

ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет психології, історії та соціології
Кафедра історії України та методики викладання
Кафедра всесвітньої історії та історіографії

ПРОБЛЕМИ РЕГІОНАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

ВИПУСК 2

**МАТЕРІАЛИ
Х НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ МОЛОДИХ ІСТОРИКІВ**

29 квітня 2014 року

Херсон
2013 – 2014 навчальний рік

УДК: 94(063)
ББК 63.3

Обговорено на засіданні кафедри історії України та методики викладання
(протокол № 13 від 02.06.2014)

Розглянуто Науково-методичною радою факультету психології, історії та
соціології Херсонського державного університету (протокол № 11 від
10.06.2014)

Рекомендовано до друку Вченою радою факультету психології, історії та
соціології Херсонського державного університету (протокол № 11 від
18.06.2014)

Рецензенти: **Сусоров В.Д.**, д.і.н., професор, завідувач кафедри історії України
та культури професійного спілкування Херсонського
національного технічного університету

Додонова Г.В., к.і.н., доцент кафедри суспільних наук
Херсонської філії Національного університету кораблебудування
ім. адмірала Макарова

Проблеми регіональної історії України: Матеріали X науково-
практичної конференції молодих істориків / Редкол.: к.і.н., доц.
Л. О. Цибуленко (голова), к.і.н., доц. Н.М.Кузовова (відп. ред.) та ін. –
Випуск 2. – Херсон, ПП Вишемирський В.С., 2014. – 121 с.

*У збірнику вміщено матеріали X наукової конференції молодих
істориків – студентів факультету психології, історії та соціології, що
відбулася 29 квітня 2014 року в Херсонському державному університеті.
Збірник висвітлює актуальні питання регіональної історії. Розрахований на
студентів, аспірантів, викладачів вищої школи.*

Редакційна колегія: д.і.н., проф. В.М.Андрєєв; к.і.н., доц. А.В.Батенко;
д.і.н., проф. С.Г.Водотика; к.і.н., доц. Н.М.Кузовова (відп. ред.), к.і.н.,
доц.А.А.Кучеренко; к.і.н., доц. В.Я.Павленко; к.і.н., доц. Г.В.Цибуленко; к.і.н.,
доц. Л.О.Цибуленко (голова).

ЗМІСТ

Гадючко Є.П., Цибуленко Г.В. (наук. кер.)

Початок та генеза україно-російського конфлікту 1656-1657 років 5

Гончаров І. С., Цибуленко Л.О. (наук. кер.)

Вплив столипінської реформи на розвиток лісового господарства на Херсонщині в перші десятиліття ХХ ст. 9

Дикуха О.М., Батенко Г.В. (наук. кер.)

Селянська реформа 1861 року на Херсонщині..... 17

Жирякова Н.М., Павленко В.Я. (наук. кер.)

Показові політичні процеси в Україні як втілення політики тоталітарного режиму (30-ті роки ХХ ст.)..... 28

Зіменс С.О., Батенко Г.В. (наук. кер.)

Економічна та політична ситуація на українських землях періоду Першої світової війни..... 35

Кобець О.В., Батенко Г.В. (наук. кер.)

Інтелектуальний доробок Св. Івана Павла II (1939-1978 рр.) 41

Костєєва О.В., Цибуленко Л.О. (наук. кер.)

Становлення та діяльність робітничо-селянської міліції Херсона у боротьбі з кримінальною злочинністю у 1920-1930-ті роки 47

Мікрюков Д.О., Цибуленко Г. В. (наук. кер.)

Гендерний фактор у партизанському русі на території України 1941-1944 рр..... 53

Панкратова В.В., Батенко Г.В. (наук. кер.)

Херсонська гімназія № 20..... 59

Парейко А.В., Кучеренко А.А. (наук. кер.)

Вийзд депортованих західноукраїнців з Півдня УРСР в 1945-1947 рр..... 64

Розолов М.М., Цибуленко Л.О. (наук. кер.)

Херсонці в Кримській війні 1853-1856 рр. 74

Саїтова М.С., Кучеренко А.А. (наук. кер.)

Етапи становлення та розвитку Херсонського державного аграрного університету 81

Тришнівська Є.В., Кучеренко А.А. (наук. кер.)

Громадсько-політична діяльність Миколи Братана 85

Фарина Т.В., Кузовова Н.М. (наук. кер.)

Розвиток початкової освіти в Україні у Новий час (середина XV – початок XX ст.) 88

Твердовський А.Ю., Цибуленко Л.О. (наук. кер.)

Функціонування та діяльність радянської системи соціального забезпечення на Херсонщині у 20-х рр. XX ст. 95

Чеботарьова Д.О., Кучеренко А.А. (наук. кер.)

Формування нової оптимальної моделі управління в умовах розбудови незалежної України 1991-1996 рр. (за матеріалами Чаплинської районної ради)..... 108

Шкуро А.В., Кучеренко А.А. (наук. кер.)

Етапи становлення народного руху України та участь в ньому В'ячеслава Чорновола 116

УДК 93 (477).1656-1657

**Є.П. Гадючко,
науковий керівник – к.і.н., доцент Г.В. Цибуленко**

ПОЧАТОК ТА ГЕНЕЗА УКРАЇНО-РОСІЙСЬКОГО КОНФЛІКТУ 1656-1657 років

У статті розглядається конфронтація в україно-російських відносинах після Віленського миру та зміна Б. Хмельницьким військових союзників.

Ключові слова: Віленське перемир'я, російсько-шведська війна 1656–1658 років, Гетьманщина, Річ Посполита.

Сьогоднішній етап українсько-російських відносин характеризується доволі неоднозначно. Певні політичні кола як в одній так і в іншій країні не завжди налаштовані на співпрацю і дуже часто апелюють до історичного минулого. При цьому в історії взаємовідносин вони наголошують лише на негативних подіях, які безперечно мають місце, зокрема, підписання між Польщею та Росією Віленського перемир'я, яке справило великий вплив на україно-російські відносини середини XVII ст.

Вражаючі перемоги, здобуті Швецією у війні з Річчю Посполитою в 1655 р., викликали велике занепокоєння у Москві, адже Шведське королівство, так само як і Польсько-Литовська держава, було одним з головних суперників Росії на Півночі Європи [3, с. 45]. Суттєве зміцнення позицій шведського короля не лише ставило під сумнів здобуті російськими військами землі на теренах Великого князівства Литовського, а й могло стати непереборною перешкодою на шляху досягнення одного з головних пріоритетів тогочасної російської політики – здобуття виходу до Балтійського моря [3, с. 47]. А тому

вже із зими 1656 р. уряд Олексія Михайловича обговорює плани війни зі Швецією.

Для того, аби не воювати на два фронти, московські політики вирішують форсувати процес замирення з польським королем. Зважаючи на катастрофічність положення Яна Казимира, котрий був змушений наприкінці 1655 р. навіть втікати за межі своєї держави, в Саксонію, офіційна Варшава з готовністю сприймає московські пропозиції і 24 жовтня 1656 р. в місті Вільно підписує перемир'я з Москвою [3, с. 375].

Це викликало деякі ускладнення у відносинах між російським і гетьманським урядами. Так, в листопаді 1656 р. посланника воєводи Андрія Бутурліна не допустили до гетьмана і він «лист подав писарю Івану Виговському; та писар лист рвонув з рук сердитим звичаєм» [1, с. 417]. 12 листопада батько Івана Виговського Остафій, «набагато напівшіся», розповідав Андрію Бутурліну, що козаки «добро ображаються» перемир'ям, побоюючись, що поляки порушать присягу і нападуть на Гетьманщину.

Московсько-польський мир порушував Переяславську угоду. Москва ставала союзницею Польщі. Крім того московсько-польський союз був спрямований проти нового союзника України — короля шведського Карла Густава.

Віленський мир викликав обурення Богдана Хмельницького та козацької старшини. На козацькій Раді, скликаній у Чигирині, всі присутні полковники, осавули, сотники присягли гетьману, що будуть спільно боротися за Україну: «присягали собі, а не чужим монархам». [5, с. 33].

6 грудня 1656 р. Хмельницький уклав в Радноті антипольський союз із Швецією, Трансільванією, Бранденбургом і литовським магнатом Богуславом Радзивіллою [5, с. 45]. Згідно з угодою, Річ Посполита повинна була зникнути з політичної карти Європи і піддатися розділу між союзниками [5, с. 46]; Хмельницький при цьому домагався включення в призначену Гетьманщині частину всіх українських етнічних земель, нашттовхуючись на деяку протидію Трансільванії та Швеції. У першій половині 1657 р. Хмельницький послав на

допомогу шведам загін під командуванням Антона Ждановича. Пояснюючи своє рішення, Хмельницький сповістив у Москву [1, с. 452], що в лютому 1657 р. до нього приїжджав польський посланник Станіслав Беншовський з пропозицією перейти на бік короля і сказав, що статті Віленської комісії ніколи не відбудуться. «Внаслідок таких хитрощів і неправд, пустили ми проти ляхів частина Війська Запорізького», – писав Хмельницький [5, с. 51]. У червні 1657 р. Хмельницький так говорив російському послу про Раднотську коаліцію: «... А що ми прибрали до себе в товариство шведа і Рагоці, не обославшись з великим государем, то це зробили ми зі страху, тому що ляхи задають фантазії великі, під клятвою стверджують, що царська величність нас віддав їм, та й для того, щоб ляхи не з'єдналися зі шведом і Рагоці» [5, с. 59]. Остафій Виговський у червні 1657 р. по секрету розповідав московським послам, що «все це гетьман зробив тому, що думав, ніби цар насправді віддав нас назад ляхам і цим стривожився: побоявся, щоб ляхи не спокусили якимось чином [Москву] і не привели до союзу на знищення Війська Запорізького і всіх православних в Малій Росії суцці».

Війська союзників провели успішну військову кампанію на території Речі Посполитої (були захоплені Краків і Варшава) [3, с. 398]. Однак влітку того ж року, коли військові дії вийшли за територію, яку планувалося включити до складу Гетьманщини, рядові козаки відмовилися брати подальшу участь у поході (до того часу Швеція припинити військові допомогу українському фронту), не бажаючи «добувати для трансільванського князя Ракоці польську корону» [4, с. 217]. Це стало результатом, зокрема, місії російського посланника Івана Желябужского, переконував козаків припинити участь в кампанії, суперечною інтересам царя [2, с. 19].

10 липня 1657 р., у відповідь на повідомлення гетьмана про попередню згоду польської сторони на обрання королем Олексія Михайловича, Хмельницький написав государеві лист, де схвалював такий поворот справ: «А що Король Казимера ... і всі пани раді Коруни польской тебе, великого государя нашого, ваше царська величність, на Коруна Польску та на Велике Князівство

Литовське звертаючись, так щоб і нині того неотменно тримали. А ми вашій царській величності, як під сонцем в православ'ї сяючому государю і цареві, як вірні піддані, прямо бажаємо, щоб царська величність, як цар православний, під міцну свою руку Коруна Польскую прийняв» [1, с. 483]. Це був останній лист гетьмана, незабаром він помер.

Отже, 1656 р. став переломним в україно-російських відносинах. Росія відійшла від своїх зобов'язань та підписала мир з Польщею, керуючись при цьому власними інтересами. Це стало причиною конфронтації з українською політичною елітою, що призвело до пошуків нових союзників у боротьбі за незалежність та подальшого загострення конфлікту.

Джерела:

1. Документи Богдана Хмельницького. – К.: АН УРСР, 1961. – 739 с.
2. Горобець В. Еліта козацької України в пошуках політичної легітимації: стосунки з Москвою та Варшавою 1654 – 1665 рр. / Віктор Горобець. – К., 2001. – 533 с.
3. Горобець В.М. Українсько-російські політичні відносини другої половини XVII-XVIII ст.: тенденції, характер, етапи / В.М.Горобець, О.К.Струкевич // Український історичний журнал. – 1997. – № 1. – С.18-24.
4. Заборовский Л.В. Россия, Речь Посполитая и Швеция в середине XVII в. Из истории международных отношений в Восточной и Юго-Восточной Европе / Л.В. Заборовский. – М., 1981. – 510 с.
5. Івченко О.Г. Україна в системі міжнародних відносин: історична ретроспективата сучасний стан / О.Г. Івченко – К.: РІЦ УАННП, 1997. – 688 с.
6. Мицик Ю. Політичні концепції Богдана Хмельницького: деякі аспекти реалізації / Ю. Мицик. – К., 1995. – 126 с.

УДК 94 (477)

**І.С.Гончаров,
науковий керівник – к.і.н., доцент Г.В. Цибуленко**

ВПЛИВ СТОЛИПІНСЬКОЇ РЕФОРМИ НА РОЗВИТОК ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА НА ХЕРСОНЩИНІ В ПЕРШІ ДЕСЯТИЛІТТЯ ХХ СТ.

У даній статті розкриваються особливості розвитку лісового господарства на Херсонщині у зв'язку з реалізацією столипінської реформи в регіоні.

Ключові слова: столипінська реформа, лісове господарство, Таврійська губернія, Херсонська губернія.

Останнє десятиліття XIX – початок XX століття ознаменувались для Російської імперії кризою як в сільському господарстві, у зв'язку з екстенсивними методами господарювання та обмеження економічних прав селян, так і в економіці взагалі, що була залежною від аграрного сектору. Результатом такого соціально-економічного напруження в країні стали революційні події 1905 року, котрі, безумовно, сколихнули імперію та спонукали її управлінців до певних дій задля погашення народного протесту.

Одним із перших кроків до оновлення Російської імперії стали реформи П.А. Столипіна (1906-1911), що мали на меті створення широкої соціальної бази підтримки влади серед найчисельнішої верстви суспільства – селянства. Їх впровадження тісно переплітаються з процесами досліджуваного нами розвитку лісового господарства на Херсонщині на початку ХХ ст. Зокрема, період аграрних реформ 1906-1911 років є разом з тим періодом розквіту лісового господарства в регіоні. З огляду на це погляд на нашу проблему через призму реформ П.А. Столипіна постає надзвичайно важливим, у чому і вбачається **актуальність** даної роботи.

Щодо історіографічної розробки нашої теми, то слід зазначити, що через відсутність подібних досліджень регіонального значення, вимушені користуватись літературою, що присвячена дослідженням особливостей реалізації столипінської реформи на території України. Історіографія з даної теми обширна. Ми звернемось до робіт кількох авторитетних науковців.

З більш узагальнених робіт слід зазначити роботи колективу авторів В.В. Петровського, Л.О. Радченка, В.І. Семененка [1, с.225-227], а також В.Г. Сарбея [2, с. 287-288]. У першій книзі питання реформи подається в процесі дослідження загальної історії України, звертаючи увагу на їх наслідки. В.Г. Сарбей же розглядає столипінські нововведення в контексті процесу національного відродження українців другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

Значної уваги столипінським реформам сільського господарства надано Панченком П.П. та Шмарчуком В.А. [3, с. 70-89], які вбачають в них основу до формування на Україні фермерського типу сільського господарства, приділяючи значну увагу особливостям трансформації общинного землеволодіння, що нас особливо цікавить в контексті змін в формах лісового володіння в досліджуваний період.

Особливості впровадження аграрної реформи на Україні досліджувала в своїй дисертаційній роботі Л.Р. Ігнатова [4, с. 30-156], яка звернула увагу на проблеми, з якими зіштовхувався цей процес, зокрема на фінансову.

На прогресивний характер реформ також наголошують в своїх статтях такі автори, як Мордвінцев В.М [5, с.32- 34] та Машкін О.М. [6, с. 86-90].

Мета, яку передбачається досягти в нашому дослідженні, полягає в розкритті впливу столипінської реформи 1906-1911 років на розвиток лісового господарства на Херсонщині в перші десятиліття ХХ ст.

Досягти її передбачається за допомогою широкого залучення документальних джерел з фондів Державного архіву Херсонської області, а саме: ф. 10: «Материалы Херсонского Лесоохранительного Комитета» та ф. 202 «Материалы Таврического Лесоохранительного Комитета».

Отже, як відомо, П.А. Столипін законом від 9 листопада 1906 року [7, с. 253] започаткував період трансформації сільського господарства імперії, зробивши ставку на дрібний та середній прошарок селянства. Сутність його реформи полягала у:

1) руйнуванні общинної форми землеволодіння; 2) створення нової, хутірсько-відрубної системи землеволодіння; 3) формування на основі утвердження приватної земельної власності прошарку земельних власників із найзаможнішої частини селянства [5, с. 33].

Дивлячись на це, спробуємо поглянути на особливості розвитку лісового господарства на Херсонщині в цей період.

Слід зазначити, що починаючи з 1906 року в нашому регіоні починається відродження лісового господарства після нетривалого періоду розорення. У документах цього періоду неодноразово зустрічаються згадки та нарікання про розорення колишніх насаджень селянами, або про їх пропажу через занедбаня. Ось, наприклад, з листа 1900 р. до комітету селянина с. Терпіння: «Имея у себя частную собственность шелюговой земли...на которой растущий шелюг в большей части пропал, вследствие чего почти никакой доходности не получается...» [8, арк. 1]. З протоколу огляду каховської захисної дачі за 1914 рік: «...принадлежащая И. Шайкуну защитная дача в настоящее время переходит от одного владельца к другому – товариществу немцев-колонистов. Произраставшие в даче осокоревые и вербные насаждения хищнически истреблены предшествующими владельцами. В настоящее время сохранились лишь признаки леса в виде единичных деревьев в северной части бывшей дачи» [9, арк. 3]. Подібне нарікання звучить від землевласниці Король у 1906 році: «У 1904 г. я купила у графа Грохольского в имении Рыбальчем 1330 дес. земли. На этой земле некогда существовал лес, который бывшими владельцами уничтожен, остались лишь на всем пространстве моей земельной площади в беспорядке разбросанные несколько сот дубков...» [10, арк. 1-2].

Як бачимо з вищеназваних свідчень, Херсонщина ввійшла в нове століття із незадовільним станом своїх лісонасаджень. Причина певної пасивності щодо

цієї проблеми з боку влади пояснюється незадовільною роботою лісових чинів, а також втратою зацікавленості серед місцевого населення.

Ще у 1902 році таксатором Єфімовим, командированим в Єкатеринославську і Таврійську губернії для організації заліснення, було запропоновано проект відновлення лісонасаджень шляхом поділу пісків, основна маса яких знаходилась у володінні сільських громад, на подвірні наділи, що б дозволило ефективніше здійснювати лісові роботи та зекономити гроші на робочі ресурси [11, арк. 11]. Проте погодилось на це лише 5 сільських громад: Козачелагерівська, В. Копанівська, Чалбаська, Костогризівська та Чулаківська [11, арк. 11]. Тому сюди не було направлено землемірів і лісові роботи в регіоні затихли аж до 1906 року.

З цього часу, згідно з новим столипінським законодавством, в губерніях починають створюватись землевпорядні комісії, в обов'язки яких входила турбота про розділ селянських громадських пісків при їх бажанні подвірно. За цей час бажання здійснити розділ виявили громади Голої Пристані, Збур'івки, Олешок та Покровки. Проте затримка у цьому питанні полягає у невирішеності громадою способу поділу, а також важливим гальмуючим моментом було не до кінця розроблений проект обміну піщаних земель на оброчні статті чорнозему, за яким селяни отримували придатні сільськогосподарські угіддя, а за це мали обов'язок засадити лісовими насадженнями свою піщану плантацію. Наприклад: «...Такое положение вещей сказывается на отношении к работам крестьян, которые только выжидают результатов обмена песков упомянутых обществ» [11, арк. 13]. Ці фактори, за словами А. Пугачова – відповідального за заліснювальні роботи по Таврійській губернії з 1909 року, - і не дозволяли приступити до успішного та в широких масштабах заліснення цих територій.

Іншою особливістю цього періоду є зменшення площ колишніх захисних дач шляхом продажу земель власникам для розведення виноградників та фруктових садів, а також продаж для цих цілей колишніх дач приватних власників, що значно зменшило відсоток приватного володіння на лісі.

З 1909 року починається нова хвиля заліснення території Херсонщини. Завідуючим організацією робіт по укріпленню пісків у Дніпровському повіті та Таврійській губернії зокрема було призначено А.В. Пугачова. Він застав лісові насадження в такому вигляді: «По площади песков разбросаны разнообразные по величине участки насаждений шелюги, белой акации, сосны и др., принадлежавших как казне, так и землевладельцам и сельским обществам. Состояние насаждений, принадлежащих сельским обществам, очень печально» [12, арк. 9]. Як бачимо, процес знищення общинного володіння на ліс до цього періоду був неефективним. Стан справ кардинально змінюється в період 1909 – 1914 років, коли завдяки плідній роботі все ж вдалось поділити значну частину земель подвірно.

Запорукою успіху стала реалізація наміченої таксатором А.В. Пугачовим системної програми по закріпленню пісків у Дніпровському повіті, яка фактично відбивала трансформацію лісової політики в дусі столипінських реформ. Основні її принципи полягали у тому, що : 1) казенне лісне відомство має виділяти відповідні чини та сприяти забезпеченню посадочним матеріалом; 2) земства (як повітові, так і губернські) мають виділяти кошти на доставку матеріалів, найм об'їждчиків, придбання реманенту та створення майстерень з виробництва кошиків; 3) власники мають здійснювати лісові роботи за свій рахунок за сприяння спеціалістів [12, арк. 6]. Тобто закладено принцип досить тісної співпраці лісного департаменту з місцевими комітетами, органами місцевого самоврядування та населенням.

За сприяння пана Пугачова, як відповідального за заліснення Херсонсько-Бессарабського піщано-яружного регіону, почали систематично проводити роз'яснювальні роботи з місцевим населенням на сільських зборах, схиляючи їх до поділу пісків, а також до мотивування їх приймати активну участь у справі лісонасадження.

Крім того, з цього часу починають приділяти велику увагу створенню розсадної бази для наявності великої кількості посадочного матеріалу. Ще в 1905 році олешківський лісничий нарікав на брак посадочного матеріалу в

існуючих на той час розсадниках [13, арк. 8]. Вже у 1910 році для задоволення потреб у саджанцях для пісків було закладено кінбурський розсадник на орендованій землі Є.М. Билимова площею у 2 дес., а також голористанський на землі голо-пристанської сільської громади у 1911 році [12, арк. 29]. Станом на 1914 рік було уже 4 розсадники. За сприяння земства було створено ще й фруктовий розсадник [12, арк. 10].

Для засадження рекомендувалося такі породи як шелюга (для закріплення плантацій), біла акація, яка мала дуже велике значення завдяки гарним технічним характеристикам, а також, згідно свідчень з оleshківського лісництва, з білої акації створювались чудові захисні смуги, з яких вона експлуатувалася ще й як будматеріал для продажу. Ціна 1 дес. 30-літньої акації становила 1100 руб.; 10-12-літньої – 500-700 руб. [12, арк.10]. Також розводилася сосна, яка вдало приживалася в умовах нашого регіону.

Характерною особливістю цього періоду є порівняно стабільне фінансування заліснювальних робіт. Земства як повітове, так і губернське, починаючи з 1909 року, повністю задовольняли запити пана Пугачова для успішної організації лісових робіт. Наприклад, у 1910 році було перераховано 2 200 руб. на найнеобхідніше: найм земського лісного наглядача (600 р.), придбання інструментів (300 р.), закладка розсадників (900 р.). На 1912 рік було виділено земствами 27 667 руб., бо він ознаменувався закладкою нових розплідників, а також дослідної та метеорологічних станцій [12, арк. 13;30]. Крім цього на щорічну заготовку і доставку посадочного матеріалу Таврійське губернське земство щорічно асигнувало 500 руб., 1914 р. було на ці акції було виділено по 1000 руб. кожним земством [14, арк. 42]. У зв'язку з воєнним часом паном Пугачовим було збільшено запит щодо асигнувань на 1915 рік до 4000 руб., пояснюючи це дефіцитом робочої сили та матеріалів, що зумовило б їх подорожчання, але було виділено всього 2000 руб. [14, арк. 42].

Таким чином, враховуючи все вищезазначене, можемо констатувати позитивний вплив столипінської реформи на розвиток лісового господарства на Херсонщині на початку ХХ ст. Характерною особливістю цього періоду є

поступовий відхід від неефективної общинної форми власності на ліси та надання переваги подвірним наділам. Також позитивні зрушення спостерігаємо в структурі управління, що характеризується створенням механізму тісної співпраці галузевого державного керівництва з місцевою губернською та повітовою владою, а також з органами місцевого самоврядування, котрі починають уважніше ставитись до лісового питання в регіоні, усвідомлюючи важливість його для успішного розвитку місцевого сільського господарства. Їх турбота проявилася, перш за все, в стабільному фінансуванні заліснювальних робіт та сприянню роботи землевпорядних комісій для швидшого поділу лісових наділів, або обміну їх на придатні до рільництва землі.

Джерела:

1. Петровський В.В. Історія України: Неупереджений погляд: Факти. Міфи. Коментарі / В.В. Петровський, Л.О. Радченко, В.І Семененко. – Х.: ВД «ШКОЛА», 2010. – 624 с.
2. Сарбей В.Г. Національне відродження України / В.Г. Сарбей // Україна крізь віки. – Т.9. – К.: “Видавничий дім Альтернативи”, 1999. – 330 с.
3. Панченко П.П. Аграрна історія України: Підручник / П.П. Панченко, В.А. Шмарчук. – К.: Т-во «Знання», 2000. – 342 с.
4. Ігнатова Л.Р. Аграрна реформа П.А.Столипіна та її здійснення в Україні (1906-1914 рр.) [текст]: дис... канд. істор. наук: 07.00.01. /Л.Р. Ігнатова – Одеса, 2002. – 190 с.
5. Мордвінцев В.М. Земельна реформа Столипіна та її вплив на землеустрій в Україні (сучасний погляд на події) // Державний інформаційний Бюлетень про приватизацію. – № 11, 2001. – С. 32-34.
6. Машкін О.М. П.А. Столипін та Україна // УІЖ. – 2012. - №2. – С.73 – 97.
7. Полное собрание законов Российской империи. Собрание третье. — СПб., 1909. — Т. XXVI. 1906 год., № 28528.
8. Державний архів Херсонської області. ф. 202: Матеріали Таврического Лесоохранительного Комитета, оп.1, - спр.№ 40: «Журнал заседания Таврического

Лесоохранительного Комитета о прошении крестьян с. Терпение о разрешении расчистки лесных площадей дачи с. Терпение», 9 арк.

9. Там само. - спр.№ 50: «Журнал заседания Таврического Лесоохранительного Комитета об исключении бывшей Каховской защитной дачи из площади защитных лесов», 18 арк.

10. Там само. - спр.№ 23: «Журналы заседаний Таврического Лесоохранительного Комитета и прошения землевладельца Король об исключении из состава защитных лесных дачь землю, принадлежащую ей при с.Рыбальчем», 23 арк.

11. Там само. - спр.№ 88 : «Постановления заседания Днепровской уездной земской управы об ассигновании денег на передвижение посадочного материала для посадки в Днепровском уезде. Приговоры сельских сходов Днепровского уезда о посадке на летучих песках шелюги и др.», 114 арк.

12. Там само. - спр.№ 90: «Доклад и отчет старшего таксатора Пугачева в Таврическое губернское земское собрание о работах по укреплению песков в Таврической губернии», 31 арк.

13. Там само. - спр.№ 59: «Журнал Лесоохранительного Комитета и переписка с Лесным Департаментом и управляющим именем графа Мордвинова о награждении золотой медалью лесного кондуктора Несмеянова за степное лесоразведение...», 25 арк.

14. Там само. - спр.№ 96: «Отчет за 1914 год, переписка с начальником Таврическо-Екатериносавского Управления Земледелия и Государственных Имуществ», 44 арк.

15. Там само. - спр.№ 91: «Проекты, сметы и переписка с Лесным Департаментом о закладке Днепровских казенных питомников», 15 арк.

16. ДАХО, ф. 10: Материалы Херсонского Лесоохранительного Комитета, о.1, спр.№ 35: «Протокол проведения исследования лесной дачи у деревни Григорьевки Херсонского уезда, товарищества крестьян. Рапорт и прошения виборного Лагодовского товарищества Херсонскому Лесоохранительному Комитету о принятии под свою опеку», 28 арк.

17. Там само. - спр.№ 40: «Протоколы заседания лесоохранительного комитета о признании защитной лесной дачи владения Таврического товарищества 26-ти домохозяев у деревни Любиной Херсонского уезда и документы к нему», 15 арк.

О.М.Дикуха,
науковий керівник – к.і.н., доцент Г.В. Батенко

СЕЛЯНСЬКА РЕФОРМА 1861 РОКУ НА ХЕРСОНЩИНІ

У статті вміщено матеріал щодо ліквідації кріпацтва на Херсонських землях. Читачі дізнаються про особливості селянської реформи 1861 року на Херсонщині, яка відкрила шлях до нових соціальних і політичних відносин.

Ключові слова: реформа, поміщик, «похід селян у Таврію за волею», панщина, оброк, барщина.

Економіка і господарство Херсонщини напередодні реформи була у стані занепаду, внаслідок Кримської війни. В післявоєнний період урядом проводилась робота з відшкодування збитків населенню. Компенсувались і витрати поміщицьким селянам, колоністам, жителям міст. Після реформування Кримської армії в Генічеськ відправили 60 коней і 40 підвод, німецьким колоністам 1 200 коней і 300 підвод, поміщицьким селянам північних повітів 500 коней і 200 підвод [13; С. 226].

Держава сприяла продажу великих партій продуктів, надаючи довгострокові кредити. Так, Миколаївський купець Водолагін в 1856 році отримав у Сімферопольському магазині 2 тисячі четвертей борошна і 2 тисячі круп, на суму 26 620 крб. Заплатив він лише 11 тисяч крб., а останню суму обіцяв повернути через рік. За нього поручилися: Новіков, Сосков, Яковлев. В 1860 році виявилось, що Водолагін не в змозі повернути борг, хоч і володіє в Миколаєві паровим млином. Справа дійшла до імператора, та лише в 1876 році було вирішено продати будинки зазначених поручителів для погашення боргу Водолагіна [3; С. 20-168].

Щодо поміщицьких господарств краю, то майже вся земля була у власності поміщиків, селяни володіли $\frac{1}{8}$ частиною в Херсонській губернії і $\frac{1}{10}$

в Таврійській [11; С. 37]. Поміщицькі засіви на державних землях в Таврійській губернії становлять 10%, а в Херсонській – 9% [11; С. 37]. Але така зовнішня різниця не призводила до суттєвих відмінностей у веденні господарства.

Через брак кріпаків, поміщицькі помістя були в складному економічному становищі. Із 3 450 маєтків в Херсонській губернії 493 були заставлені, 10 маєтків у опіці, 11 – призначено на продаж, 5 – продано [8; С. 47].

Але складність ведення поміщицького господарства на Херсонщині, не вплинула на постійне збільшення поміщицького землеволодіння аж до 1861 року. Це вплинуло на форми й методи ведення господарства, постійним піднесенням експлуатації. До кінця 50-х років лише в деяких помістях збереглась 3-денна панщина, селяни переважно працювали по 5 днів на тиждень [14; С. 22]. Робота на власних ділянках велася переважно жінками за допомогою корів.

Але в цей час починає розвиватися ще один вид володіння землею – оброчне володіння або орендування. Значних розмірів орендування не набуло. Підраховано, що для створення вільнонайманого господарства на 300 десятин необхідно витратити на початку 15 тис. крб. на рік [6; С. 45].

Сільське господарство Херсонщини на передодні реформи розвивалося екстенсивним шляхом. Зростання виробництва, заснованого на розширенні посівних площ і посиленні експлуатації селян..

У прямому зв'язку з сільським господарством на Херсонщині перебувала промисловість. Від тваринництва вона отримала сировину у вигляді шерсті, шкіри, тваринного жиру. Землеробство складало основу мукомельної, винокурної галузі [10; С. 24]. У регіоні здебільшого розвивалися приватні підприємства і підприємства вільнонайманої праці. Характерним було розповсюдження невеликих і низьких промислових одиниць. У 1859 році лише в Херсоні їх було 56, Олешках, Бериславі і спеціалізувались на переробці продуктів села [10; С. 24].

Промисловим центром краю залишався Херсон: через торгівельну направленість виробництва напередодні реформи тут добре розвивалися

вовнообробна і мукомельна промисловість. Херсон починає прославлятися як центр обробки вовни Півдня України [10; С. 82]. В Херсонському повіті було 13 вовнообробних підприємств, і в 1859 році виробили продукції на 1 733 338 крб. [9; С. 95], що в багато разів перевищувало собівартість інших галузей. На них працювало 3 тисячі вільнонайманих робітників, які отримували в день по 30-35 коп. [10; С. 82].

Важливу роль у розвитку краю відігравала торгівля. Херсонські землі належали до Чорноморсько-Азовського торговельного регіону. З різних куточків України через Таврійську губернію транспортували продукцію в Бердянськ, а через Херсонську губернію – в Одесу [11; С. 49]. Важливу роль в транспортуванні товару продовжують відігравати чумаки. Біля Бериславу збиралося по кілька тисяч возів, внаслідок чого переправа не справлялася з прибуваючими транспортами [10; С. 191]. 75 % хліба, що вивозився з України через чорноморські порти, транспортували чумаки [10; С. 25], а взагалі через Херсонську й Таврійську губернії на зовнішній ринок провозили 28 % хліба Правобережної України [6; С. 145]. Торгівля хлібом приносила найбільшу користь населенню краю.

Напередодні реформи 1861 року велике значення мали і селянські виступи.

Соціальне невдоволення та рухи на Херсонщині були спричинені двома наступними факторами:

1. Зовнішній, який полягав у розповсюдженні біженцями та вільнонайманими робітниками анти кріпосних агітацій серед населення краю;
2. Внутрішній – посилення експлуатації кріпосного населення після війни.

Найбільший зовнішній вплив на населення краю, що змусив активізувати і внутрішній визвольний рух, справив масштабні селянські виступи навесні 1856 року – «Похід селян у Таврію за волею». Цей селянський похід носив характеру шуканням волі. Похід підтримали населення 7 губерній [6; С. 110].

Особливо активно виступило населення Херсонської й Катеринославської губерній, його хвилі дійшли до Орловської й Калуської губерній [11; С. 147].

На початку червня селяни Херсонщини приєдналися до руху таємно і невеликими групами. 8 липня 1856 року Херсонський губернатор повідомив цареві, що 700 селян с. Велецького і с. Кузьмицького рушили в Крим [5; С. 140]. У райони прилеглі до Криму, були направлені війська, що залишилися тут після Кримської війни, тому що земська поліція не могла контролювати зростаючий потік біженців. Біля Перекопу були встановлені загороджувальні загоны, що допомагали місцевій владі [11; 145].

Близьке розташування Херсонської губернії від Криму призводило до того, що селяни тікали, захоплюючи і майно поміщиків. У літку 1856 р. біля Перекопу зібрались десятки тисяч селян [11; С. 72].

Тривале скупчення значної кількості людей на Херсонщині обтяжувало і життя залежного населення. Тому всі інші кріпацькі повстання носили в регіоні локальний і короткочасний характер.

Зовнішнім чинником, що вплинув на нестабільність в регіоні було стікання на Херсонщину вільнонайманих робітників. Найми здебільшого здійснювалось в Каховці й Бериславі, куди стікалася основна маса вільних робітників. Це викликало у місцевого залежного населення прагнення до свободи і вільного переміщення.

Під час підготовки реформи причиною кризи вважають «зловживання кріпосним правом» [12; С. 10], що було однією з причин соціальної напруги. Крім збільшення панщини, збільшувалися знущання фізичного й морального характеру.

З 1858 р. протести набирають іншого характеру. Закріпачене населення відкрито виражає своє невдоволення через насильство відстоюють справедливість. Селяни Ново-Єгорівки і Білокур Херсонського повіту побили десятника і вигнали поміщика [11; С. 109].

Фактично в цей період формуються нові відносини між власником та його підлеглими – само розкріпачення.

Взагалі, в період 1859-1860 років кількість селянських виступів і конфліктів збільшилась. Вони продовжували носити локальний характер, але відрізнялися згуртованістю й організованістю, носили ланцюговий характер.

Прикладом може служити випадок у селі Пам'ятному Дніпровського повіту, де селяни відмовлялися відробляти панщину в поміщика Бурачкова. Це надихнуло селян інших маєтків поміщиків: Штігліца, Куліковського, Кароводіна. Заради збереження порядку поміщик Бурачков хотів віддати своїх кріпаків у державне відомство. Таврійський губернатор віддає наказ: «предписать земской полиции, доби они по первому призову помещика явились бы в имение и приводили в повинности крестьян и во всех случаях применяют меры к водворению порядка» [3; С. 150-152].

Взагалі, селянська реформа 1861 року – система урядових заходів, спрямована на поступову ліквідацію кріпосних відносин в Російській імперії. Вона мала ряд особливостей на Херсонщині.

Вихідним моментом реформи стала промова Олександра II, виголошена перед московським дворянством у березні 1856 року, його твердження: «Лучше отменить крепостное право с верху, нежели дожидаться его времени, когда оно само собой начнется отменяться с низу» [7; С. 7]. Тому 3 січня 1857 року Таємний комітет з селянської справи, який повинен був займатися поступовим звільненням селян.

Поміщики звернулися до уряду з вимогою залучить їх до підготовки реформи. З цією метою Таємний комітет 8 січня 1858 року перетворюється в Головний комітет селянської справи [18; С. 89]. В Таврійській губернії такий комітет був створений 19 вересня 1858 року, а в Херсонській губернії – 14 жовтня, на той час вони вже існували по всій Україні. Зазначені комітети підпорядковувались Загальній комісії в Києві, яка на початку 1859 року подала остаточний матеріал по підготовці реформи до Петербургу [15; С. 127].

Власники поміщицьких маєтків намагалися зберегти свої володіння у разі наділення селян землею. При розробці питань про селянські наділи, комітети Херсонської і Таврійської губернії, свідомо зменшували в описах маєтків

кількість поміщицького землекористування. Це дозволяло зробити перелогову систему землеробства, що діяла в степових губерніях.

Остаточну роботу комітетів було підсумовано під час засідання Загальної комісії в Києві, відкритої 19 квітня 1859 року. Херсонський комітет представляли Коснов і Соколов-Бородін, інтереси Таврійських поміщиків захищали Іваненко і Равелісті. Вони доводили, що щедre наділення селян землею зовсім розладнає поміщицькі господарства. Наділяючи селян землею, яка зробить їх цілком незалежними, комісія відбирає у поміщиків засіб користування послугами селян [10; С. 130].

В остаточних записах Загальної комісії, за участю 37 членів Губернських комітетів, було вирішено не наділяти кріпаків землею у довічне користування: земля надавалась у володіння селянам на 12 років, а потім поміщик самостійно вирішував питання землі [14; С. 100]. Зокрема, в Херсонській губернії, де на ревізку душу припадало 24,4 десятини землі, пропонували виділити у володіння селянам від 1,75 до 2,5 десятини біля міст і від 2 до 3 десятин в сільській місцевості. В Таврійській губернії, де на одну ревізку душу припадало по 62 десятини, пропонувалось встановити наділ в розмірі до 5 десятин.

Загальною комісією обговорювались і ціни на землю у разі викупу селянами. Так, Херсонський Губернський комітет оцінював присадибну ділянку в 240 крб. за десятину, а окремі ділянки в 720 крб. Ціни збільшувались в 20-40 разів відносно реально вартості землі [10; С. 434].

З 10 жовтня 1860 року проект реформи передали до Головного комітету й Державної ради [14; С. 93]. Саме тут проект був доопрацьований, а 19 лютого 1861 року, в річницю свого вступу на престол, Олександр II підписав документи реформи.

В Херсоні Маніфест отримали 14 березня, а оголошення тривало до 24 березня. У Таврійській губернії оголошення документу розпочалось 16 березня. З губернії документи реформи розсилались по місцях на протязі двох тижнів квітня [10; С. 48].

При наділенні кріпаків землею в: «мясном положенні о поземельном устройстве крестьян водворенных на помещичьих землях в губерниях Великороссийских, Новороссийских и Белорусских» – Херсонську і Таврійську губернію було віднесено до третьої степової смуги [14; С. 90]. Було виділено також нечорноземну й чорноземну смуги.

Для степової смуги був зазначений указаний наділ від 3 до 6,5 десятин (7,085 га) на ревізьку душу. Він був вищим, ніж наділ двох інших смуг, власники максимально могли втратити половину землі, в інших три чверті.

Поміщики зловживали правом наділення кріпаків землею. Зокрема, в Дніпровському повіті з 30 поселень в 21 (3 021 ревізьких душ) величини наділу замість 6,5 десятин становила 6,3. А в селах Бехтери й Олексіївка наділ, взагалі, не перевищував 4 десятини.

Повинності, що відбували селяни ділили на грошові (оброк) і відробні (барщина) [9; С. 7]. Прийняття за основу, під час рахування викупної суми оброку було замаскованою спробою власників зберегти прибутки. Замість ринкової власності землі встановлювався значно завищений оброк, що у декілька разів перевищував господарську віддачу землі. Душовий оброк для третьої степової смуги складав 9 крб. Одночасно встановлювалась межа оброку, суть якого полягала в тому що за першу десятину селяни повинні були платити 4 крб., а остання розділялася рівно на інші частини наділу. Така градація давала можливість поміщикам за зменшений наділ отримати завищену розцінку [9; С. 19].

За реформою селянин мав можливість отримати позику у держави. Для цього він переходив на оброк, вносив до повітової скарбниці 20 % викупної суми, а 80 % суми отримувал поміщик у вигляді 5 % білетів. Держава мала надати поміщиці 5 760 крб., а селянам 1 440 крб., за 10 років. Та навіть це було б прийнятним, та селяни мали сплачувати 69 % асигнованої державою суми, протягом 49 років, тобто замість 5 760 крб. держава планувала отримати 16 934 крб., або в 2,94 рази більше. І якщо держава отримувала основний прибуток від грошових операцій, то власник мав ще додаткову змогу отримати компенсацію

за втрачену землю. Селяни Олексіївки Дніпровського повіту повинні були внести до казни 9 032 крб. 80 коп. – по 60 коп. за десятину, що значно перевищувало ринкову ціну землі [2; С. 104].

Крім того, вони щорічно сплачували державі волосні, мирські та інші податки, вносили викуп за наділи, одержані від поміщиків. До оформлення викупу вони вважалися тимчасовозобов'язаними і мушили виконувати різного роду повинності на користь землевласника.

Реформа на Херсонщині включала до сфери економічних відносин з поміщиками не окремого власника, а сільську общину. Вихід з общини або приписка були обмежені, що дозволяло державі і власникам спрощувати на свою користь розрахунки з селянами. На Херсонщині общинне землекористування складало більше 88 %. Селянська община на Херсонщині мала свої особливості: вона мала давні традиційні коріння, значна кількість колоністів давала позитивний приклад індивідуального господарювання. Про аморфність селянської общини на Херсонщині свідчать випадки відлучення селян від сільських товариств.

Як і кожні зміни, селянська реформа мала свої наслідки, в тому числі і на Херсонщині. При певній обмеженості, селянська реформа різко повернула країну на шлях капіталістичного розвитку.

Особливо багато реформа дала промисловості – звільнила великий резерв робочої сили, призвела до зростання: внутрішнього ринку і торгівлі, залучила в обіг вільні капітали. Зміни в економіці призвели й до змін у соціальному житті. Визначення соціальних і економічних змін дозволило одночасно прослідкувати і наслідки реформування соціальних відносин.

Після реформи серед селян посилюється ідея «слухної години», з якою пов'язували безкоштовне одержання землі на весні 1863 року [5; С.100]. Звільнені кріпаки вірили в другу реформу на початку 1863 року, що дасть справжню волю і безкоштовну землю. Зокрема, в селах Рогачик, Ушкалка, Бабино, Карайдубина з населенням 2 100 чоловік – селяни не прийняли уставної грамоти, вимагаючи землі без викупу. Міровий посередник в жовтні

1862 року завірив селян, що оброк в 9 крб. буде виплачуватись лише 3 місяці. Але в лютому 1863 року селяни розпочали протест: побили збирачів податків, декілька днів повітове начальство було змушене переховуватись. Лише 10 лютого, за допомогою Віленського батальйону, повстання вдалося придушити.

Даровий наділ надавався селянам без викупу, за згодою з поміщиком, у розмірі $\frac{1}{4}$ частини від повного земле забезпечення [4; С. 100]. Даровий наділ хоч і носив несправедливий характер, але сприяв швидкому звільненню селян і залученню їх до прогресивних форм господарювання.

Особливе незадоволення викликало у селян право поміщика вимагати у разі потреби обов'язкового перенесення селянських садиб. В селі Ольгівка Херсонського повіту селяни мали на протязі 3 років перенести в інше місце власні садиби. Селяни, в свою чергу, захоплювали або незаконно користувалися власністю своїх поміщиків. В травні 1863 року Засельському, Олександрівському, Станіславському, Кам'янському, Новомиколаєвському волосним управлінням було надіслано розпорядження про допомогу лісовій охороні при самовільному захопленні селянами лісової землі [4; С. 120].

Власники земель намагалися монополізувати право на володіння надрами землі, користування лісом, річками, озерами, випасами, водопоями, на ловлю риби в річках і озерах тощо. Зокрема, у селі Сніжкове Херсонської губернії поміщик закріплював за собою право на селітряні розробки у Настасівці того ж повіту – на кам'яні розробки та ловлю риби, але селяни намагалися контролювати прибутковість спільних угідь.

Основною зміною, яку визначають всі дослідники, стало зменшення землеволодіння селян. Так, поміщики Таврійської губернії отримали до своїх земель – 23%, Херсонської – 14%, а землекористування селян зменшилось на 27%.

В цей період земля починає приносити прибуток як товар, а не лише як засіб виробництва. Саме тому, після реформи не відбувається позитивних змін у веденні поміщицьких господарств: все ведеться по старому, тільки що

пріоритети зменшились більше чим наполовину, обробку землі виконують ще гірше, чим раніше, кількість кормів зменшилась тому, що луки не очищаються і заростають, скотарство прийшло до занепаду. Для вилучення найбільшої користі поміщики продовжують висівати на одних землях лише хлібні злаки, що призводять до виснаження ґрунту [16; С. 10].

Розвиток промисловості й торгівлі на Херсонщині були тісно пов'язані між собою і в пореформений період. До 1864 р. вони досягли помітного успіху, а сільське господарство в цей час лише почало перебудовуватися на шлях капіталізації і оновлення.

Після реформи в регіоні відбувалися поступові соціальні зміни: з'явилися наймані робітники, впроваджується оренда земель для селян. Наслідком реформи було не лише покращення медичного обслуговування населення, а й покращення роботи освітніх закладів, збільшення кількості шкіл. Лише в Херсонській губернії було створено 316 сільських шкіл для хлопчиків, де навчалось 4546 чоловік. У сільській місцевості від волосних правлінь надходили кошти на утримання шкіл і училищ.

Отже, селянська реформа 1861 року – тяжка сторінка в історії Херсонщини. Після її впровадження в регіоні не відбулося істотних змін, а селяни продовжували боротися за справедливість. Херсонщина відносилася, під час реформи, до степової смуги де указний наділ був вищим, ніж в інших смуг, а встановлювався наділ 5,5 десятин (5,995 га) майже співпадало з реальним землезабезпеченням. Переважне не зацікавлення у виробництві, а також висока вартість землі за оброк, не сприяли швидкому переходу господарства селян на нові засади виробництва. Обробіток земель у поміщиків став гіршим, луки не очищалися, а скотарство почало занепадати. З'являється нова категорія селян – наймані робітники, що формує потужний ринок робочої сили.

Джерела:

1. Державний архів Херсонської області. Ф.191. Оп.1. 162. О совершении купчих и других актов. 405 арк.
2. Там само. Спр.188. Дело о продаже и покупке вотчинных имений. 300 арк.

3. Селянський рух на Херсонщині 1850-1862 р.р. // Збірник документів і матеріалів. – К.: Наук. думка, 1988. – 448 с.
4. Водотика С.Г. Історія Херсонщини: навч. посіб. / С.Г. Водотика, Є.Г.Сінкевич. – Херсон.: Айлант, 2003. – 202 с.
5. Гуржій І.О. Боротьба селян і робітників України проти феодально-кріпосницького гніту / І.О. Гуржій. – К.: Рад. школа, 1959. – 167 с.
6. Гуржій І.О. Розклад феодально-кріпосницької системи в сільському господарстві України першої пол. ХІХ століття / І.О. Гуржій. – К.: Держполітвидав УРСР, 1954. – 452.
7. Дружинин М.Н. Ликвидация феодальной системы в русской помещичьей деревне / М.Н. Дружинин // Вопросы истории, 1968. – №12. – С. 5-17.
8. Дружинина Е.И. Южная Украина в период кризиса феодализма 1825- 1860 г.г. / Е.И. Дружинина – М.: Наука, 1981. – 215 с.
9. Зайончковский П.А. Отмена крепостного права в России / П.А.Зайончковский – М.: Просвещение, 1968. – 368 с.
10. История городов и сел. Херсонская область / А.Т. Мельников, А.С. Ведмедь, А.Э. Вирлич и др. – К., 1997. – 667с.
11. Лещенко Н.Н. Крестьянское движение на Украине в связи с проведением реформы 1861 / Н.Н. Лещенко. – К.: Изд-во АН УРСР, 1959. – 525 с.
12. Литвак В.Г. Переворот 1861 года в России: почему не реализовалась реформаторская альтернатива / В.Г. Литвак. – М.: Политиздат, 1996. – 302 с.
13. Маркевич А. І. Таврійська губернія під час Кримської війни: пер. з російської / А.І. Маркевич. – К.: Україна, 2004. – 270 с.
14. Максименко М.М. Отмена крепостного права и крестьянское движение в Таврической губернии накануне и после отмены крепостного права / М.М.Максименко. – Симферополь: Крымиздат, 1957. – 100 с.
15. Шевелев А.Г. Історія української РСР. У 8 т. Т.3. // А.Г. Шевелев, Л.Н. Волощенко, М.Н. Лещенко ін. – К.: Наук. думка, 1978. – 608 с.
16. Якименко М. А. Становлення селянського (фермерського) господарства в Україні після скасування кріпосного права / М.А. Якименко // Український історичний журнал. – 1996. - №1. - С. 3.

Н.М. Жирякова,
науковий керівник – доцент В.Я. Павленко

**ПОКАЗОВІ ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ
ЯК ВТІЛЕННЯ ПОЛІТИКИ ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ
(30-ТІ РОКИ ХХ СТ.)**

У статті розглядається політика тоталітарного режиму по відношенню до наукової і літературно-мистецької інтелігенції у часи великого терору.

Ключові слова: інтелігенція, тоталітаризм, судовий процес, терор, репресії.

Утвердження України як демократичної держави, введення до наукового обігу широкого кола замовчуваних у попередні роки джерел викликало зростання інтересу науковців до проблеми політичних репресій щодо української інтелігенції. Одним із пріоритетних напрямків дослідження даної проблематики стало широке висвітлення у науковій літературі репресивної політики 1920 – 1930-х років та діяльність спеціальних органів влади.

На початку 1920-х років у національно-культурному житті України відбулися суттєві позитивні зрушення, що були викликані політикою коренізації проголошеною радянською владою. Українське національне відродження, охопивши широкі верстви населення, сприяло бурхливому зростанню національної свідомості та культурно-освітнього рівня українців. Однак, вже на початку 1930-х років настає період згорання українізації та повернення до жорсткої русифікації. Посилення центристських тенденцій супроводжувалося розгортанням боротьби з буржуазною ідеологією, націоналізмом та з класово-ворожими елементами, до яких відносили перш за все представників інтелігенції.

Інтелігенція як опозиція існуючій владі завжди була об'єктом політичних переслідувань. Проте, лише у 20-х роках ХХ століття зароджується таке явище, як показові політичні процеси, що набули найбільшого розмаху у 1930-ті роки. Одним із найбільш резонансних став процес над «Спілкою визволення України».

Так, процес проти «СВУ», що відбувся 1930 року в тодішній столиці УСРР Харкові, має ключове значення для історії України. Від усіх інших більшовицьких процесів він відрізняється своїм масштабом і історичною роллю, оскільки у зв'язку з ним було репресовано багато представників традиційної, органічної української інтелігенції.

Організація справи СВУ була зумовлена внутрішньополітичною ситуацією, що склалася не лише в УРСР, а й на території всього Радянського Союзу наприкінці 1920-х років. На цей час припадає активне впровадження тези про загострення класової боротьби. Водночас розгорталася масова боротьба зі шкідництвом, великодержавним шовінізмом та місцевим націоналізмом.

Сфабрикований процес над організацією «Спілки визволення України» проходив з 9 березня по 19 квітня 1930 р. у приміщенні Харківського оперного театру. На лаві підсудних опинилися 45 чоловік, серед яких були: два академіки ВУАН (С. Єфремов і М. Слабченко), 15 професорів вузів, 10 учителів, письменники, священники, редактори, кооператори, студенти, лікарі [1, с. 23]. У звинувачувальному висновку, що друкувався на шпальтах газети «Вісті» було зазначено, що всі підсудні були членами ретельно законспірованої шкідницької підривної націоналістичної організації, керованої міжнародним капіталом.

На чолі цієї міфічної спілки було поставлено одного з керівних діячів Української революції, віце-президента ВУАН Сергія Єфремова.

У минулому 31 звинувачений входив до різних українських політичних партій, шестеро були членами Центральної Ради, двоє – міністрами УНР, один – прем'єр-міністром (В. Чехівський). Третина підсудних працювала в системі ВУАН. Склад звинувачених був підібраний таким чином, щоб

оголосити основним осередком контрреволюційної організації Всеукраїнську академію наук, яка потребувала радянзації [2, с. 268].

Процес над СВУ був задуманий з метою дискредитації національної інтелігенції. Тому перед слідчими ставилося завдання вибити з тих, кого вони заарештували, максимум свідчень про конкретну контрреволюційну роботу. Члени СВУ повинні були показатися на відкритому політичному процесі як шпигуни, зрадники, терористи, вороги народу.

Жодних значних речових чи документальних доказів самого факту існування та діяльності спілки суду представлено не було. Звинувачення ґрунтувалося на визнаннях самих підсудних, їх особистому листуванні та щоденниках. На підставі цих даних членів організації було звинувачено у шкідництві, шпигунстві, націоналізмі, антисемітизмі, терористичній діяльності, підготовці до інтервенції проти СРСР і до повстання всередині країни та інших злочинах.

Зокрема у доповідній записці голові ДПУ УСРР В.А. Балицькому зазначалося, що ціллю «СВУ» було повалення радянської влади та встановлення незалежної демократичної Української Народної Республіки. До новоствореного уряду УНР мали увійти С. Єфремов А.В. Ніковський, В.М. Чехівський, Матвієвич, В.Ф. Дурдуковський та Й.Ю. Гермайзе [3, с. 469].

Організаторами і членами керівного центру СВУ стали колишній керівник «Української партії соціалістів-федералістів», член Всеукраїнської Академії наук С.О. Єфремов, колишній прем'єр-міністр петлюрівського уряду в Українській Народній Республіці, діяч та керівник автокефальної церкви В.М. Чехівський, видатний діяч УПСФ, міністр іноземних справ УНР А.В. Ніковський, колишній діяч УСДРП, науковий співробітник ВУАН Й.Ю. Гермайзе, завідувач школою ім. Шевченка в Києві В.Ф. Дурдуківський, педагог О.З. Гребенецький [4, с. 186].

Програмні положення «Спілки», за даними слідства, передбачали: критику радянської системи, встановлення державного устрою на законодавчих зборах, передачу земель селянам за викуп, повернення колгоспів та

націоналізованих підприємств колишнім власника, повне відновлення приватної власності.

Згідно слідчих даних учасники «СВУ» систематично проводили антирадянську агітацію та пропаганду, поширювали провокаційні чутки та контрреволюційну літературу серед широких мас населення.

Серйозним звинуваченням стала підготовка терористичної діяльності, що покладалася на так званий відділ «СВУ» – Спілку української молоді. Основоположником «СУМ» визначався студент Київського інституту народної освіти М.П. Павлушков. Окрім того, у терористичній діяльності підозрювались члени «медичної секції» спілки, через можливість медичними засобами боротися проти більшовиків [5, с. 470].

Окрім молодіжної та медичної ліній «СВУ» називались також зарубіжна, академічна, шкільна, релігійна, літературно-видавнича, кооперативна, селянська та інженерно-технічна лінії.

Окрім терористичної діяльності, членів «спілки» було звинувачено у шкідництві. Так, наприклад шкідництво у школі за свідченнями звинуваченого Ф.В. Дурдуківського виявлялося через збільшення часу на вивчення народницької літератури, творчості Т.Г. Шевченка та діяльності Кирило-Мефодіївського братства [1].

Головною постаттю процесу «Спілки визволення України» став С.О. Єфремов. Варто відзначити, що перші звинувачення вченого у антирадянській діяльності почалися ще у січні 1929 року.

Справою СВУ завдавалося удару по всій українській інтелігенції. Із 45 засуджених четверо отримали по 10 років таборів, п'ятеро – по 8. Інших підсудні отримали від 2 до 6 років ув'язнення чи заслання за межі України [6, с. 256].

Жертвами справи СВУ стали не тільки 45 звинувачуваних, які опинилися у березні 1930 р. на судовій лаві у приміщенні Харківського оперного театру. Ще 700 чоловік були заарештовані невдовзі у зв'язку з цією справою. Загалом, за підрахунками дослідників, під час та після процесу СВУ було заарештовано,

знищено або заслано понад 30 тисяч чоловік [7, с. 12]. Точну цифру важко встановити, тому що переслідування національної інтелігенції за легендою СБУ злилися у часі з хвилею переслідувань, що їх сталінська держава розгорнула у зв'язку з кампанією суцільної колективізації сільського господарства.

Процес над «Спілкою визволення України» став останнім показовим політичним процесом над інтелігенцією. У подальшому потреба в таких заходах в Україні відпала.

У той же час, розпочате у 1929 р. цілеспрямоване переслідування тоталітарним комуністичним режимом української інтелігенції на початку 1930-х років дістало свій логічний розвиток у низці інших сфабрикованих «справ», серед об'єктів яких опинилися вигадані «Союз Кубані й України» (1929 – 1932), «Український національний центр» (1931–1932), «Українська військова організація» (1932–1934), «Всеукраїнський есерівський центр» (1933), Всеукраїнський боротьбистський центр (1934 – 1935), Український центр білогвардійців-терористів (1934), «терористична група» проф. М. Зерова (1935), Блок українських націоналістичних партій (1932 – 1936), Троцькістсько-націоналістичний блок (1935), Український троцькістський центр (1936), Націоналістична фашистська організація України (1936 – 1937). Майже всі обвинувачені у названих процесах були розстріляні [2, с. 218].

Так, слідство у справі УНЦ велося протягом 1930-1931 рр. До справи залучили 50 чоловік, близько тридцяти з них були колишніми членами УПСР і УСДРП — основних партій Центральної Ради. Зокрема, були заарештовані В. Голубович, Н. Петренко, І. Лизанівський, Ю. Ярослав, які у травні 1921 р. проходили у «Справі членів ЦК УПСР» [6, с. 302].

Під час утворення УНЦ керівники ОДПУ мали намір провести звинувачуваних через відкритий судовий процес. Однак, у зв'язку зі зміною політичної ситуації в країні потреба у відкритих процесах відпала.

Звинувачення учасникам УНЦ фактично не відрізнялися від тих, які інкримінувалися учасникам «Спілки визволення України», а саме шпигунство,

шкідництво, створення контрреволюційної організації, тощо. Вирок у справі УНЦ було винесено в закритому порядку в лютому 1932 р. Звинувачені отримали від 3 до 6 років ув'язнення. Починаючи з 1934 і до 1941 року на 33 учасників процесу УНЦ було заведено нові справи. 21 особу було розстріляно, більшість інших загинула в тюрмах і концтаборах. Визначити скільки осіб було притягнуто до відповідальності за справою УНЦ на сьогодні неможливо [8, с. 84].

Особливістю процесу проти «Українського національного центру» став той факт, що вперше у післяреволюційний період до кримінальної відповідальності було притягнуто ряд опозиційно налаштованих членів Комуністичної партії України.

Процес над «Союзом Кубані й України» визначав її як підпільну терористично-націоналістичну організацію». Жертвами процесу стали уповноважений українського радянського уряду Ю. Стамбульський, науковий співробітник Музею Слобідської України у Харкові С. Підгайний, професори Краснодарського педагогічного інституту, зокрема професори української мови І. Шаля, П. Горецький та багато інших [8, с. 86].

Протягом 1932 року кількість репресій в Україні було дещо зменшено. Однак, вже з 1933 року починається нова хвиля репресивної політики радянської влади проти української інтелігенції.

У виступі С. Косіора на листопадовому пленумі ЦК КП(б)У 1933 року поряд із повідомленням про розкриття Української військової організації було вказано також на розкриття у липні-серпні організацію українських есерів.

Так, за словами С. Косіора на чолі УВО стояли К. Максимович, О. Шумський, П. Солодуб та інші [6, с. 272]. За даними П.Постишева до керівного ядра організація окрім зазначених діячів входили М. Ворський, Ю. Озерський (Зебницький), М. Лозинський, І. Петренко. Тобто, до керівного складу УВО входили відомі діячі української революції, діячі культури, науки та мистецтва.

Щодо організації українських есерів, у виступі С. Косіора наводилися лише власне назва організації та єдине прізвище її учасника колишнього есера

Г. Пирхавки [2, с. 319]. Створення спеціальними органами такої організації ставило за мету скомпрометувати українських есерів як зрадників та шпигунів та продовжити активний наступ на колишніх членів есерівської партії.

Новою віхою на шляху до розгортання «великого терору» стало вбивство 1 грудня 1934 року С. Кірова, в результаті якого було усунуто альтернативного Сталіну лідера; покладено початок ліквідації протидії сталінській лінії в межах Політбюро, створено привід для масових пошуків «ворогів народу» у межах країни.

18 грудня 1934 року на шпальтах всіх українських та російських газет було надруковано повідомлення про розкриття і розстріл органами НКВС українського центру «терористів-білогвардійців». За вироком Військової Колегії Верховного Суду СРСР у м. Києві у справі терористів-білогвардійців проходило 37 звинувачених в організації підготовки терористичних актів проти працівників радянської влади. За рішенням суду 28 звинувачених підлягали розстрілу, справи інших 9 осіб було направлено на дорозслідування у зв'язку із з'ясуванням нових обставин [2, с. 321]. Відсутність будь-якого юридично обґрунтованого факту, який би свідчив про існування терористичного угруповання оприлюднено не було, що доводить міфічність даного процесу.

Отже, політичні процеси проти наукової інтелігенції першої половини 1930-х років, підготовлені спеціальними органами, мали за мету політично скомпрометувати наукову інтелігенцію, обґрунтувати потребу усунення її з усіх сфер діяльності і, відповідно, сприяти народженню нової радянської інтелігенції, яка б відповідала вимогам більшовицької влади.

Джерела:

1. Яковлева Н.О. Процес над «Спілкою визволення України» 1930 р. [Електронний ресурс] / Н.О. Яковлева // 13 Сумцовські читання: Сучасний музейний заклад: проблеми вивчення, збереження та популяризації національної історико-культурної спадщини. – Харків, 2007. –

Режим доступу:<http://museum.kh.ua/academic/sumtsov-conference/2007/article.html?n=216>

2. Шаповал Ю.І. Україна 20-50-х років: сторінки ненаписаної історії / І.Ю. Шаповал. – К.: Наукова думка, 1993. – 351 с.
3. Доповідна записка В.А.Балицького до ЦК КП(б)У «Про ліквідацію контрреволюційної організації української молоді в Києві» // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 1995. – № 1. – С. 468 – 470.
4. Даниленко В.М., Касьянов Г.В., Кульчицький С.В. Сталінізм на Україні: 20–30-і роки / В.М. Даниленко, Г.В. Касьянов, С.В. Кульчицький. – К.: Либідь, 1991. – 344 с.
5. Додаткові матеріали «Про ліквідовану в Києві контрреволюційну організацію «СУМ», направлені з ДПУ УСРР до ЦК КП(б)У // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 1995. – № 1. – С. 470 – 472.
6. Костюк Г. Сталінізм в Україні (генеза і наслідки) / Г. Костюк. – К.: Генеза, 1995. – 505 с.
7. Литвин Н.М. Політичні репресії проти наукової інтелігенції в радянській Україні в 1920 – 1930-х роках (ідеологічні аспекти проблеми): автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 – Історія України. / Н.М. Литвин. – К., 2006. – 23 с.
8. Касьянов Г.В. Українська інтелігенція 1920–30-х рр.: соціальний портрет та історична доля / Г.В. Касьянов . – К.: Глобус, 1992. – 180 с.

УДК 94

С.О.Зіменс,

науковий керівник – к.і.н., доцент Г.В.Батенко

ЕКОНОМІЧНА ТА ПОЛІТИЧНА СИТУАЦІЯ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ ПЕРІОДУ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Актуальність теми зумовлена тим, що історія періоду ХХ ст. для України є досвідом, який впливає на її сучасний розвиток. Це був час, коли

відбувалось державотворення на українських землях. Минуло рівно століття, наше сьогодення чітко розкриває складний вузол проблем, що було базою для формування нашої країни.

Ключові слова: державотворення, становлення держави, губернії, ЗУНР.

28 липня 1914 року почалася Перша світова війна. В цей час відбувалося формування позицій провідних політичних партій щодо ключових подій і ставлення до перспектив суспільного розвитку. Масштабність війни та кількість її жертв поставили серйозні і складні завдання перед діючими та новоствореними громадськими організаціями. Економіка, соціальні процеси, діяльність громадських організацій та політичних партій в період Першої світової війни в Україні, особливо їх місцевих осередків, ці питання до сьогодні зберігають багато не висвітлених історичних подій.

Типовою для цього періоду була робота М. Майорова – одного з членів Київської ради робітничих і солдатських депутатів. Він зосереджував увагу в першу чергу на історії київської більшовицької організації, боротьбі різних течій серед українських комуністів [2, с. 68].

Держава завжди повинна мати політичну та економічну стабільність, якщо ні, то завжди суспільство буде мати бурхливу реакцію, що спровокує дестабілізацію в державі чим завжди скористуються сторонні. Перша Світова війна стала однією з трагічних сторінок в історії України. Це був час великого романтизму, шлях до незалежності та реального розчарування.

Наслідки її суттєво вплинули на подальшу долю та багато в чому визначили суперечливий поступ України у ХХ ст. адже багатомільйонна, найбільш працездатна частина населення України була вилучена з матеріального виробництва і кинута у вир війни. Значні її території виявилися окупованими австро-німецькими і російськими військами та перебували у прифронтовій зоні. Промисловість і сільське господарство катастрофічно

занепали, а цивільне населення, сотні тисяч якого були зірвані з постійного місця проживання, страждало від усіх негараздів воєнного часу.

Після Жовтневої революції виникла нова загроза, і вороги вже були не тільки на лінії фронту, а й в самій державі. В межах сучасної України відбувалися основні події, які змінили розвиток суспільства у XX – XXI століттях. На сучасному етапі розвитку історичної науки відбувається перегляд низки положень, що стосуються дослідження діяльності на українських землях всього комплексу подій Першої світової війни: державних інституцій, громадських організацій, політичних партій та культурно-освітніх установ в різні історичні періоди. Тому важливим є з'ясування обставин та умов соціально-економічного становища прифронтових губерній України і громадсько-політичного життя регіону періоду Першої світової війни.

Основою дослідження стало вивчення наукового доробку вчених, що стосується соціально-економічного життя, діяльності громадських організацій, політичних партій в Україні періоду (28 липня 1914 р. – 11 листопада 1918 р.), вихід з війни Російської імперії, якою в основному керували більшовики. В. В. Путін який керує правонаступницею тодішньої Російської імперії висловив свою думку: "Наша держава програла цю війну зазнавши поразки сторони, унікальна ситуація в історії людства. Ми програли програвшій Німеччині, по суті капітулювали перед нею, яка скоро сама капітулювала перед антантою", та звинуватив більшовиків в національній зраді.

Але для України, як для окремої держави, все відбувалося дещо інакше. Після бойових дій, почалися паростки державотворення. Розмежування влади, не згуртованість дій, перехід влади від УНР до Скоропадського, від Директорії до ЗУНР, діяльність окремих угруповань, наприклад "Гуляйполя" Нестора Махно, революційні події, боротьба білого та червоного лагерів. В такій ситуації Україна повинна була згуртуватися в ідеї державотворення, щоб відігравати вагомий роль на міжнародній арені та мати можливість захистити себе. З'явилися праці з історії робітничого та селянського руху в Україні. Це передусім дослідження за редакцією І. Шингарьова, присвячене одному з

аспектів профспілкового руху на Правобережжі. М. Марковський, спираючись на матеріали Київського обласного історичного архіву, охарактеризував соціальні заворушення 1916 р. Подільській губернії – їх причини, характер та наслідки .

В межах цього етапу, можна виділити два періоди: перший – 1920-ті роки, коли існувала можливість відносно вільного використання та інтерпретації фактичного матеріалу. Данина існуючій політичній системі віддавалася тенденційною оцінкою фактів, але дослідники, котрі, як правило, були нещодавніми учасниками війни, ще не стояли перед дилемою фальсифікації подій.

Прикладом тих спогадів можуть бути мемуари та листи, за яких на прикладі різних народів простежується те лихоліття війни. "Жах, що охопив вірмен, - доконаний факт. Значною мірою це результат політики пацифізму, якої дотримувався цей народ протягом останніх чотирьох років. Присутність наших місіонерів і те, що ми не брали участь у війні, не перешкодили туркам влаштувати різанину від 500 тис. до 1 млн вірмен, сирійців, греків та євреїв, при цьому переважна більшість жертв складали вірмени. Вірменська різня - найбільший злочин цієї війни, і якщо нам не вдасться виступити проти Туреччини, значить - ми потворствуєм їм" -Теодор Рузвельт, лист Клівленду Гудли Доджу 11 травня 1918 року [4,с.326].

Фактично з початку 1930-х років історія стала заідеологізованою. Це досягалось шляхом перекручень, фальсифікації та замовчування фактів. Наукові праці контролювалися партійним, а точніше сталінським керівництвом. Історики зазнали великого тиску і репресій.

Повалення царизму і створення республіки поставило російських кадетів у дещо незручне становище, примусивши їх прийняти республіканський устрій і відмовитись від конституційної монархії. Це ще раз підкреслило відмінність їх від українських лібералів (УДРП, а потім УПСФ), які від самого початку записали в програмі свою вимогу створити "глибоко демократичну державну конституцію", тобто виступити за республіканський устрій [3 с. 365].

Під час війни виникли суттєві розбіжності в поглядах на майбутнє України в діячів провідних політичних партій. Серед політичних партій проявилася відсутність єдиної позиції щодо оцінки війни, форм та методів партійної діяльності в цей час. Так, кадети виступили на підтримку свого уряду і за ведення війни до переможного кінця. В РСДРП чітко простежувались різні позиції "більшовиків" і "меншовиків", в середовищі есерів виділились групи оборонців і пораженців. Товариство українських поступовців взагалі вирішило зайняти нейтральну позицію. В дослідженні наведені факти, які свідчать про те, що, незважаючи на воєнну ситуацію та близькість театру воєнних дій, політичне життя на території України не затихало.

В цей час УЦР змогла опираючись на свої сили прийти до влади. Але співробітництво українських сил з більшовиками виявилось не тривалим. Різке зменшення кількості працездатного населення позначились на економічних показниках [3, с .374].

Війна завдала важкого удару всьому спектру суспільного життя, і особливо економіці. У ході воєнних дій, безперервних мобілізацій відбувалось руйнування сільського господарства. Під час мобілізацій з господарства України було вилучено приблизно половину працездатного населення. Різко знизилась урожайність, спостерігався спад виробництва в промисловості. Кризові явища також були викликані евакуацією та переорієнтацією підприємств на виробництво військової продукції. З огляду на це деякі підприємства почали закриватись, а частина підприємців пішли на скорочення кількості робітників. Такі події спровокували погіршення політичного та економічного становища в державі та в суспільстві взагалом. Зосередження уваги дослідників на подіях Першої світової війни в Україні спричинило вагомі зрушення в історіографії проблеми. Характерним для досліджень останніх років є глибоке теоретичне осмислення і високий рівень наукових узагальнень фактичного матеріалу.

Аргументовані висновки дослідників, як правило, підкріплюються різноманітними джерелами, в тому числі і новими архівними документами.

Оцінки багатьох тогочасних подій та явищ нині набагато об'єктивніші, ніж десятиліття тому. Все це зумовлює, з одного боку – можливість, а з іншого – нагальну потребу спільними зусиллями істориків різних поколінь повною мірою оцінити роль і значення цієї трагічної і великої події всесвітньої історії.

Тема нашого державотворення є цікавою, для громадян своєї держави які хочуть буди обізнаними в нашій історичній спадщині. Вивчаючи роботи дослідників та документальних, архівних джерел, що безпосередньо відображають той період. Також для того, щоб зробити певні висновки і не повторювати помилок минулого. Маючи власну точку зору людина ніколи не піддається на провокації та брехню. Громадяни нашої держави повинні знати минуле нашої країни.

Джерела:

1. Зикін Д. Л. Антиросійська міфологія Першої світової // Знання. Розуміння. Вміння. – 2011. - № 4 (липень - серпень).
2. Майоров М. З історії революційної боротьби на Україні. – Х, 1928.- 80 с.
3. Мицик Ю. А. Історія України : навч. Посіб. / Ю. А. Мицик, О.Г. Бажан, В. С. Власов.- К : Києво- Могиллянська академія, 2008.- 423 с.
4. Пахалюк К. Поховання та пам'ятники Першої світової війни у Східній Пруссії // Східна Пруссія, 1914-1915. Невідоме про відоме. - Калінінград, 2008. - С. 101-122
5. Яковлев Н. 1 серпня 1914. - webreading.ru/sci_/sci_history/nikolay-yakovlev-1-avgusta-1914.html - М .: Молода гвардія, 1974.

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ ДОРОБОК СВ. ІВАНА ПАВЛА ІІ (1939-1978 рр.)

У статті на основі робіт Св. Івана Павла ІІ та робіт присвячених його біографії аналізується інтелектуальний доробок Святого періоду до 1978 року, коли він зійшов на папський престол. Робота представляє собою інтелектуальну біографію Св. Івана Павла ІІ.

Ключові слова: антропологія, Папа Римський, Ватикан, канонізація, Іван-Павло ІІ

Протягом двох останніх десятиліть в українській історичній науці відбуваються значні трансформації. Зокрема, відбувається переосмислення методології історичних досліджень. На новітньому етапі розвитку української історичної науки актуальним є вивчення біоісторії. Біографічні дослідження переходять на якісно новий рівень: від поетапного відтворення фактів біографії до вивчення інтелектуальної біографії. Увага дослідників акцентується на зв'язках людини та соціокультурного середовища, адже особистість можна вважати каталізатором більшості історичних подій та розвитку історії взагалі. У статті досліджується життя та діяльність Св. Івана Павла ІІ, історичні умови в яких відбувалось становлення, формування та розвиток його морально-етичних поглядів, що беззаперечно є важливим для осмислення історичних умов ХХ століття. Крізь призму діяльності Св. Івана Павла ІІ можна дослідити вплив його морально-етичного вчення на характер політики Ватикану, а з часом і вплив політики Ватикану на геополітичне становище в Європі у кінця ХХ століття. У дослідженні постать Св.папи Івана Павла ІІ розглядається у комплексі: як особистість, як науковець та як релігійний діяч. Разом з тим, важливим є той факт, що означена тема є не достатньо висвітлена у сучасній українській історичній науці, а тому вимагає глибокого та ґрунтового дослідження істориків. Варто

зазначити, що дана робота є першою в українській історіографії інтелектуальною біографією святого.

Вивченню біографії Св. Івана Пала II приділяли увагу зарубіжні вчені, зокрема: Дж.Вайгель [7;8], Г. Блазунські [9] М. Крейг[10], М. Малінські, М. Мокшицький [11], С.Білецькій [12], П. Джонсон [13], Е. Трост.

Кароль Юзеф Войтила народився 18 травня 1920 року в містечку Вадовіце в кількох десятках кілометрів від Кракова. Кароль походив з сім'ї відставного військового Кароля Войтили-старшого, який був знаний в містечку під прізвиськом «Капітан». Мати Войтили Емілія з роду Качоровських, померла навесні 1929 року. Кароль мав старшого брата Едмунда. Едмунд, старший від Кароля на чотирнадцять років, після закінчення у 1930 р. медичного факультету Ягеллонського університету, працював лікарем у м. Бельсько-Бяла і під час епідемії 1932 року скарлатини помер, заразившись від своїх пацієнтів [7, с.134]. Якщо говорити про коріння Кароля Юзефа Войтили, то його рід не був корінним у Вадовицях, туди переїхали батьки майбутнього понтифіка після того як одружились в 1904 році. Метричні книги говорять, що рід Войтил це бідні селяни, згадуються навіть, як жебраки, але не відомо, чи ті це Войтили.

У віці десяти років Льолек вступає до 8-річної державної чоловічої гімназії імені Мартіна Вадовіти. Навчаючись в гімназії Кароль мав доволі жорсткий графік дня, заняття починались о 8 годині ранку, тож батько з сином вставали рано, снідали, заходили до церкви, і після цього Кароль прямував на заняття. Гімназія дала Войтилі класичну освіту, з 13 років він вивчав латину, а з 14 грецьку, і неодмінно гарно вчився. Маючі неабиякі обдарування, Кароль у чотирнадцять літ спробував себе як актор-аматор шкільного драматичного гуртка, також очолив шкільне Марійське товариство. Цього ж року здійснив свою першу прощу до Ченстохови, а наступного — взяв участь у військових тренуваннях. На випускному курсі гімназії побував кардинал Адам Стефан Сапега, на пошану якого Кароль висловив вітальне слово від усіх гімназистів. У 1938 році Кароль прийняв Тайну Миропомазання і здобув свою середню освіту.

Після закінчення гімназії Войтила мав вступати до Ягеллонського університету на факультет полоністики. Тож влітку 1938 року батько з сином

перебралися до Кракова. 24 червня 1939 року Кароль успішно склав іспити і був переведений на наступний курс. Паралельно з навчання не забував він і про сцену. 1 вересня 1939 року Німеччина нападає на Польщу, де за два місяці було заарештовано 184 викладачі Ягеллонського університету, Войтила починає підпільне навчання і бере участь у культурному русі опору.

Час II Світової війни, був неабияк важливим у житті Кароля Войтили, це був для юнака трагічним і водночас урочистим періодом його життя. В 1940 році він починає працювати в кар'єрі, а вже на початку 1941 року помирає Кароль Войтила старший.

В світлі цих подій у Кароля починає формуватись священниче покликання, про яке він потім писатиме у своїй книзі «Дар і Таємниця»[6] .

З осені 1942 року Войтила починає навчання у підпільній семінарії Краківської архидієцезії. Після завершення студій отримує рукоположення на священника 1 листопада 1946 року. Під час навчання в семінарії Войтила виявив себе, як блискучий студент, і вже за 2 тижні після рукоположення, 15 листопада він їде на богословські студії до Риму, що читаються в університеті Angelicum. Докторська дисертація Войтили носила назву «Святий Іван від Хреста, вчення про віру» [1], яку він захистив в 1948 році в Університеті Angelicum в Римі. Але ступінь доктора Кароль Войтила міг отримати лише надрукувавши свою дисертацію, але цього молодий священник не міг собі дозволити. В 1986 році були видані Записи лекцій, прочитаних Каролем Войтилою в 1954-1956 роках в Католицькому університеті Любліна.

Наступна ґрунтовна монографія Кароля Войтили «Любов і відповідальність» [2] була видана в Любліні 1960 році. Монографія являє собою аналіз феномену любові. Ця праця має передісторію. Відтак вона склалась з лекцій, прочитаних Войтилою в 1958-59 рр. в Люблінському католицькому університеті. Праця є поєднанням досвіду пастви отця Войтили з досвідом автора у царині духовного життя. Отець Войтила багато сповідував і готував молоді пари до шлюбу, тим самим переживаючи найінтимніші моменти життя зі своєю паствою і почав міркувати над феноменом любові в житті людини. Окрім рефлексій щодо природи любові, Войтила звертається до проблематики

сексуальної моралі. За свідченням французького отця Анрі де Любак не варто оцінювати цю працю, як присвячену виключно сексуальній етиці, правильніше буде трактувати мораль роботи, як «відповідальна любов».

Найважливішим філософським дослідженням в галузі християнської антропології є монографія «Особа і чин» [3], видана в Кракові в 1969 році. При написанні роботи автора надихала феноменологія томізму, тому Кароль Войтила в дусі гуманізму вибудовує концепцію людської особистості, як суверенного суб'єкта. Перші начерки майбутньої праці «Особа і чин» були написані під час II Ватиканського Собору. Вже будучи Папою Іван Павло II зізнавався, що під час соборових засідань ним було написано багато віршів і кілька розділів до монографії, отже твір «Особа і чин» може розглядатись, як плід праці єпископа Войтили часів Собору.

Твір ознаменував вихід інтелектуального проекту Кароля Войтили на новий рівень. В своїй праці автор в діалозі з читачем спробував розробити всеохоплюючу філософію людської особи.

В роботі автор не веде полеміки з іншими дослідниками, відмовляється від огляду наукових робіт, присвячених суміжній проблематиці, натомість розмірковує над природою людського досвіду та намагається показати, як міркування про світ і про персонально себе у світі допомагає зрозуміти самого себе, як особу: показує, як моральні діяння допомагають збагнути неспроможність розуміння того, що виходить за межі пізнавальних можливостей людини. Войтила доводить, що нашу особистість визначає наша свобода, яку ми пізнаємо через людські вчинки, а показником людської свободи є не самоствердження, а самовладання. Особа живе в світі поряд з багатьма іншими особами, відповідно до цього «Особа і чин» завершується аналізом моральної дії у зв'язку з тими«іншими», які становлять моральне поле на якому наша людська особа реалізується. У протистоянні колективізму та індивідуалізму Войтила займає компромісну позицію, тобто найоптимальніший вихід він бачить у поєднанні спільного та індивідуального блага. Врешті автор доходить до висновку, що «солідарність» – найважливішою позицією щодо суспільства, коли індивідуальну свободу підпорядковують на службу суспільному благу.

Наступна праця Кароля Войтили, яка була присвячена II Ватиканському Собору мала назву «Підстави до оновлення» [4] – це дослідження про здійснення здобутків II Ватиканського Собору, видана в Кракові 1972 року. Архієпископ Кароль Войтила був активним учасником II Ватиканського Собору, і вже майже за 10 років після закінчення роботи Собору видав свою працю. Основною проблемою, яка міститься в книзі, є питання: "Що це означає реалізувати собор?" Питання "що повинно бути зроблено" є більш фундаментальним, ніж питання: "як реалізувати". Таким чином ми можемо побачити, що Войтила аналізує здобутки собору і шляхи їх втілення. Автор ставить питання про «збагачення віри» шляхом формування зрілого світогляду.

Робота «Щоб Христос нами послуговувався» [5] представляє собою збірку есе всього періоду інтелектуальної діяльності Кароля Войтили до понтифікату, видана в Кракові в 1979 році. Кароль Войтила у своїх текстах красиво і глибоко описує Церкву в Польщі, показує події та проблеми Церкви в Кракові.

В подальші роки Войтила проваджував своє служіння у сані єпископа, потім архієпископа, пізніше був удостоєний кардинальського звання. Сходження до престолу Св. Петра закінчилось 16 жовтні 1978 року. «Вуйко став Папою...» Не бійтеся! Відчиніть двері Христові! Так починається перша промова Івана Павла II після інавгурації понтифікат 22 жовтня 1978 р. [8, с.313].

Прикладом свого служіння Св. Іван Павло II продемонстрував, що саме відсутність страху робить людину сильною. Сам пройшовши крізь пекло війни, він був поводитирем, був пастирем для понад 1 мільярда католиків протягом понад чверті століття.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА:

Джерела:

1. WOJTYŁA K. , Zagadnienie wiary w dziełach św. Jana od Krzyża, przekł. Leonard od Męki Pańskiej / K. WOJTYŁA , Kraków 1990.-356 с.

2. Іван Павло II Любов і відповідальність / Іван Павло II. – Львів.: Видавництво Українського Католицького Університету 2011.- 265 с.
3. Иоанн Павел II Личность и поступок / Иоанн Павел II. – М.: Издательство Францисканцев, 2003.- 368 с.
4. Іван Павло II Підстави до обнови / Іван Павло II.-Краків.- «Знак» 1972. 146 с.
5. Jan Paweł II Aby Chrystus się nami posługiwał Jan Paweł II – Kraków, Znak, 1979.- 342 s.
6. Йоан Павло II Дар і Таємниця. До 50-ліття моїх ієрейських свячень / Йоан Павло II. – Львів. : Видавництво Францисканців, 2014. – 68с.

Монографії:

7. Вайгель Дж. Свідок Надії. Життєпис Папи Івана Павла II / [пер. з англ Р. Скакун]/ Джордж Вайгель. – Львів.: Видавництво Українського Католицького Університету 2011. – 1008 с.+32с. іл.
8. Вайгель Дж. Кінець і початок. Папа Іван Павло II: перемога свободи, останні роки, спадщина/ [пер. з англ. Р. Скакун та М. Прокопович] / Джордж Вайгель. - Львів: Видавництво Українського Католицького Університету 2013.-584 с.+16с. іл.
9. Blazynski G. John Paul II: A man from Krakow / G. Blazynski / - London: 1979. - 368 p.
10. Крейг М. Людина з далекої країни: портрет Папи Івана Павла II / Мері Крейг.- Лондон: Теологія, 1979. – 344 с.
11. Мокшицький М. Вівторки любив найбільше. Розповідь про щоденне життя Йоана Павла II / М.Мокшицький, Б. Грисяк. – К.: «ТОВ Тетріс Прінт», 2011. – 196 с.
12. Bielecki S. Znaki czasu I ich rozpoznanie / S. Bielecki // Teologia pastoralna.- Lublin, 2000.- S. 223-248.
13. Джонсон П. Стратегія Івана Павла II / П. Джонсон// Католицизм в кризі.- Нью-Йорк, 1984. – №2. – вересень. – С.48-64.

УДК 94 (477)

О.В.Костєєва,
науковий керівник – к.і.н., доцент Л.О.Цибуленко

СТАНОВЛЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ РОБІТНИЧО-СЕЛЯНСЬКОЇ МІЛІЦІЇ ХЕРСОНА У БОРОТЬБІ З КРИМІНАЛЬНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ У 1920-1930-ТІ РОКИ

Правоохоронна функція є однією з найважливіших функцій держави. Значення цієї функції полягає в забезпеченні охорони конституційного ладу, прав і свобод громадян, законності й правопорядку, встановлених і регульованих правом усіх суспільних відносин. Одним із суб'єктів на який тогочасна держава поклала такі функції була робітничо-селянська міліція. Її завданням було розкриття злочинів шляхом оперативно-розшукових заходів.

Дослідженню діяльності правоохоронних органів робітничо-селянської міліції присвячено праці І.Г. Біласа [1], М.С. Гринберга [2], В.І. Довбні [3], І.Д. Коцана [4], П.П. Михайленка [5], Ю.Ф.Кравченка [6]. У науковій літературі знайшли висвітлення питання, пов'язані з організаційно-структурною побудовою та діяльністю окремих підрозділів, що входили до складу Народного комісаріату внутрішніх справ (далі - НКВС). Ці вчені, безперечно, збагатили історико - правову науку роботами щодо діяльності правоохоронних органів в епоху становлення та зміцнення радянської влади, проте залишається нагальним дослідження в історико-правовому аспекті структурно-реорганізаційних перетворень у системі правоохоронних органів у 20-30-ті роки ХХ ст.

Мета дослідження – висвітлення становлення та діяльність робітничо-селянської міліції Херсона у боротьбі з кримінальною злочинністю у 1920-1930-ті роки та здійснення історико-правової основи діяльності органів внутрішніх справ Херсона.

Джерельною базою для висвітлення даного питання є матеріали Державного архіву Херсонської області (Фонди: Р.-458, Р.-312, Р.-241, Р.-407).

Міжвоєнні часи увійшли в історію ХХ ст. як період становлення і укріплення радянської системи влади. І одним із перших кроків, встановлення контролю у всіх сферах суспільно-політичного життя стало відновлення та переформування органів внутрішніх справ країни.

9 лютого 1919 року в офіційному виданні уряду УРСР було опубліковано Декрет Ради Народних Комісарів України «Про організацію міліції» (Ухвалений РНК 5 лютого 1919 р. – Авт.), де постановлялось: «організувати на території республіки робітничо-селянську радянську міліцію» та доручалось Народному комісаріату внутрішніх справ України у найкоротший строк приступити до проведення цього декрету в життя. У документі зазначалось, що міліція створюється для охорони революційного порядку та особистої безпеки громадян, а також для боротьби з кримінальними злочинними елементами [1, с.21].

Але, у декреті не наводилось практичних положень ані про організаційно-штатну структуру, ані про взаємовідносини міліції з іншими державними органами тощо. Це значно ускладнювало завдання по сформуванню міліції на місцях. Тому, для впорядкування цих питань, у березні 1919 року НКВС України видав Інструкцію по організації радянської робітничо-селянської міліції, котрою встановлювався однаковий порядок організаційних заходів по сформуванню міліції на місцях.

Так, вся існуюча на той час міліція на території України мала бути реорганізована та діяти згідно з Інструкцією. Винятки з цього правила допускалися лише у штатах міліції, що складалися у залежності від місцевих умов, з особливої на те згоди Народного комісара внутрішніх справ [1, с.44].

В Інструкції вперше давалося правове визначення поняття «радянська робітничо-селянська міліція», яка розглядалася, як «виконавчий орган Робітничо-Селянської центральної влади на місцях, що перебуває у безпосередньому віданні місцевих Рад та підпорядковується загальному

керівництву Наркомвнуправ Української республіки по підвідділу Управління радянської міліції» [2, с.54].

Радянську робітничо-селянську міліцію складали: завідувачі губернської міліції, начальники міської, повітової та районної міліції, їх помічники, старші міліціонери та міліціонери.

Інструкцією також були визначені наступні питання: порядок призначення та звільнення співробітників губернської, повітової та міської міліції; предмети відання міліції; порядок підпорядкування та взаємовідносин працівників радянської міліції; звітність та відповідальність працівників міліції; визначення окладів та утримання міліції; визначення штатів і районів міліції.

Згадана Інструкція встановлювала вимоги, яким повинні відповідати кандидати на службу в міліції: громадянство УРСР; досягнення 21 року; достатня грамотність; користування активним та пасивним виборчим правом у Ради; визнання радянської влади. Також визначалося коло осіб, які не могли бути призначені на посади в міліції. Серед них були і «службовці та агенти бувших жандармських відділень та чини бувшої поліції» [5, с.97].

Отже, нова влада на цьому етапі державного будівництва відмовилась від використання досвіду колишніх поліцейських. Звичайно, згадані документи не були першими з тих, що створювали радянську міліцію в Україні. Даний правоохоронний орган був створений радянською владою значно раніше, але його діяльність, внаслідок частих змін державної влади на місцях та відсутності правового забезпечення з боку радянських державних органів, мала періодичний характер, і організація міліції майже у кожній місцевості мала свої особливості.

Організація карного розшуку в УРСР мала свої особливості. Його апарат первісно перебував у підпорядкуванні Народного комісаріату юстиції. Згідно з декретом РНК УСРР «Про організацію судово-карного розшуку», ухваленим у квітні 1919 року, у складі НКЮ засновувався відділ судово-карного розшуку, а на місцях створювались органи судово-карної міліції, які знаходились у

підпорядкуванні карного розшуку та за його дорученнями виконували окремі слідчі дії, проводили дізнання у кримінальних справах.

Але практика роботи радянської міліції свідчила про необхідність об'єднання органів карного розшуку та загальної міліції. Тому в лютому 1920 року карний розшук було виведено з підпорядкування НКЮ та передано до НКВС. А у квітні цього ж року в органах міліції були засновані відділи (відділення) карного розшуку згідно з постановою РНК УСРР «Про організацію відділу карного розшуку». Проте остаточно карний розшук було безпосередньо перепідпорядковано НКВС України лише у липні 1922 року згідно з наказом НКВС № 183 «Про перепідпорядкування карного розшуку», де зазначалось: «Карний розшук республіки підпорядкувати безпосередньо Народному комісаріату внутрішніх справ при повній адміністративно-господарській автономії».

Кримінально-розшукова частина апарату міліції Херсона, незважаючи на цілий ряд несприятливих умов роботи розшуку на місцях, зокрема, через відсутність достатньо підготовлених кадрів, спеціалістів кримінально-розшукової справи, брак спеціального технічного обладнання у цілому справлялася з покладеними завданнями. Це ми бачимо з доповіді 1925 року, коли **доповідач Дітмар** зазначає:

« к настоящему времени уголовна преступность в городе Херсоне полностью ликвидирована». Однак таке твердження не є безсумнівним, оскільки бандитизм ніколи не може бути ліквідований повністю.

На покращення показників розкриття впливала робота з кадровим складом. Саме з цією метою проводились чистки, як у країні в цілому, зокрема й у міліції. Окрім системи покарання й примусу передбачались і методи заохочення стосовно співробітників міліції. Так, передбачалось наділення житлом працівників міліції, принаймні гуртожитком. По можливості покращувалося їх матеріальне становище. Безумовно, це впливало на їх відношення до роботи і в підсумку на загальний результат роботи.

Згідно звіту «О проишествиях херсонського Округрозьиска по городу Херсону, за август 1925-1926 года»: «Заявление гр. Гусаровой Нюры, проживающей по Дворянской улице о краже вещей, посредством подобранного ключа на суму 8200 рублей. Был выписан ордер на право обыска гр. Яковлева Василия проживающего по тому же адресу, при обыске были найдены пропавши деньги и дело было закрыто» [8, арк. 17].

Як бачимо боротьба з кримінальною злочинністю проводилася на досить високу рівні, розкриття справ залежало в першу чергу від кваліфікованих кадрів, яких на той час у міліції було досить мало.

23 липня 1926 р. постановило ВУЦВК та РНК УСРР внесено деякі зміни у Положення про НКВС УСРР щодо підвищення статусу відділу міліції та розшуку, який отримав назву «Головне управління міліції і кримінального розшуку Республіки». На загальнодержавному рівні процес формування і реконструкції органів міліції виглядав професійно, проте соціальна сфера не мала таких якісних показників.

Багато часу у працівників міліції віднімала боротьба з адміністративними правопорушеннями. В середньому за рік працівниками міліції складалось більш як 200 тисяч протоколів про порушення громадського порядку [8, арк.14].

Період 1929-1930 рр. став для міліції переломним. 28 грудня 1930 року ВУЦВК та РНК УСРР була прийнята постанова про ліквідацію наркомата внутрішніх справ, згідно якої при Раді народних комісарів УСРР створювалось Головне управління міліції та карного розшуку, на яке покладалось загальне керівництво міліцією та карним розшуком, на місцях були утворені відділи міліції та карного розшуку. Слід зазначити, що до цього часу міліція перебувала в подвійному підпорядкуванні – НКВС республіки та місцевим виконкомам. Відповідно до постанови ВУЦВК і РНК УСРР від 29 грудня 1930 р. «Про порядок підпорядкування органів міліції, карного розшуку органам Державного політичного управління УСРР» міліція була виведена з під контролю місцевих властей і підпорядкована безпосередньо ДПУ УСРР. У

постанові зазначалося, що це було здійснено "...у цілях зміцнення органів робітничо-селянської міліції та карного розшуку, для забезпечення міцного і єдиного керівництва їхньою діяльністю з боку органів ДПУ УРСР". На ДПУ УРСР покладалось керівництво діяльністю Головного управління міліції та карного розшуку УРСР, а на місцеві органи ДПУ – керівництво діяльністю місцевих органів міліції та карного розшуку [4, с.198].

Отже НКВС УРСР, як і НКВС інших союзних республік в грудні 1930 року було скасовано. Функції НКВС у галузі мобілізаційної роботи було покладено на Головне Управління міліції та карного розшуку УРСР. 30- ті роки для міліції стали не тільки періодом прогресивних реформ і якісних змін, але й часом проведення «великої чистки» . Тобто в країні створювався єдиний оперативний апарат. Це, звичайно, мало позитивно вплинути на результативність боротьби із загально-кримінальною злочинністю. Але цей апарат ставав одночасно зброєю у боротьбі проти опонентів партійно-державного керівництва країни, тим більше, що контроль за ним з боку вищих органів влади все більше ставав декларативним.

Таким чином, становлення органів міліції у складі НКВС пройшло тернистий шлях, від створення, визнання значущості та необхідності й до повного знищення головної ідеї - захисту прав та свобод громадян.

Джерела:

1. Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2 кн. / І.Г. Білас.- К.: Либідь – Військо України, 1994.- 432 с.
2. Гринберг М.С. Уголовное право и массовые репрессии 20-х и последующих годов/ М.С. Гринберг // Государство и право - 1993.-№ 1.- С.63-73.
3. Довбня В.І. Українська організація НКВС УСРР у 20-х ХХст. / В.І. Довбня // Міліція України. - 2009. - №2. - С. 22-28.

4. Коцан І.Д. Організація та діяльність української робітничо-селянської міліції в 1920-1930рр. / І.Д. Коцан // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – 2002. – Вип.19. – С. 188-195.
5. Михайленко П. Історія міліції України у документах і матеріалах / П. Михайленко, Я. Кондратьєв – К.: Генеза, 1997.– 504 с.
6. Кравченко Ю.Ф. Міліція України / Ю.Ф. Кравченко. – К.: ВЦ «Академія»,1999. - 432 с.
7. Бандитизм в Херсонській губернії за первою половину 1920 г. Приложение к полугодовому отчету о работе каменноугольной промышленности Херсона (В.Секретно).-Издание Херсонского губ. отдела В.С.Г. ЦПКП Херсона. – 1921. - 229 с.
8. Державний архів Херсонської області. Ф. Р-407. Доповіді, оперативні зведення про боротьбу з бандитизмом по районах міліції та Херсоні в цілому. Оп, 1, Спр. 20. – 17 арк. Арк. 168.

УДК 94

Д. О. Мікрюков,
науковий керівник – к.і.н., доц. Г.В.Цибуленко

ГЕНДЕРНИЙ ФАКТОР У ПАРТИЗАНСЬКОМУ РУСІ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ 1941 – 1944 рр.

Стаття присвячена проблемі гендерного питання та ролі жінки в партизанському русі. У статті розглядаються питання відношенні партизанів до жінок – партизанів, недбалість та девіантна поведінка щодо жінок.

Ключові слова: партизанський рух; жінка; похідно-польова дружина; повсякденне життя.

Розглядаючи цю тему хотів би звернути увагу на історіографію питання. На жаль, на даному етапі це питання розглядається науковцями в

узагальнюючих працях, не виводячи «жіноче питання» в партизанському русі в окрему галузь дослідження, до того ж багато науковців обходять гендерний фактор, тому можна вважати це питання досить актуальним на сьогоднішній день.

По-перше можна виділити працю А. Гогуна та А. Кентія «Красные партизаны Украины, 1941-1944. Малоизученные страницы истории. Документы и материалы». У цій праці автори розкривають питання насильства та статевої розбещеності командирів партизанських загонів, приводиться ряд документів.

Найновітнішою працею, яка торкається цього питання є праця А. Кентія та В. Лозицького «Радянські партизани 1941-1944: світло і тіні».

Також цього питання торкається американських дослідник партизанського руху Армстронг Джон у праці «Советские партизаны. Легенда и действительность. 1941 – 1944».

Діяльність жінок зайняла гідне місце в історії підпільно-партизанської боротьби в роки Великої Вітчизняної війни. Вони нарівні з чоловіками перебували в партизанських з'єднаннях і загонах, в підпіллі, у складі партизанських і підпільних груп, безстрашно і самовіддано брали участь у бойових операціях з ворогом або забезпечували ці операції зв'язком, розвідкою противника, неодноразово здійснювали героїчні вчинки.

Радянський Союз є лідером за масштабами жіночої участі у Другій світовій війні. Однак офіційна статистика навіть не виділяє жінок в особливу групу при підрахунку військових втрат. Замовчується про кількість поранених, контужених жінок в армії. Настільки ж «закритою» є інформація з жіночої участі у партизанському русі, де наводяться цифри по рядка 6,1% від загальної кількості колишніх партизанів, а це приблизно 28500 жінок [5].

У вивченні проблеми становища жінок та жіночої участі у партизанському русі на території України в роки Великої Вітчизняної війни не можна обійти гендерний підхід, завданням якого є аналіз раніше «невидимих» явищ повсякденного життя жінок у партизанських загонах з точки зору їх належності до певної соціальної статі. Наприклад, таких, як: відносини між чоловіками і

жінками в загоні, змушені шлюби, особливості та форми насильства, застосовувані під час війни по відношенню до жінок. Воєнні дії порізноmu зачіпають чоловіків і жінок, причому останні стають об'єктами особливих видів насильства (насильницька проституція, рабство і т.д.) [1, с. 26].

Інститут «похідно-польових дружин» у середовищі червоних партизан був не менш поширений, ніж у червоній армії. Адже при наявності декількох жінок у чисто чоловічому середовищі з часом сексуальний потяг до них стає домінуючим. Саме тому сексуальне насилля, гвалтування, постійні домагання, примушення до сексу стали суворою буденністю для слабкої статі у партизанських загонах. Щоправда, окремі жінки добровільно вступали в сексуальні контакти з партизанськими командирами, розраховуючи в майбутньому на різні преференції. Статус коханки командира захищав від приставань нахабних кавалерів, певною мірою спрощував побут [3, с. 132 - 133].

Одним з непрямих наслідків такого становища ставало те, що жінки-партизани були дуже добре обізнані і, потрапивши в полон, могли видати дуже цінні відомості [2, с. 487].

«Польові дружини» партизанських командирів, як і командирів червоної армії, отримували певні привілеї щодо інших жінок. Вони мали окреме житло (землянки), де мешкали зі своїми чоловіками, не ходили на бойові завдання, не виконували господарську роботу, не працювали на кухні, пральнях чи польових шпиталях, під час рейдів практично завжди їхали на підводах, а не йшли пішки. За першої ж необхідності їх відправляли в радянський тил для лікування чи народження дитини. Під час представлення до нагород вони були першими у списках, які формували їхні чоловіки. Маючи вплив на чоловіка-командира, могли впливати не лише на власну долю, але й на долі інших – отже, мали більше влади, ніж давала їхня офіційна посада. Таких жінок рядові партизани остерігалися, аби не накликати на себе їхній гнів, або намагалися завести з ними дружбу, сподіваючись на покровительство й отримання в майбутньому різних преференцій [3, с. 134].

Першим хто звернув увагу на «жіноче» питання був уповноважений УШПР Г. Мельник, котрий перебував у партизанських загонах О. Федорова. В листі від 13 листопада 1942 р. Він писав, що «спостерігається співжиття командира і комісара з'єднання з бійцями – партизанками, а у командира Сталінського загону тов. Попудренка співжиття вкоренилося». При цьому Г. Мельник висловив припущення, що таке «співжиття» в подальшому «може позначатися на бойовій роботі негативно».

В Україні таких дружини мав керівний склад практично кожного великого партизанського з'єднання. Радянський письменник Микола Шеремет, побувавши 1943 року в партизанських загонах під командою Олексія Федорова та Сидора Ковпака, писав у доповідній записці на ім'я Микити Хрущова: «Слабке дошкульне місце в федоровському з'єднанні – це жінки. Їх, по-перше, багато, по-друге, діляться вони на дві категорії: куховарки і коханки. Бойових дівчат у Федорова мало, і командування заперечує, щоби їх використовували на бойовій роботі».

Щодо з'єднання Олександра Сабурова лектор ЦК КП(б)У Кузьма Дубина після відвідин його загонів зазначив у своїй доповідній М.Хрущову: «У з'єднанні Сабурова майже кожен командир загону, на зразок командира і комісара з'єднання, мають «дружин»... Всі про це знають. Навіть на засіданнях говорять, наприклад, «дружина Количенка» і т. д. Жінки мають привілеї перед іншими. Ті, хто були раніше бійцями, на завдання не ходять... До того ж частина цих «жінок» – розпещені, недалекі «дівки», що компрометують командирів» [4, 71].

Оскільки використання контрацептивів в СРСР, а тим більше в партизанських загонах в 1940-х рр.. не було широко поширене, природній наслідок жвавого статевого життя давало про себе знати. Наприклад, розвідповідомлення ОУН лютого 1944 інформувало про ситуацію в з'єднанні Олексія Федорова : «У кожного командира , комісара або лейтенанта є при собі дружина або коханка , з якою спить. Майже кожна дружина вже вагітна ». Під час архівного пошуку знайшлося лише дві відповіді на питання про те, що

відбувалося з дітьми, якщо під час їх народження не було перспективи швидкого приходу Червоної армії. Зокрема, в загоні Ковпака командири намагалися відправити на літаку в тил замість пораненого бійця вагітну жінку. Григорій Балицький у щоденнику описував інший шлях зникнення немовлят із загонів партизан: «Обстановка обстановкою, а малі діти, партизани народжуються. У цю ніч народилася дитина у Катерини Рудой. Не знаю, чим скінчиться життя цього малятка... Зазвичай народжені діти в партизанських загонах довго не живуть, їх душать, як мишей. Така доля цієї дитини також чекає» [3, с. 135].

У партизанських загонах жінки також нерідко ставали об'єктами сексуальних домагань з боку командирів. «Народні месники», перебуваючи далеко від керівних центрів, сильніше, ніж, скажімо, військові регулярних військ, були піддані численним спокусам. Однією з таких було бажання мати секс із вподобаною жінкою навіть без її згоди. Домінуючим у цьому випадку був статевий потяг і відчуття всездозволеності на підконтрольній території. Причому, якщо жінка чи дівчина відмовлялася вступати в одноразовий сексуальний контакт чи співмешкати, це могло коштувати їй життя. Довести причетність до її загибелі командира, який отримав відкоша, у таких випадках було вкрай важко або практично неможливо.

Зазвичай ображені командири діяли за відпрацьованою схемою: «найправильніших» посилали на найскладніші завдання, понижували у званнях за найменшу провину, могли розстріляти за звинуваченням у співпраці з ворогом або шпигунстві. Один із таких випадків описав рядовий борець Брайко у своєму рапорті на ім'я Сидора Ковпака. Згідно з ним, командир одного з загонів ковпаківського з'єднання Кудрявський вів себе не по-партизанські, постійно займався власним збагаченням, пиячив, забирав у партизан речі, які йому подобалися, не забував і про слабку стать. «Приставав до жінок, – пише Брайко. – Домагався мінера-інструктора Л.Нікольську. Кудрявський від перших днів її приїзду вирішив використати її у свої цілях, вважаючи, що командир має пробувати всіх прибулих дівчат, як це він особисто робив. Але Нікольська

відмовила, тоді він обеззброїв її і відправив рядовим бійцем у роту, сподіваючись, що вона відступить, але прогадав. Вона героїчно загинула в бою...» [5].

Партизанські командири та керівники партизанських штабів намагалися певною мірою боротися зі сексуальною розпущеністю серед партизанів. Командир полку Грішина навіть видав наказ про заборону партизанам мати статеві відносини з жінками в загоні. Але наказ не мав належної дії. «Мої вимоги з приводу підтримки дисципліни в загоні не виконуються. Нестриманість у відносинах із жінками зазначаються постійно. В декількох випадках це завершилось вагітністю. Ці жінки знижують бойову готовність чоловіків і є тягарем для полку в бою», – писав командир.

Таким чином, життя жінки в партизанському русі була дуже складною і залежало в основному від командира або комісара з'єднання. Усі заходи щодо недбалого відношення до жінок залишалися без уваги, при тому що жінки зробили великий внесок у Великій Вітчизняній війні та партизанському русі. Тому необхідно «вписати» жінок у військову історію і з цієї точки зору говорити про «жіноче питання».

Джерела:

1. Алексиевич С. У войны не женское лицо: повести / С. Алексиевич. – М.:Наука, 1989. – 54 с.
2. Армстронг Д. Советские партизаны. Легенда и действительность. 1941 – 1944. / Джон Армстронг. – М.: Центрполиграф, 2007. – 680 с.
3. Гогун А. «...Создавать невыносимые условия для врага и всех его пособников...» Красные партизаны Украины, 1941 – 1944: малоизученные страницы истории. Документы и материалы / А. Гогун, А.Кентий; ред. Лозицкий В. – Киев.: Украинский издательский союз, 2006. – 430 с.
4. Кентій А. Радянські партизани 1941 – 1944: світло і тіні / А. Кентій, В.Лозицький. – К., 2010. – 80 с.
5. Мещеркина Е. Массовые изнасилования как часть военного этоса / Е. Мещеркина // Гендерные исследования военного этоса. – 2001. - №6. – С. 255 - 258.

УДК 94

В.В.Панкратова,
науковий керівник – к.і.н., доцент Г.В.Батенко

ХЕРСОНСЬКА ГІМНАЗІЯ №20

Стаття присвячена 200-річному ювілею з дня заснування одного з найстарших навчальних закладів Півдня України – Херсонської гімназії № 20, розкриває історію цього закладу, організацію учбового процесу, висвітлює його видатних випускників.

Ключові слова: гімназія, навчальний процес, розвиток освіти, випускники.

У період реформування сучасної системи освіти, питання регіонального розвитку набуває особливої актуальності. У витоків розвитку системи освіти в навчальних закладах на Півдні України стояла І Херсонська губернська чоловіча гімназія – перший середній начальний заклад регіону.

Сам термін «гімназія», характер і тип цього навчального закладу – пряма спадщина античної шкільної освіти, яка ставила за мету розкрити духовні здібності учнів і створити підґрунтя для отримання вищої освіти, або подальшого вибору спеціальності [1,с.45].

Освітня реформа 60-х років ХІХ століття в Російській імперії сприяла розвитку середньої освіти. З того часу і фактично до 1917 року гімназія лишалася головним навчальним закладом у Росії та на українських землях, який забезпечував право вступу до університету [2,с.202].

На початку ХІХ століття було створено вісім перших гімназій на Україні: у Харкові, Чернігові, Полтаві, Новгород-Сіверському, Катеринославі і Херсоні. У 1806 році в Херсоні було засновано духовне училище – перший навчальний заклад у місті. У 1807 році відкрилося військово-сухопутне училище для солдатських дітей. У 1813 році було засновано повітове початкове училище –

перший державний навчальний заклад у місті, пізніше перетворений у міське п'ятикласне училище. У 1814 році місцевим будівельним комітетом було розпочато спорудження будівлі для гімназії [3,с.1].

Відкриття I-ої Херсонської губернської чоловічої гімназії відбулося 12 березня 1815 року, воно було приурочене до 14-річного ювілею царювання Олександра I і пройшло у святковій обстановці. Спочатку було проведено водоосвячення новозведеного приміщення гімназії, яке знаходилось на вулиці Богородській – сучасна вулиця Суворова № 9, а потім влаштований урочистий бал. У 1818 році гімназія переїхала в дім генерал-майора Лобрі на вулиці Потьомкінській – сучасна вулиця К.Маркса № 20. А за 4 роки вона повернулася на Богородську у вже відремонтований дім. 23 вересня 1863 року відбулося освячення нової будівлі гімназії, в якій вона знаходиться і до сьогодні. Зведення будівлі коштувало більше 136 тисяч 900 рублів. Для порівняння 1 кг м'яса той час мав ціну 25 коп., а двоповерховий дім – 1500 рублів [4,с.2].

Навчатися в гімназії могли лише учні із заможних верств населення: міщан, офіцерів, дворян, купців, чиновників. На рік відкриття гімназія налічувала 16 учнів, з 1816 по 1833 їх кількість становила 30 осіб. Коли у 1835 році з дозволу Міністерства освіти гімназія була перетворена з чотирьохкласної в семирічну, кількість учнів збільшилася до 156 осіб, а кількість викладачів – до 15 осіб.

Гімназисти носили форму, яка складалася з ременю, черевиків, штанів, гімнастерки, мундиру, шапки чи кашкету, на яких було написано ІХМГ (первая Херсонская мужская гимназия). Якщо ж учні не дотримувалися форми, то їх могли виключити з навчального закладу [3,с.2].

Серед навчальних предметів на першому місці для учнів був Закон Божий. Викладали російську словесність – мову, арифметику, загальну та російську історію, каліграфію – чистописання, географію, німецьку та французьку мови, креслення, малювання, музику. Останні з предметів вважалися необов'язковими. Коли у 1863 році гімназія отримала статус класичної до навчальних предметів додалися латина та давньогрецька мови. Заняття

розпочиналися о 9 годині ранку, а об 11.30 закінчувалися перші два уроки, після чого гімназисти мали перерву – півгодинний відпочинок, і знову з 12.00 до 14.30 проходили ще 2 уроки. Тривалість кожного уроку становила 1 годину 15 хвилин. Успіхи учнів протягом року перевірялися іспитами, а тим хто їх вдало складав вручались «Похвальні листи» і подарунки, як правило книжки [5,с.3].

Кошти на утримання гімназії виділялися вкрай рідко, і всього 8 тисяч 200 рублів на рік, додаткове фінансування вона отримувала від підвищення плати за навчання та утримання в пансіоні, найму зали для проведення балів дворянського зібрання, окрім цього гімназію підтримували піклувальники, які щорічно жертвували на її покращення від 60 до 100 рублів кожен. Та незважаючи на скрутне становище у другій половині XIX століття І-а чоловіча гімназія стала одним з передових навчальних закладів у Російській імперії, а цей період характеризується в «Історичній записці про Херсонську гімназію» наступним чином: на зібраннях обговорювали «різні питання, представлені життям гімназистів; були постанови, що виходили із ряду звичайних, наприклад: визначення Ради переводити відмінних учнів без іспиту, безоплатно викладати в жіночій гімназії, якщо вона відкриється у Херсоні...» [3,с.3].

60-70-ті роки XIX століття характеризуються революційним підйомом у Росії. Про цей період у мемуарах Е.В.Тарле писав: «...освободительная волна хлынувшая в Россию, захлестнула все молодое и свежее на всем протяжении нашей Родины. Жажда «нового», недовольство существующим захватывали не только воспитанников высших учебных заведений, но и учеников старших классов нашей гимназии» [4,с.3]. А Соломон Чудновський згадував: «В Херсонской гимназии, в которой я учился в 70-х годах, учащиеся группировались в кружки самообразования для чтения журнальных статей и брошюр. Большую поддержку мы находили со стороны двух наших преподавателей, словесности Горяева и истории Пильщикова, память о которых многие годы свято чтим» [6,с.103].

Кінець XIX – початок XX століть характеризується новим наростанням

революції. Керівництво школи робить усе можливе, аби не допустити проникнення революційних ідей, але молодь гімназії важко було захистити від того нового, чистого, свіжого, що з'явилося в країні.

У цей час кількість учнів досягла 256 осіб із 12 тисяч дітей шкільного віку в Херсонській губернії. Херсонська гімназія вважалась висококваліфікованим навчальним закладом з висококваліфікованим педагогічним складом, але період громадянської війни, загальної смуги та повного розпаду відбилися на навчальному закладі, тому в 1919 році гімназія була закрита. Лише по закінченню громадянської війни та встановленню радянської влади на базі колишньої гімназії було відкрито школу водників, пізніше фабрично-заводську школу №42, яка з часом стала першою середньою в місті Херсоні. Під номером 14 імені 15-ї стрілецької Червонопрапорної дивізії, вона проіснувала до початку Великої вітчизняної війни. В березні 1944 року після звільнення Херсона школа отримала номер 20, а у 1991 році – повернула статус гімназії. З 1996 року гімназія стала багатопрофільною, і нараховує на сьогодні математичний, філологічний, та хіміко-біологічний профілі [7,с.4].

Вивчення історії розвитку освіти на конкретному прикладі дає змогу детально уявити та проаналізувати загальноосвітній процес на Півдні України періоду XIX – XX століть та їх вплив на формування тогочасного суспільства. Адже варто зауважити, що серед випускників Херсонської гімназії, а за всю історію закладу їх було понад 11 тисяч є багато всесвітньовідомих особистостей.

Серед них випускники 1868 року Соломон Чудновський – учасник народницького руху, етнограф, автор низки творів з історії суспільного розвитку та Мартин Лангас – один із героїв партії «Народна воля», який брав участь у царевбивстві і був засуджений до пожиттєвого ув'язнення у Петропавлівській фортеці.

У 1879 році зі стін гімназії вийшов Володимир Хавкін – видатний мікробіолог та бактеріолог, завдяки якому світ позбувся чуми та холери, тому, що саме цей вчений винайшов вакцину проти цих хвороб і тим самим врятував

мільйони людських життів. Він довгий час працював в Індії державним бактеріологом індійського уряду, широко використовував свою вакцину під час епідемії холери, згодом протичумна лабораторія стала Бактеріологічним інститутом ім. Хавкіна [5,с.7].

У дев'яностих роках ХІХ століття в гімназії навчався Євген Тарле – академік, професор Московського університету та Інституту міжнародних відносин, тричі лауреат Державної премії, почесний доктор Паризького, Норвезького, Празького університетів, член Норвезької академії наук. Є. Тарле справедливо вважається одним із корифеїв російської історичної науки, чий наукові інтереси були зосереджені на вивченні історії країн західної Європи. Одна з найяскравіших праць дослідника, що викликає захоплення серед багатьох поколінь – монографія «Наполеон» [6,с.104].

1901 рік. Поріг гімназії переступив Борис Сергєєв, пізніше – Борис Лавренєв, чиє ім'я вона носить з 1959 року, видатний письменник-драматург, військовий кореспондент часів Великої вітчизняної війни. Найвідомішим його твором є повість «Сорок перший» про жахливі події громадянської війни, за якою було пізніше знято фільм.

У 1912 році із золотою медаллю закінчив гімназію Сергій Бонді – відомий пушкініст, учений, який розгадав «зашифровану» 10 главу «Євгенія Онегіна». Екстерном у 1914 році здала іспити відома розвідниця Марія Фортус [7,с.4].

Таких імен багато – лікарі, вчителі, вчені, науковці, космонавт – людей талановитих, справжніх майстрів свого діла, чиє життя було пов'язане зі славним навчальним закладом – гімназією №20, чиїми іменами названо вулиці нашого міста і пам'ять про яких завжди житиме в наших серцях.

Херсонська гімназія №20 за 200 років свого існування пройшла довгий шлях змін та перетворень, була і залишається одним із найкращих навчальних закладів Півдні України, що підтверджується великою кількістю талановитою молоді, яка виходить з її стін.

Джерела:

- 1.Кулікова Л.Гімназія у вітчизняній освіті//Вісник НАУН.-2000.-№9.-с.47.
- 2.Реєнт О.,Малій О.Історія України.-К.:Гене́за,2009.-с.239
- 3.Историческая записка о Херсонской гимназии.-О.:П.Фанцова,1873.-с.75.
- 4.Историческая справка о Херсонской мужской гимназии.Самвидав,1979.-с.4.
- 5.Сторінками історії гімназії.Самвидав,1980.-с.8
- 6.Абліцов В.Галактика»Україна»//Українська діаспора:видатні постаті.К.:КИТ, 2007.-с.104.
- 7.Митрошенко І.Гортаючи сторінки минулого//Вісті гімназії.-2011.-№1.-с.4.

УДК 94

А. В.Парейко,
науковий керівник – **А. А. Кучеренко**

ВИЌЗД ДЕПОРТОВАНИХ ЗАХІДНОУКРАЌНЦІВ З ПІВДНЯ УРСР В 1945-1947 РР.

Дослідження спрямоване на встановлення причин, масштабів та напрямків самовільного виїзду українців-переселенців з Південної України. Простежується діяльність керівних органів південних областей (Херсонської, Миколаївської, Одеської) та районів щодо депортованих та процесу депортації взагалі.

Ключові слова: депортація, депортовані українці, самовільний виїзд, колгоспи і радгоспи, соціально-побутове облаштування, радянська пропаганда.

Історія українсько-польських стосунків у ХХ столітті насичена подіями, що мають далеко неоднозначне трактування у працях вітчизняних і зарубіжних

істориків, потребують наукового дослідження у світлі дружніх відносин двох незалежних держав.

Особливо це стосується польсько-українських взаємин у 40-50-х роках минулого століття. Неповна і розпорошена джерельна база, наявність значних ідеологічних штампів в історіографії як України, так і Польщі, що пов'язано з їх колишнім комуністичним режимом, не дозволяли дослідити питання депортації українців і поляків, дати йому оцінку з об'єктивно-критичних засад. Зараз ми маємо таку можливість, адже стали доступними більшість архівних джерел даної теми, діаспорна література.

Реалізації відомої Угоди від 9 вересня 1944 року між ПКНВ і УРСР вимагала від останньої значних людських зусиль та матеріальних витрат, а також виконання гарантійних зобов'язань з господарсько-побутового облаштування, наданих українському населенню Польщі під час переселенської кампанії. Після прибуття в місця розселення переселенці зіштовхнулися з різноманітними проблемами, що змусили більшу частину їх обмірковувати реальний стан речей і, незважаючи на суворі заборони, з часом залишити південний регіон у пошуках кращого життя.

Тому метою нашого дослідження є з'ясування причин, масштабів та напрямків втечі українців Закарпаття з Південної України в інші регіони УРСР в 1945-1947 рр.

З комплексних робіт, які розкривають становище переселенців, причини їх самовільних міграцій у західний регіон України, можна виділити дисертації В.Кіцака [6] та Н.Данилихи [3].

Результатом фундаментальної роботи українських і польських архівістів став вихід у світ декілька томного видання «Польща і Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спецслужб»[7]. Другий том розкриває труднощі, з якими зіштовхнулося переселенське населення вже на початку депортації їх в УРСР.

Заслуговує на увагу й публікація Т.Гонтар, у якій йдеться про становище переселенців у південно-східному регіоні України в 1944-1945 роках [2].

Перші неприємні несподіванки очікували на переселенців вже на станціях прибуття, де поширеною картиною було перебування їх у непридатних умовах, часом під відкритим небом від 1-3 днів до декількох тижнів [4,арк.12].

Одними з головних перешкод на шляху адаптації переселенців у Південній Україні стали відсутність достатньої кількості придатного житла та наділення бажаними земельними ділянками. На осінь 1945 року в Миколаївську область прибуло - 3862 родини (12804 чоловік) , в Одеську - 6810 родин (24829 чоловік), у Херсонську - 4666 родин (16377 чоловік) [1, с. 89].

Через недостачу помешкань чимало переселенських родин тимчасово підселяли в будинки колгоспників, що створювало чимало незручностей, ускладнювало відносини з місцевим населенням.

Варто зазначити, що більшість переселенців одразу охоче вступали до колгоспів, усуспільнювали свій реманент, худобу, брали активну участь у весняно-польових роботах, чимало з них виявляли зразки трудового героїзму. Проте неврожай 1945 р., чергова ненависна людям хлібозаготівельна кампанія і пов'язаний з нею голодомор 1946-1947 рр., мізерна зарплатня, яку вони отримали на вироблені трудовні, байдуже в багатьох випадках ставлення голів колгоспів змусили їх проаналізувати колективну систему господарювання.

У зв'язку з тим, що в більшості районів південних областей господарського-побутове облаштування евакуйованого населення із Польщі восени 1945 року проводилось зовсім незадовільно, спостерігався низький врожай зернових, виникла загроза голоду, серед частини переселенців поширювались антирадянські настрої і масові самовільні виїзди. Переселенці із колгоспу «Новий шлях» Осинівської сільради (Ширяївський район Одеської області) серед місцевих колгоспників проводили антирадянську пропаганду: «У колгоспах люди вмирають від голоду, колгоспи я ненавиджу. Тут можна загинути. Радянське керівництво нас обмануло». Переселенець-учитель І. Цірюк (Янівський район) казав: «Я завжди думав, що в СРСР існує свобода слова і життя, де керівництво думає про побут робітників і селян, допомагає їм. Насправді все не так, тут потрібно лише працювати, а їсти немає що».

Негативні висловлювання переселенців про колгоспний лад, про бажання повернутися на батьківщину для того, щоб отримати там власну землю і вести індивідуальне господарство, мали місце і в інших районах Одеської області. Внаслідок цього тільки до вересня 1945 року із 7 районів вибуло 613 родин переселенців [1, с. 90].

Не дивлячись на все те, що було зроблено з боку обласних організацій для трудового і господарського облаштування переселенців, окремі їх групи з перших днів ставили питання про переїзд у Західну Україну, мотивуючи відсутністю лісів на Півдні, захворюваннями від переміни клімату, поганої води тощо. У Миколаївську область прибуло 720 родин закарпатських селян, які приїхали, не маючи з собою ні зерна, ні інших видів сільгосппродуктів, у результаті чого родини опинились у скрутному матеріальному становищі, що слугувало підставою до бажання повернутись у західні області УРСР. До 15 липня 1945 року до обласного сектору переселення вже надійшло 65 заяв на їх виїзд [1, с. 91].

До Одеського обласного сектору переселення в 1945 року звернулося 26 родин закерзонців, розміщених у Цебриківському районі, з проханням дозволити виїхати в інші області України. Своє бажання пояснювали тим, що з перших днів прибуття на станцію Іванівка протягом двох тижнів власними силами перевозили майно та людей у с. Цебрекове, де, отримавши напівзруйновані будинки, ховалися від весняного холоду, згадуючи свої теплі оселі. Скаржилися, що з моменту вступу до колгоспу працювали власним реманентом, а обіцяні картоплю, виноград, сіно не отримали. Під загрозою вигнання із квартир їм силою нав'язали держпозику на 1000 крб. [1, с. 92].

У районах Херсонської області суцільним мотивом негативного ставлення переселенців до колгоспів стало те, що в місцевих колгоспників спостерігався низький рівень життя (погано харчувалися, не мали корів), низька в окремих випадках трудова дисципліна. Тому вони вимагали наділити їх землею для індивідуального користування. На ґрунті існуючої нерівності між місцевими колгоспниками і переселенцями часом зустрічалися погані взаємостосунки, бо

переселенці, як правило, у своєму раціоні мали м'ясо, достатню кількість хліба, молока і привезені запаси. Наприклад, в Архангельській сільраді були випадки, коли переселенців називали «польськими бандитами» [5,арк.21].

Спостерігалися випадки грубого ставлення до переселенців з боку сільських керівників. У колгоспах імені Карла Маркса Калінінського району, «Прогрес» Білозірського району Херсонської області голови колгоспів у переселенців вимагали плату за пасовища [5,арк.30].

Інколи переселенці прямо висловлювали небажання жити там, де є колгоспи, прагнули вести індивідуальне господарство, вимагаючи наділити їх землю. При цьому посилалися на статтю Угоди між керівництвом УРСР і ПКНВ від 9 вересня 1944 р., у якій йшлося про те, що евакуйованих розмістять за їх бажанням у колгоспах або наділять землю для ведення одноосібного господарства в розмірах не менше, ніж ті, якими вони користувались до евакуації, але не більше 15 га на родину. До того ж селяни, які переселились в УРСР, хоча і не мали землі в момент евакуації, за їх бажанням мали отримати землю на загальних підставах.

Переселенці писали листи в Облвиконкоми, а також особисто М. Хрущову, М. Калініну, Й. Сталіну, клопотали про дозвіл на виїзд у місцевості, де їм можна багатіти, вказуючи на Західну Україну [1, с. 92]. Мешканці с. Ландау Варварівського району Миколаївської області у листі М.Хрущову повідомляли, що під час евакуації з Польщі особливо не міркували над вибором місцевості. Уповноважений з переселення порадив їм Миколаївську область і вони погодились, оскільки їх запевнили, якщо вказана місцевість не підійде, можна переселитись в іншу, бо всередині країни не має кордону. Приїхавши у с. Ландау, перш за все їх вразила відсутність лісів, річок, ставків, до яких звикли з діда-прадіда. У такому великому селі було тільки 2-3 криниці з поганою солоною водою. З усіма цими недоліками вони все ж змирились, заспокоюючи себе родючими чорноземами степової місцевості. Найближчий час показав, що головна проблема полягала в іншому. Через значну різницю кліматичних умов

люди стали часто хворіти та вмирати, особливо жінки, діти. У зв'язку з цим просили дозволу виїхати у Волинську область [1, с. 93].

Більшість переселенців прагнула виїхати до Західної України не випадково. У перші повоєнні роки колективізацію сільського господарства ще не завершили там. Безземельним селянам в Дрогобицькій, Львівській, Станіславській і Тернопільській областях надавали до 7 га землі. У Волинській та Рівненській - до 10 або до 15 га на господарство. А депортованому населенню в районах Одеської, Херсонської, Миколаївської областей, що виявили бажання працювати в колгоспах, виділяли менше 1 га під присадибні ділянки [6, с.140].

Від'їзду переселенців сприяла в значній мірі та обставина, що із західних областей УРСР виїжджали поляки, залишаючи гарні будинки, садиби і землі. Переселенців, які прибули туди самовільно, певний час не повертали назад, наділяли землею, будинками, про що вони повідомляли своїм односельцям, розпалюючи бажання виїхати [7, с. 89].

Таким чином, лише в продовж 1945 року з Миколаївської області самовільно виїхало 577 родин (1776 чоловік), з Одеської до лютого 1946 р. виїхала 1921 родина, з Херсонської до 25 березня 1946 р. вибуло 1519 родин [1, с. 94].

З метою призупинення самовільного виїзду переселенців із місць розселення РНК УРСР і ЦК КП(б)У телеграфною вказівкою від 15 вересня 1945 року встановили порядок зміни нового місця проживання переселенців, які прибули з Польщі. Для отримання дозволу на виїзд із однієї області до іншої переселенцям необхідно надавати до Управління при РНК УРСР у справах евакуації в кожному окремому випадку різний пакет документів. Наприклад, коли переселенська родина прибула в район чи область не за призначенням, від них вимагали заяву, копію еваколиста з обов'язковим перерахуванням складу родини, клопотання Райради і Облради про кожну родину окремо.

Якщо частина родини чи окремі її члени з незалежних від них причин під час евакуації відстали від голови родини, то надавали наступні документи:

заяву, копію еваколистів голови і членів родини, довідку з підтвердженням про місцеперебування голови сім'ї, до якого повинні прямувати члени його родини, клопотання Райради і Обради.

У випадку, коли члени родини переселенців - учасники Великої Вітчизняної війни, які після демобілізації осіли в західних чи інших областях УРСР і викликали до себе інших членів родини, документи надавали такі: заяву, копію еваколиста членів родини, довідку з місця проживання учасника ВВВ, довідку чи копію документів, які засвідчували його участь у війні, клопотання Райради і Облради окремо про кожну родину.

Після прибуття переселенців в область призначення їх зобов'язували з'явитись у сектор розселення при Виконкомі Облради і зареєструватись, здавши дозвіл на право переїзду. Після цього отримували направлення в район (село чи колгосп) для господарського облаштування. Таким чином, ніякі інші документи, окрім дозволу Управління при РНК УРСР у справах евакуації, не могли слугувати правом прийому і вибуття переселенців [6, с. 78].

Ніякі бюрократичні перепони все ж не змогли призупинити масову втечу переселенців, які давали хабарі посадовим особам, крали вночі коней, підводи і виїздили в Західну Україну. На підставі перевірки проведеної на місцях Миколаївським Виконкомом Облради встановлено, що в окремих районах за хабарі порушували постанови РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 3 жовтня 1945 за №1620-118 і від 16 жовтня 1945 №1674 про заборону будь-якої видачі документів переселенським родинам на їх переїзд у західні області УРСР. 5 лютого 1946 року директор Ландауської МТС Широколанівського району надав машину для перевезення родини переселенців, за що отримав хабар у розмірі 5000 крб. [2, с. 43].

Адміністративні заходи не особливо впливали на намір переселенського населення втекти від колгоспних злигоднів. Переселенці Леуш і Костик проводили агітацію серед населення сіл Полтавка, Катеринка, Кримка, Болеславчик Первомайського району Одеської області за виїзд у попередні місця мешкання до Польщі. Більша частина переселенців розпочала таку

підготовку: у колгоспах не працювали, відмовлялись здавати в Райфінвідділи описи майна для проведення з ними взаємних розрахунків за залишені будинки і господарські будівлі. Переселенці відмовлялися закріпляти присадибні ділянками в розмірі до 1 га, мотивуючи тим, що на батьківщині мали по 8 га. Зупинити виїзд було надзвичайно важко, так як через Первомайський район проїжджало багато переселенців із Миколаївської, Херсонської та інших областей. Переселенці спостерігали за ними, слухали їх розповіді, тому продавали свої речі, купували коней і в нічний час тікали із сіл [1, с. 90].

Політико-виховна робота, яку проводили районні партійні організації серед переселенців, не змогла переломити того впливу, який чинили на переселенців відомості від родичів чи односельчан, що осіли у західних областях УРСР.

Облвиконкоми і Обкоми КП(б)У намагалися боротися проти виїздів адміністративними методами, перекладаючи всю відповідальність на районне керівництво. Наприклад, у червні і серпні 1946 р. були заслухані на засіданнях Облвиконкому звіти голів Райвиконкомів Геніченського, Сиваського, Новотроїцького, Бериславського районів Херсонської області про стан господарського і побутового облаштування родин переселенців, заходи проти самовільних виїздів. Головам Новотроїцького, Високопільського і Цюрупинського райвиконкомів за погану роботу з облаштування родини переселенців і не прийняття термінових заходів з боротьби проти самовільних виїздів оголошені догани [1, с. 92].

Шукаючи порятунку від голоду, тисячі колгоспників південних областей їздили у західноукраїнські землі, де врожай виявився набагато кращим і купували хліб або вимінювали його на різні речі. У численних доповідних записках секретарю Д. Коротченку повідомлялось про величезний наплив колгоспників із Одеської, Миколаївської та інших областей вже влітку 1946 р. Особливо непокоїла партійних можновладців та обставина, що особи, які прибули із інших областей розповідали правду про становище в своїх колгоспах та голод. Такі розповіді ускладнювали проведення владою агітації серед західноукраїнського населення за колективізацію сільського

господарства. Для того, щоб не допустити приїзду колгоспників із інших регіонів, у Львівській та інших областях Західною України на залізничних станціях діяли загороджувальні групи співробітників транспортної міліції, людей знімали з поїздів і відправляли назад за місцем проживання, конфіскували закуплений хліб, штрафували [2, с.60].

Перевірка на місцях виявила, що невиконання рішень РМ і ЦК КП(б)У УРСР і рішень президій Облвиконкомів призвело до масових самовільних виїздів. Так, із тих родин, які прибули у Херсонську область, на 17 вересня 1946 року залишилось лише 1025, інші 3618 родин (78%) самовільно виїхали. Область стала перед таким фактом в результаті того, що секретарі райпарткомів і представники Райвиконкомів недооцінили персональної відповідальності за господарсько-побутове облаштування переселенців, передоручивши роботу представникам сільрад і колгоспів. Особливо масштабний виїзд переселенців відбувся у Каховському (86,7%), Іванівському (97%), Каланчацькому (92%), Великопетиському (95%), Сиваському (98%), Горностаївському (95,5%), Голопристанському (90,7%), Нововоронцовському (89,6%), Геніченському (83%) районах Херсонщини [5, арк.21].

На 1 листопада 1947 р. в Херсонській області залишилось 534 родини (2130 чол.). На кінець 1947 р. в Миколаївській області залишилось 404 родини (1335 чол.), а в Одеській - 825 родин (2449 чол.) [1, с. 91].

Таким чином, втеча переселенського населення з Південної України - це проблема, яку місцева влада все ж не змогла подолати ні за допомогою спроб покращення господарсько-побутових умов людей, ні з використанням адміністративних заходів. Керівництво Миколаївської, Одеської, Херсонської областей не виконали в повному обсязі постанови РМ і ЦК КП(б)У УРСР, направлених на повне господарсько-побутове облаштування евакуйованого із Польщі українського населення.

Голови Райвиконкомів і секретарі Райпарткомів КП(б)У інколи давали неправдиві відомості про хід господарсько-побутової адаптації переселенців, не використовували наданих їм можливостей для остаточного облаштування

переселенців. На день завершення облаштування переселенців (листопад 1947 р.), становище було катастрофічним, в результаті чого відбулось близько 90% самовільних виїздів переселенців в інші області України.

Основним регіоном, куди прагнули виїхати переселенці стали західні області УРСР. Це пов'язано з тим, що колгоспна система утверджувалась там повільніше, існувало певний час одноосібне господарювання, польське населення виїжджаючи в Польщу, залишало будинки і землі. До того ж клімат влаштовував населення, а врожай виявився кращий, ніж у Південній Україні.

Джерела:

1. Губанов О.О. Виїзд депортованих українців з Півдня України в 1945-1947 рр./О.О. Губанов// Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки. - К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011, N Вип. 43 (1).-С.87-96
2. Гонтар Т. Становище переселенців з Польщі в південних та східних областях УРСР у 1944-1945 рр. // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Вип. VII. Серія: Історія: Збірник наукових праць. -Тернопіль: Лілея, 1998. - С. 146-155.
3. Данилиха Н. Соціально-побутова адаптація українців із Польщі в УРСР у 1944-1950-х роках (на матеріалах західних областей України):дис.канд.іст. наук:07.00.01 /Н. Данилиха / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка - Л., 2007. -204 с.
4. Державний архів Херсонської області. - Ф.Р.-1979. - Оп. 1. -Спр. 242, арк. 12.
5. ДАХО. - Ф.Р.-1979. - Оп. 2. - Спр. 207, арк. 21.
6. Кіцак В. Депортація українців з Польщі в УРСР у 1944-1946 рр. та їх соціально-економічна адаптація: дис. канд. іст. наук: 07.00.01 /В. Кіцак / Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. - Чернівці, 2003. - 184 с.
7. Польща і Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спецслужб. У 3-х тт. Т.2. Переселення поляків і українців. 1944-1946рр./ Відп. ред. І. Білас. - Варшава-Київ: Наукова думка, 2000. - 1008 с.

**М. М. Розолов,
науковий керівник – к.і.н., доц. Л.О.Цибуленко**

ХЕРСОНЦІ В КРИМСЬКІЙ ВІЙНІ 1853 – 1856 РР.

В статті подано коротку інформацію про участь херсонців та вихованців Херсонського училища торговельного мореплавства у Кримській війні 1853-1856 рр. Роботу виконано на основі матеріалів видань, інтернет-ресурсів та на даних музеїв.

Ключові слова: Кримська війна, Херсонське училище, Херсон, нагороди.

Актуальність теми визначається великим впливом, що справила Кримська війна на політичний і військовий розвиток Європи XIX ст. Під час війни було багато солдат та матросів, які проявляли героїзм, серед них є й херсонці. Про героїчні сторінки з історії нашого рідного краю завжди було цікаво дізнатися не лише науковцям, але і пересічним херсонцям, тому є актуальним показати участь херсонців у найбільшій війні між Наполеонівськими та Першою світовою війною – Кримській війні.

Метою роботи є висвітлення участі вихованців Херсонського училища торговельного мореплавства, простих херсонців та Херсонщини загалом в ході Кримської війни.

Про цю війну написані статті та монографії переважно істориками тих країн, які брали в ній участь. Праці російських авторів можна розділити на три великі групи: дореволюційні, радянські і сучасні. У цілому на всі дослідження впливали ідеологічні міркування та політична ситуація, прагнення дослідників у найкращому становищі показати свої країни напередодні та в ході війни. До оформлення військово-політичного блоку Антанти на початку XX ст. між Англією, Францією та Росією, що стало фактично примиренням держав-

учасників Кримської війни 1853 - 1856 рр. (за винятком Туреччини), у російській літературі в розв'язанні війни та в усіх бідах звинувачували Велику Британію. Росія та Франція уклали між собою союз ще у 1891-1893 рр., тому висвітлювали свої взаємини тоді більш ліберально. В роки Першої світової війни 1914- 1918 рр. країни Антанти воювали проти Німеччини, Австро-Угорщини та їх союзників, і згадувати про Кримську війну було недоречно. У радянський час, орієнтуючись на оцінку класиками марксизму-ленінізму Кримської війни, яка показала "гнилість і безсилля" та відсталість кріпосної Росії, історики написали не дуже багато праць, схожих за сюжетом. Зарубіжні автори висвітлювали ті події повніше. Наприкінці ХІХ - на початку ХХ ст. побачили світ праці, в яких дослідники спростовують застарілі історичні міфи та штампи про Кримську війну, пропонують нові висновки й судження, інколи в багатьох відношеннях сенсаційні. На жаль, і в найновіших дослідженнях, присвячених цій війні, участь у ній України залишається не висвітленою.

Кримська війна 1853—1856 років увійшла в історію як найбільш масштабний і кривавий воєнний конфлікт у Європі в період між Наполеонівськими війнами і Першою світовою війною 1914—1918 років. Це була війна за домінування у Європі, на Кавказі, в Передній, зокрема Малій Азії й на усьому Близькому Сході, яку вели, з одного боку, коаліція у складі Великобританії, Франції, Туреччини і Сардинії а, з іншого — Російська імперія. Сьогодні Крим — півострів, який 150 років тому був театром воєнних дій, тепер є велетенським музеєм просто неба з багатьма воєнно-історичними пам'ятками — місцями битв, некрополями й меморіалами. Ця спадщина, що має міжнародне значення, потребує охорони і дослідження.[1]

Приводом для війни Росії та Туреччини став конфлікт між православним та католицьким духовництвом за право володіти «святими місцями» – ключем від Віфлеємської печери, ремонтувати купол храму Гроба Господнього та ін., місцезнаходження котрих у Палестині, підпорядкованій Османській імперії. Православних підтримувала Росія, а католиків половина Європи на чолі із Францією. Наполеон III, будучи президентом французької республіки, 2 грудня

1851 року здійснив державний переворот і рівно через рік за допомогою плебісциту проголосив Францію Другою імперією, а себе наступником Наполеона Бонапарта. Нового імператора масово підтримали католики, і Наполеон III, дякуючи їм за це наполегливо відстоював їх права на Гроб Господній. Наполеон III завзято боровся за цю релігійну акцію ще з однієї причини. Микола I доручив міністру закордонних справ К. В. Нессельроду надіслати вітальну телеграму Луї Наполеону. Але підстаркуватий сановник переплутав текст, у результаті чого вийшло, що Микола I не визнав Наполеона III французьким імператором і зробив це в образливій формі. Тому Наполеон III рішуче пішов на конфронтацію з Росією на Близькому Сході, щоб потішити ображене самолюбство. До того ж, Микола I в очах європейців, починаючи від революціонерів і до лібералів, був втіленням реакційної та агресивної політики (варто згадати придушення революції та національно-визвольних рухів в Угорщині, Польщі, Дунайських князівствах тощо). Тому будь-які акції проти Російської імперії з боку європейських держав у 40-50-х роках XIX ст. викликали радість і підтримку «освіченої публіки» – від лібералів до соціалістів.[2]

Кримська війна була поширена на великій території та в ній приймала участь велика кількість людей. Не оминула вона і Херсонщину. З самого початку війни в армії Російської імперії були і херсонці, а на флоті служило багато випускників Херсонського училища торговельного мореплавства. Незважаючи на те, що відстала технічно на той час Російська імперія, не витримавши конкуренції з більш розвиненими державами, вимушена була капітулювати на принизливих умовах. Однак солдати й матроси російської армії проявили чудеса героїзму.

З самого початку війни в Херсоні у приміщенні училища торговельного мореплавства розміщувався шпиталь для поранених учасників оборони Севастополя. Зазначений лікарняний заклад відвідував відомий лікар Микола Пирогов, який після Кримської війни очолив Одеський комітет піклування за навчальними закладами та неодноразово відвідував Херсон. Також слід

зазначити, що не лише в приміщенні училища розміщувалися поранені солдати та матроси, а й у лікарні Херсонського лікарського товариства. [3]

Клінічною базою Товариства в ті роки була Губернська лікарня або «Богоугодное заведение», засноване в 1819 році за розпорядженням херсонського губернатора графа Сент-Прі та з «высочайшего разрешения» царя Олександра I. (В теперешній час це Херсонська обласна клінічна лікарня). На території лікарні, збудованої для потреб міського населення, розміщувалися притулок для німецьких, самотніх людей похилого віку та, побудований трохи пізніше, маленький сирітський будинок. Старшими лікарями, як правило, ставали лікарі військового відомства. Ремонтні роботи виконувалися частіше за все силами солдатів гарнізону. У 20-40-их роках лікувальна робота в Губернській лікарні зводилася, в основному, до надання хірургічної допомоги, а також лікування інфекційних хворих.

Наприкінці 40-х років старшим лікарем Богоугодного закладу став М.А. Попіч, але незабаром лікарський персонал лікарні знову поповнився військовими лікарями. Під час Кримської війни 1853 - 1856 років Губернська лікарня в Херсоні працювала як тиловий госпіталь, а неподалік від неї (зараз це район лікарні ім. А. і О. Тропіних) в морських казармах був розгорнутий ряд лазаретів.

У подальшому, з відкриттям земських установ, в 1865 році лікарня була передана земству та набула статус губернсько-земської лікарні. В 1872 році при Богоугодному закладі була відкрита Херсонська земська фельдшерська школа – перший в Херсонській губернії спеціалізований медичний заклад. (Нині це Херсонський базовий медичний коледж). Тут викладали старші лікарі та ординатори Губернської лікарні, запрошувалися для викладання і приватні лікарі. [4]

Кримська війна увійшла в історію як війна, де вперше взяли участь жінки - медичні сестри. Першими сестрами милосердя були дружини та сестри захисників Севастополя. Матроська сирота Даша Михайлова, яку в народі називали Севастопольською, з власної ініціативи вирушила із російськими

військами на р. Альма, де відбулася перша грандіозна битва на Кримському півострові. Там вона надавала посильну допомогу пораненим солдатам. Коли почалася облога Севастополя, з Петербурга сюди прибули медсестри з Хрестовоздвиженської общини. По всій державі і, зокрема, в Україні з'явилося багато жінок, які виявили бажання поїхати у Крим для надання допомоги пораненим.

26 листопада 1854 р. київський митрополит Філарет повідомив генерал-губернатору І.І.Васильчикову про прохання послушниць Флорівського монастиря направити їх сестрами милосердя у Сімферополь. Тоді ж із Петербурга і Москви до Севастополя й Сімферополя прибула група вдів для догляду за пораненими солдатами і матросами.

На початку 1855 р. із Варшави до Києва прибула група медперсоналу з проханням відправити їх на фронт. Військово-медична служба у російських військах була поставлена завдяки М.І.Пирогову на належний рівень й досить швидко. Хоча це коштувало медикам значних втрат. За неповними підрахунками, за сім місяців оборони Севастополя загинуло 300 лікарів, майже тисяча фельдшерів, кожна 4 медсестра, а кожна 2 - перехворіла на холеру, або інше тяжке інфекційне захворювання. [5]

У обороні Севастополя, яка тривала 349 днів брали участь 32 вихованці училища. Добровольці оборони Севастополя Воронков, Пошевальніков, Серафімов, два брата Дубініни, Сердюков, Подковаров, Слісаренко отримали срібні медалі за мужність а всі учасники – річне грошове утримання. За надзвичайну хоробрість вихованці Пошевальніков, Певнев, Шестеріков, Подковаров, Дубінін були нагороджені військовою відзнакою Георгіївським Хрестом. Учні Пластора та Подковаров загинули під час оборони міста. Окрім цього, 22 вихованці училища, за наслідками мобілізації 1854 року вільних штурманів, перебували в дунайській флотилії, на телеграфних лініях, пароплавах Чорноморського флоту[3, с. 48].

Також слід згадати те, що атестат вільного штурмана за 1857 рік, згаданого учасника оборони Севастополя, Певнева Степана Савелійовича,

знаходиться в експозиції Одеського історично-краєзнавчого музею. В експозиції музею історії Херсонської державної морської академії зберігаються не менш цінні історичні документи. Зокрема, серед них, сімнадцятирічного вихованця Івана Каменщикова, виданий у жовтні 1857 року та свідоцтво на звання вільного штурмана Каменщикова І.А., видане в грудні 1857 року. Названі документи можуть засвідчити те, що не зважаючи на воєнні дії в регіоні, перебування шпиталю в приміщенні навчального закладу, підготовка штурманів Херсонським училищем торговельного мореплавання не припинялася[3, с. 49].

Таким чином, можна сказати, що Херсонщина стала одним із найближчих тилів під час оборони Севастополя. Через Херсон, Каховку, Генічеськ, Берислав та Олешки проходили війська з Дунаю та ополченці з Півночі в Крим. Завдяки жителям нашого краю, армія та флот отримували коней, худобу, човни для переправи. [6]

Під час війни від постійних обстрілів потерпав Генічеськ, а в 1855 році ворожі кораблі обстріляли село Станіслав. У Генічеську англо-французькі війська намагалися висадити десант, але козаки зірвали цей задум. Проте небезпека десанту залишалася, і в Херсоні (на Карантинному острові) і в Голій Пристані будувалися земляні батареї. Залишки однієї з таких батарей збереглися на схід від центральної садиби колишнього радгоспу «Городній велетень», на високому мисі, зверненому в бік основного русла Дніпра. [6]

Підсумком війни була поразка Російської імперії та підписання Паризького мирного договору. За умовами цього договору, що був підписаний 18(30) березня 1856 року, Чорне море оголошувалося нейтральним із заборонаю Росії та Туреччині мати там військовий флот та арсенали[7]

На братському кладовищі захисників Севастополя і досі збереглася могила нашого земляка генерал-майора Н. Д. Тимофєєва. В Бериславі також розміщено Братське кладовище воїнів, які загинули під час оборони Севастополя. На кам'яному хресті висічено слова: «Навколо хреста цього

покояться російські воїни, що вмерли від ран і хвороб, одержаних під час захисту Вітчизни» [6]

Незважаючи на трагічність Кримської війни в ній було місце також і героїзму. Серед тих солдатів та матросів, котрі боролися до останнього та показували велику мужність і відвагу були і херсонці. Заслуговує на особливу увагу участь у воєнних подіях вихованців Херсонського училища торговельного мореплавства. В училищі могли навчатися діти 14-17-річного віку. Тому той героїзм, який вони проявили заслуговує на окрему пошану. У цілому Херсонщина стала найближчим тилом під час Кримської війни.

Джерела:

1. Ляшук П. Кримська війна по-українськи [Електронний ресурс] / Павло Ляшук. – Режим доступу <http://ukrlife.org/main/uacrim/1853ua.htm>
2. Лобачев В. Раздумья о Крымской войне / В. Лобачев // Наука и религия – 204. – № 9. – С. 24-27.
3. Ходаковський Володимир Федорович. Морський літопис (1834-2011): від уч-ща торг. мореплавства до Херсон. держ. мор. акад. : нариси з історії/ В.Ф. Ходаковський – Херсон. : ХДМІ, 2011. – 255с.
4. Історія становлення Херсонського лікарського товариства [Електронний ресурс] / Л.Т. Ремига, Г.І. Зубріс. – Режим доступу http://www.tropinka.ks.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=252:2010-07-12-07-53-59&catid=59:2010-07-12-07-44-55&Itemid=171
5. Вишковський І. Хрестовоздвиженська община сестер / І. Вишковський // Наддніпрянська правда – 1994. – 11 червня. – С. 2.
6. Ратнер І.Д. Херсонці в Кримській війні. І.Д. Ратнер // Ленінський прапор(суч. газета Новий день). – 1960. - № 119. – С.4.
7. Семена М. Всі війни завершуються миром: 150-річний ювілей Кримської війни / М. Семена // Україна і світ сьогодні – 2004. – 18-24 вересня. – С. 7.

УДК 94 (477)

М. С. Саїтова,
науковий керівник – к.і.н., доц. А.А. Кучеренко

ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ХЕРСОНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО АГРАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Ліквідація кріпацтва обумовила прискорення економічних і соціальних процесів на теренах Російської імперії. Модернізація вимагала нової якості освіти. Особлива увага приділялася розвитку професійної освіти. Херсонщина як аграрний регіон потребувала створення навчального закладу, який би готував фахівців для сільського господарства. Цю функцію успішно виконала Херсонська сільськогосподарська школа (згодом сільськогосподарське училище).

Ключові слова: сільськогосподарська школа, Херсонщина, модернізація.

Освіта є лише однією з соціальних ознак суспільства, але не менш важливою, ніж побутові умови, заняття, прибутки, виробництво та інше. Питання історії створення та розвитку сільськогосподарських освітніх закладів, наукових установ завжди було важливим і актуальним, тим більше таким воно є нині, в час відродження національного виробництва, у тому числі й сільськогосподарського.

Створення та діяльність Херсонської земської сільськогосподарської школи (згодом училища) стало поворотним моментом у піднятті агрокультури в регіоні. Виникнення училища було зумовлено рядом причин, по-перше зростаючими потребами економіки, які в свою чергу вимагали висококваліфікованих працівників у сфері сільського господарства. Перетворення в освітній сфері направлялися центральними органами влади і набували широкої підтримки з боку земств [1].

Початковий етап існування Херсонського земського сільськогосподарського училища хронологічно займає період з 1874 по 1919 рік.

У 1883 році училище реорганізовано у середній учбовий заклад II ступеня з 6-тирічним строком навчання, сьомим – практичним (згідно з розпорядженням російського імператора Олександра III та Постанови Державної Ради від 22.05.1882 р.). Училище підпорядковане Міністерству Державного майна Російської Імперії (департамент землеробства та селянської промисловості).

У 1919 році училище перетворено на Херсонський сільськогосподарський інститут рішенням об'єднаного засідання Херсонського губернського і повітового земельного відділів та Ради агрономів (від 15 червня). Інститут працював кілька місяців [2].

Другий етап існування охоплює 1919 – 1941 рік. У 1920 році відбулося об'єднання Херсонського сільськогосподарського училища з Політехнічним інститутом у сільськогосподарський технікум зі статусом вузу (наказ Миколаївської губнаросвіти). У 1928 році - сільськогосподарський технікум реорганізовано в Херсонський сільськогосподарський інститут ім. О.Д.Цюрупи (рішення Ради наркомів УРСР від 11 серпня 1929 р.) [10].

Третій період охоплює Другу світову війну. Характеризується відкриттям ряду кафедр, а також тим, що був представлений кандидатом на Всесоюзній виставці сільського господарства. Інститут зазнав збитків на 11 млн. карбованців. Трагічним для навчального закладу стала велика кількість загиблих викладачів та студентів на фронтах війни [3].

Період відбудови народного господарства в Херсонському сільськогосподарському інституті проходив поступово. У післявоєнний період велике значення для України мав стан сільського господарства. Початок періоду відбудови збігся з важкими подіями – післявоєнною розрухою і голодом 1946 – 1947 рр., що дуже ускладнювало поновлення економіки країни.

Зважаючи на важкий для країни час, колектив вузу отримав на відбудову двадцять тисяч карбованців, хоча збитки становили одинадцять мільйонів карбованців.

Інститут зазнав значних збитків, було зруйновано матеріально-технічну базу, що значно ускладнювало подальшу діяльність навчального закладу. Інститут отримував допомогу в якості обладнання та книг і з інших вузів країни. Зокрема це були Іркутський сільськогосподарський інститут, та курсанти авіаційного училища імені Леваневського, який в перші післявоєнні роки розміщувався в Західному крилі навчального корпусу [4].

Швидкими темпами проходило відновлення учбово-дослідного господарства вузу. Протягом 50-х років інститут був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки в Москві.

У період відновлення повністю зруйнованого інституту колективу довелося починати його діяльність практично заново. Але вже до кінця першого повоєнного десятиліття інститут за всіма показниками не тільки вийшов на довоєнний рівень, але й пройшов далеко вперед.

Ще більше ста років тому зі стін училища після семирічного навчання виходили кваліфіковані спеціалісти-агрономи, причому не вузької спеціалізації, бо знали і зоотехнію, і садівництво, бджолярство тощо. Високий авторитет училища сприяв тому, що агрономів-херсонців залюбки приймали не лише на роботу та до вищих навчальних закладів для продовження освіти, а й до військових училищ, особливо артилерійських, як прекрасних математиків. Без перебільшення можна стверджувати, що відмінною рисою і традицією багатолітньої історії Херсонського сільськогосподарського навчального закладу є високий рівень теоретичної і практичної підготовки спеціалістів [7].

Навчальний заклад випустив таких видатних учених, як Є.Ф.Лискун – академік АН СРСР, професори Ф.Д.Рубін, Г.П.Чучко, А.Ф.Цимборович, О.С.Попович, І.Ф.Гаркуша – ректор сільськогосподарської Академії Наук Белоруської РСР, І.С.Журавок (видатний вчений у галузі створення високопродуктивного стада молочної худоби з надоєм 3000-3500 кг молока і

вмістом жиру 3,7-3,8%), доцент О.І.Недохлібов та інші. Серед випускників 23 Герої Соціалістичної праці, 2 Герої України (Сілецький В.П., Іванов Ф.А.) більше 90 Заслужених працівників сільського господарства, багато Заслужених діячів науки й техніки, Заслужених працівників вищої школи і освіти України, академіків, фахівців вищої кваліфікації різних галузей сільського господарства і промисловості [10].

Джерела:

1. Державний архів Херсонської області (ДАХО), фонд 471, в'язка № 10, опис № 1, архів № 705, 38 арк.
2. Державний архів Херсонської області (ДАХО), фонд 413, розділ 2, в'язка 1, архів 49, стр. 175
3. Державний архів Херсонської області (ДАХО), фонд 413, в'язка № 2, опис 1, архів № 49, стр. 152
4. Державний архів Херсонської області (ДАХО), фонд 413, в'язка № 3, опис 1, архів № 63, 37 арк.
5. Державний архів Херсонської області (ДАХО), фонд 231, с / р 471, в'язка 1, опис 5, архів № 5, стр. 16-21.
6. Державний архів Херсонської області (ДАХО), фонд 413, в'язка № 2, опис 1, архів № 49 стр. 307.
7. Державний архів Херсонської області (ДАХО) фонд 414, в'язка № 49, опис № 1, архів 392, 39 арк.
8. Державний архів Херсонської області (ДАХО), фонд 189, опис 1, спр. 6714 Земство. Херсонська губерньська управа, 17 арк.
9. Державний архів Херсонської області (ДАХО), фонд 189, опис 1, спр. 1 Положення про сільськогосподарську освіту в Росії: доповіді, листування тощо, 34 арк.
10. Абрамов В. Ф. Земство, народное образование и просвещение / В.Ф Абрамов // Вопросы истории. – 1998. – № 8. – С. 44-60.

УДК 94 (477)

**Є.В. Тришнівська,
науковий керівник – к.і.н., доц. А.А. Кучеренко**

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ МИКОЛИ БРАТАНА

Особливо важливим для вивчення історії Херсонщини є особистість Миколи Братана та його активна діяльність. Саме завдяки йому відбулося відродження культури, популяризація рідної мови, утвердження української національної ідеї та державної мови в усіх галузях суспільства на Херсонщині.

Ключові слова: Національна Спілка письменників України, Просвіта, Комітет захисту миру, Тижні української культури, Товариство Української Мови.

Ім'я Миколи Івановича Братана, відомого на Україні, у близькому і далекому зарубіжжі – поета, прозаїка, драматурга, перекладача, автора творів для дітей і про дітей, публіциста, пісняра, лауреата літературної премії ім. Андрія Малишка, заслуженого діяча мистецтва України, полум'яного пропагандиста і поборника української мови та літератури, співця херсонських степів і безкрайньої смаглявої Таврії, широко відоме серед української громадськості, творчої інтелігенції, студентської та учнівської молоді.

М.І. Братан як письменник дебютував у 1961 році збіркою віршів «Смаглява Таврія». Перші віршовані твори засвідчували, що їх автор «неординарний, непересічний поет, щиро закоханий в навколишнє життя з його радощами й прикрощами, болями й надіями...І в кожному творі гранично окреслювалась неперебутня любов до степових людей, серед яких народився й виріс, творчо змужнів письменник». З того часу побачили світ десятки книжок віршів, прози, публіцистики, драматичних поем письменника.

Його талант був помічений не лише на теренах України, а і в далекому зарубіжжі. Про його авторитет серед майстрів красного письменства свідчить і те, що лише він понад 35 років очолював обласну організацію Національної Спілки письменників України(1971-2006 рр.). Це він 8 років виснажливо працював на посаді голови обласного об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка і вів за собою задля утвердження української мови в усіх галузях суспільства. Перебуваючи на відповідальних посадах, він плекав творчу молодь до повернення обличчям до рідної мови, до поглибленого вивчення самобутньої української літератури.

Особливо важливим для вивчення історії Херсонщини та діяльності Просвіти видається творче листування М.Братана, яке розкриває нові сторони громадського та культурного життя нашого регіону, зв'язки херсонської інтелігенції зі світом. Здобуття Україною незалежності відобразилося у поживленні стосунків між українською діаспорою в усьому світі і саме у цей період відбувалося активне листування М.І. Братана з нашим земляком з Канади Яром Славутичем, українськими культурно-освітніми центрами у США та Австралії, а також поживилося з його другом О.Гончаром. Проблематика цього листування надзвичайно актуальна для сьогодення. У ньому йде мова як про труднощі збереження української мови і культури серед молоді за кордоном, так і про перспективи розвитку національної культури у пострадянській Україні.

У 1977 році Миколі Івановичу вперше в своєму житті довелося відвідати Угорщину у рамках Комітету захисту миру. У 70-80 роках поживилися літературно-мистецькі зв'язки між двома країнами: відбувалися Тижні української культури у Будапешті, навзаєм Україна проводила подібні Тижні угорської культури, тривали обмін і співпраця між Інститутами АН УРСР та відповідними угорськими установами. Твори українських письменників перекладали угорські: Ш. Вереш – двохтомник Тараса Шевченка, А. Гідаш - вибрані твори Михайла Коцюбинського, Ж. Раб – трилогію Михайла Стельмаха, Ш. Каріг - Івана Франка, Олександра Довженка.

Перекладацькою діяльністю займався письменник особисто, в одному з інтерв'ю він сказав: «Переклади - моя давня пристрасть. Перекладав те, що найбільше подобалося в інших літературах, твори своїх зарубіжних друзів і побратимів, щасливий тим, що їх у мене багато. Живить мене священне почуття «акродужного перевисання до народів», заповіданого великим Павлом Тичиною. Здавна й донині. На всі часи».

За всі роки перекладання, тільки у 2004 році у видавництві «Айлант» була надрукована довгоочікувана книжка перекладів «Гостина». Вона обіймала високомайстерні дев'яносто п'ять перекладів із двадцяти однієї мови: аварської, вірменської, російської, німецької, угорської, болгарської, чеченської, осетинської, інгушської, черкеської, чуваської узбецької, білоруської, грузинської, туркменської, іспанської та інших.

Ще з самих своїх початків, тобто з 1990 року, Товариство Української Мови (ТУМ) Чикаго активно налагоджувало і прагнуло розвивати контакти спершу з усіма обласними Товариствами української мови ім. Т.Шевченка в Україні, а потім - з обласними "Просвітами" і Товариствами української мови. Зрозуміло, що « причина цього дуже проста і зрозуміла - поєднання зусиль патріотів України "на землях" і за кордоном дає нову якість, нові можливості, нову перспективу, подвоює можливості "шевченківців"» .

І результатом цього процесу "наведення мостів" в Україну є тісна багаторічна співпраця Товариство Української Мови Чикаго практично з усіма обласними осередками "Просвіти" та Товариствами Української Мови ім. Т.Г.Шевченка в Україні. ТУМ Чикаго, його керівники і члени без сумніву у зв'язках з Україною набули нових знань про сучасні процеси, про наші землі - Слобожанщину, Таврію, Подніпров'я, Полісся, Покуття, Сіверщину, Закарпаття, Галичину та інші. А "шевченківці" з України відкрили для себе світ українського закордоння, або як прийнято говорити "світового українства".

Отже, дослідивши питання можна зробити висновок, що один з найкращих просвітників на Херсонщині був Микола Іванович Братан, який неодноразово змагався на громадянських фронтах Смаглявої Таврії за

утвердження української національної ідеї та державної мови в усіх галузях суспільства.

Джерела:

1. Гейко С. Шляхом утвердження/ С. Гейко // Історія "Просвіти" Херсонщини. – Херсон. – 2009, Т.1- 569с.
2. Державний архів Херсонської області. Ф.Р-4074, оп.1, спр.87: Листи українських письменників, поетів, критиків, редакторів М.І.Братану. – 111 арк.
3. Державний архів Херсонської області. Ф.Р-4074, оп.1, спр.32: Вырезки из газет со статьями Н.И.Братана. – 12 арк.
4. Куліш Л. Образ смаглявої Таврії [Про творчий шлях М.Братана] / Л.Куліш // Ленінський прапор – 1984. – № 9. – С.1-15.
5. Олексюк О. Син і духовний батько Таврії /Олег Олексюк // Каховська зоря. – 2005. – 1 січ. (№1/2). – С.5.

УДК 94

Т.В.Фарина,
науковий керівник – к.і.н., доц. **Н.К.Кузовова**

РОЗВИТОК ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ У НОВИЙ ЧАС (СЕРЕДИНА XV – ПОЧАТОК XX СТ.)

Стаття присвячена проблемам зародження, розвитку та історичного значення початкової освіти на Україні. Звертається увага на досягнення української школи та її традиції.

Ключові слова: церковно-приходська школа, земська школа, народна школа, загальнообов'язкове навчання, Гетьманщина, Російська імперія.

Глобальні зміни, що відбуваються в світовій спільноті, висувають нові вимоги до всієї системи сучасної освіти. Насьогодні всі країни стикаються з проблемою виховання кваліфікованого фахівця, здатного в майбутньому забезпечувати гідний розвиток суспільства. У зв'язку з цим спостерігається перегляд цілей і змісту освіти на всіх його рівнях. При проведенні таких реформ достатньо чітко визначаються й ті тенденції й напрями, які можна назвати загальноосвітніми. Основними напрямками змін, що відбуваються у початковій освіті, стали: демократизація, гуманізація та раціональний підхід до організації освіти [1; с. 5]. Серед демократичних інновацій в українській початковій освіті можна назвати такі: ліквідація монополії держави в полі початкової освіти, децентралізація освіти, самоврядування, залучення громадськості до процесу управління шкільною освітою, розвиток мережі навчальних закладів.

Корисний досвід щодо реформування початкової освіти ми можемо отримати вивчаючи минуле, звертаючись до основних етапів становлення української системи початкової освіти, для вивчення її традицій та здобутків. Для дослідження цього питання залучені праці з історії української освіти М.Грушевського, С.Сірополка, Й.Борисенка та ін. [2,3]

Паростки початкової освіти на території України знаходимо за часів Київської Русі. Її розвиток продовжився в козацькому середовищі. Історики відзначають високий рівень початкової школи в Гетьманській Україні. Козаки вважали питанням честі давати освіту своїм дітям. Арабський вчений Павло Алеппський, проїхавши Україною в 1652 році, писав: «по всій землі... козаків ми помітили прекрасну рису, що розпалила наш подив: всі вони, за винятком небагатьох, навіть більшість їхніх жінок і дочок, уміють читати і знають порядок церковних служб і церковні співи, крім того, священники навчають сиріт і не залишають їх тинятися на вулиці невігласами» [3, с. 84].

В кінці XVII ст. Україна остаточно втрачає залишки автономного устрою. На її території запроваджується кріпосне право. На цей період припадає

занепад народної освіти. За відсутності української держави не було й державної освіти українською мовою. Царизм дуже швидко витіснив зі шкіл українську мову, багато навчальних закладів припиняє своє існування [7, с. 83-91].

Пріоритет початкової освіти в Україні до другої половини XIX століття належав церкві, існували й приватні школи. Натомість з другої половини XIX століття царизм, швидко поширює на територію України початкову освіту російською мовою.

14 червня 1864 р. видано «Положення про початкові народні училища». Воно дозволяло відкривати й утримувати початкові народні школи громадським організаціям, приватним особам, але ставило ці навчальні заклади під контроль повітових і губернських училищних рад. До їх складу входили директори училищ, представники від земств, місцевої адміністрації і духівництва. Це «Положення» запровадило три типи початкових шкіл, які створили Міністерство народної освіти (міністерські), земства (земські) та церковнопарафіяльні [4, с.47].

Згідно з «Положенням про губернські й повітові земські установи» від 1 січня 1864 р. земству не було дано широких прав у освітній діяльності, а дозволено «підключатися про розвиток заходів народної освіти й переважно в господарчому напрямку й участь у завідуванні, утриманні на рахунок земства шкіл та інших навчальних закладів». «Положення про губернські й повітові земські установи» не забороняло й не регулювало діяльності земств у галузі початкової народної освіти. Земства мали право піднімати клопотання перед Міністерством народної освіти й фінансово сприяти відкриттю шкіл, або розвивати господарчу частину школи. Втручатися у педагогічний процес шкіл земствам було заборонено. Держава не покладала на них роль відбудовника початкової освіти, але вийшло так, що як органи місцевого самоврядування, земства самостійно починають втручаються у позавизначені їм функції у цій галузі. Завдяки активній діяльності цих установ початкова освіта в Російській імперії і в Україні стає всенародною [4, с.51].

Під тиском земських установ Міністерство народної освіти в 1906 р. повертає на повістку дня введення загальнообов'язкового навчання. 20 лютого 1907 р. у Державну думу внесені законопроекти «Про введення загальної освіти в Російській імперії» та «Про асигнування із казни за кошторисом 1907 року 5,5 млн. карбованців на початкову освіту». Дума 3 червня 1907 р. була розпущена так і не давши законопроектам силу закону [4, с.34-37].

В основу законопроекту від 20 лютого 1907 р. входили такі положення: всі діти обох статей повинні мати можливість пройти повний курс навчання у правильно організованій школі; під правильно організованою школою розумілася школа з 4-річним курсом із 50 учнями на одного вчителя; кожна школа повинна обслуговувати район не більше 3 верст; вікові групи, 8-11 років; земства й міста, які приступали до введення загальної освіти на основі проектів ухвалених міністерством могли отримувати допомогу в розмірі 360 рублів на вчителя і 60 рублів на заоновчителя; загальна освіта повинна бути безкоштовною; строк її введення встановлювався на протязі 10 років, земства могли його скоротити; організація і завідування початковою школою передавалось органам місцевого самоврядування під керівництвом і наглядом Міністерства народної освіти [4,с.12-24].

Таким чином, із запропонованих урядом законопроектів, які практично розробили земства, випливає, що початкова освіта повинна бути загальна та безкоштовна для всіх дітей. Так земські установи хотіли позбавитись неписьменності серед народу.

Значний інтерес представляє проект початкової освіти одного з творців української освітньо-виховної системи України Григорія Ващенка (1878-1967) [9, с. 47-51]. Свій педагогічний досвід він отримав у різних середніх навчальних закладах Російської імперії. З 1917 р. він присвятив себе викладанню у вищих навчальних закладах і науковій роботі в галузі педагогіки. У 1917 р. викладав у Полтавському вчительському інституті, з 1918 р. був доцентом Українського Полтавського університету, а з 1927 р. – його професором і завідувачем кафедри педагогіки. У 1933 р. Г. Ващенко, звинувативши в буржуазному

націоналізмі, звільнили з роботи, а його книгу «Загальні методи навчання» було вилучено з усіх бібліотек. Після війни емігрував до Німеччини, де став професором і завідувачем кафедри педагогіки у загальновідомому Українському вільному університеті в Мюнхені, а згодом – ректором Української богословської академії в цьому ж місті. Серед його основних наукових праць – підручник «Загальні методи навчання», до якого були дописані дидактичні роботи: «Система освіти в самостійній Україні» та ін.

У своїх педагогічних працях Г. Ващенко обґрунтував українську національну систему освіти, головними елементами якої вважав її ідеалістичне світосприймання, яке виключає більшовизм з його матеріалістичним атеїзмом; християнську мораль як основу родини і здорового суспільства; високий рівень педагогічних наук, що у минулому мають світлі сторінки (письменство княжої доби, «Повчання дітям» Володимира Мономаха, філософське вчення Григорія Сковороди, учнів Києво-Могилянської академії, твори К. Ушинського тощо); організацію педагогічних досліджень і розбудову педагогічних станцій і лабораторій; видання педагогічних творів, шкільних підручників, літератури для молоді різного віку має бути на найвищому мистецькому і технічному рівні. Система національного виховання повинна охоплювати й родинне виховання.

Г. Ващенко пропонував таку структуру системи освіти у вільній Україні:

- 1) передшкільне і шкільне виховання: материнський догляд або ясла (до 3-х років), дитячий садок (від 3-х до 6-ти років);
- 2) початкова школа (6-14 років);
- 3) середня школа: класична гімназія, реальна школа, середні технічні школи, учительська семінарія, середня агрономічна школа, середня медична школа (14-18 років);
- 4) висока школа: університет, високі технічні школи, педагогічний інститут, академія мистецтва, консерваторія, військова академія (18 – 22-23 роки);
- 5) позашкільна освіта;

б) науково-дослідні установи: Академія наук, Академія педагогічних наук.

Для повноти виховного процесу мусить бути міцний зв'язок між школою і родиною, а також між школою, родиною і виховними молодіжними організаціями, які можуть сприяти вихованню волі, характеру, патріотизму інших якостей особистості. Важливу роль в утвердженні моральних якостей людини він відводив релігійному вихованню і церкві. На думку Г. Ващенка, виховним ідеалом має бути заснований на християнській моралі та українській духовності християнський виховний ідеал як образ ідеальної людини, на який має орієнтуватися педагог, виховуючи підростаюче покоління.

На сьогодні в системі початкової освіти можна виділити такі типи шкіл: традиційна школа, спеціалізована школа, інноваційна (авторська) школа, школа, орієнтована на одну або декілька нових освітніх систем (Вальдорфська педагогічна технологія, технологія саморозвитку М.Монтессорі та інші), школа розвивального типу (Ельконін Д.Б., Давидов В.В., Дусавицький О.К.) та навчально-виховний комплекс “Дошкільний навчальний заклад-загальноосвітній навчальний заклад” [7].

Таким чином, сучасна ситуація розвитку шкільної освіти вимагає розуміння її якості як цілісного інтегрованого результату, на який впливає багато чинників: доступність одержання початкової освіти, можливість використання здобутків дошкільної освіти, створення сприятливого освітнього середовища, якісний зміст і сучасні підручники, повноцінна реалізація ідей особистісно-зорієнтованої освіти, сформованість ключових компетентностей, технологізація методики, моніторинг як засіб управління якістю, особистісна і професійна підготовка вчителя.

На нашу думку, орієнтиром, який стимулюватиме подальший розвиток початкової освіти в Україні, є урахування історичних традицій національної початкової освіти: викладання рідною мовою, гуманізм і демократизм, – цінності, які у будь-які часи надихали як звичайного сільського вчителя, так і провідних діячів педагогічної науки.

Джерела:

1. Гершунский Б.С. Философия образования для XXI в. / Б.С.Гершунський. – М.: Изд-во «Совершенство», 1998.
2. Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / Редкол.: П.С.Сохань (голова) та ін. — К.: Наук. думка, 1992. — (Пам'ятки іст. думки України). – Т. 3. — 1992. — 592 с.
3. Сірополко С. Історія освіти в Україні / С.Сірополко. – Львів: Афіша, 2001. – 664 с.
4. Чижевский П. Всеобщее образование и земство/ П. Чижевский. – СПб., 1910. – С. 15-21.
5. Лифаров А.О. Глобальное образование – путь к интеграции мирового образовательного пространства / А.О.Лифаров. – М.: Педагогический поиск, 1997.
6. Біднов В. Школа і освіта на Україні / В.Біднов / Українська культура / За заг. ред. Д. Антоновича. – К.,1993. – С. 40-41.
7. Кодлюк Я. Підручник для початкової школи: теорія і практика / Я.Кодлюк. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2004. – 288с.
8. Удод О.П. Початкова освіта на Україні наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. // Український історичний журнал. — № 9, Ч. 0. — Київ, "Наукова думка", 1969. — С. 83—91.
9. Дічек Н. Григорій Ващенко як історик педагогіки // Шлях освіти. — 2003. — № 4. — С.47-51.

ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ РАДЯНСЬКОЇ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НА ХЕРСОНЩИНІ У 20-х рр. ХХ ст.

У роботі досліджується й аналізується процес функціонування та діяльності радянської системи соціального забезпечення на Херсонщині у 20-х рр. ХХ ст. Розглядаються еволюція організаційних форм соціального забезпечення в умовах НЕПу та вплив голоду 1921 – 1923 рр. на діяльність собезу. Виявляється тенденція посилення командно-адміністративних методів впливу на функціонування системи соціального забезпечення у другій половині 1920-х рр. Значна увага приділяється аспекту формування матеріальної бази і поповнення фінансової системи органів собезу у 20-х рр. ХХ ст. До наукового обігу вперше введено ряд джерел із фондів Державного архіву Херсонської області (ДАХО), на підставі яких висвітлюється дана проблема.

Ключові слова: система соціального забезпечення, соціальне страхування, НЕП, тоталітарний режим.

Ефективність системи соціального забезпечення та її спроможність долати соціальні проблеми є одним із найважливіших показників дієспроможності держави. Вивчення і врахування історичного досвіду боротьби з кризовими соціальними явищами може сприяти віднайденню ефективного механізму їхнього вирішення в умовах сучасної України, уникненню помилок, запобіганню небажаних політичних і соціальних експериментів.

Дослідження функціонування та діяльності системи соціального забезпечення в Україні 1920-х рр. є нагальною проблемою сучасної вітчизняної історіографії. Одним із перших спеціальних досліджень радянської соціальної політики 1920-х рр. є робота В.Г. Шарпатового [1]. Предметом вказаного

наукового дослідження виступає система соціального забезпечення у радянській Україні впродовж 1919 – 1939 рр. У процесі вивчення проблеми істориком висвітлені особливості здійснення матеріально-побутового забезпечення червоноармійців, комуністів та членів їх родин, інвалідів війни, біженців, «жертв контрреволюції», організаційні засади запровадження державних форм соціального страхування, розвиток громадської взаємодопомоги та кооперації інвалідів. О.А. Мельничук у своєму дисертаційному дослідженні розкриває різні аспекти діяльності органів соціального страхування в Україні 1920 – 1930 рр. [2]. О.М. Мовчан розглядає проблеми працевлаштування, страхування, медичного обслуговування робітників УСРР у 1920-х рр., котрі висвітлюються у контексті історії повсякденного життя [3]. Регіональний матеріал у зазначених роботах представлений вибірково, що відкриває перспективи для дослідження із урахуванням місцевої специфіки.

Джерельною базою для вивчення даної проблеми стали матеріали справ, які зберігаються у Державному архіві Херсонської області (Фонди: Р. – 458, Р. – 459).

Метою роботи є дослідження й аналіз процесу функціонування та діяльності радянської системи соціального забезпечення на Херсонщині у 20-х рр. ХХ ст.

Хронологічні рамки окреслюються 20-ми рр. ХХ ст. – першим десятиріччям радянської влади в Україні, коли відбувалося становлення і розвиток системи соціального забезпечення. Хронологічні межі роботи узгоджуються із загальноприйнятою в українській історичній науці періодизацією і зумовлюються предметом наукового пошуку та охоплюють добу НЕПу.

В українській історичній науці вперше проводиться дослідження, присвячене вивченню процесу функціонування та діяльності радянської системи соціального забезпечення на Херсонщині у 20-х рр. ХХ ст. Значна увага приділяється аспекту формування матеріальної бази і поповнення

фінансової системи органів собезу. У науковий обіг вперше вводиться ряд джерел ДАХО, що доводить беззаперечну новизну статті.

Початок становлення радянської системи соціального забезпечення в УСРР припадає на добу «воєнного комунізму». За основу побудови виконавчої вертикалі Народного комісаріату соціального забезпечення (далі – Наркомсобез, НКСЗ) було взято адміністративно-територіальний принцип формування його низових ланок. Відповідно вагомий обсяг роботи лягав саме на повітові відділи собезу [1, с. 20].

Херсонський відділ соціального забезпечення був створений при повітовій раді робітничих, селянських і червоноармійських депутатів у 1920 р. та почав функціонувати з першої половини лютого того ж року [4, арк. 79]. Він займався соціальним забезпеченням населення і керував діяльністю волосних пунктів соціального забезпечення [4, арк. 23; 5, арк. 2-11]. Організаційні підрозділи собезу (секретаріат, організаційно-інспекторський, фінансовий (господарський), інвалідний, пайковий, пенсійний, опікунський підвідділи, підвідділ соціальної допомоги та медико-технічна комісія) формувалися за функціональним критерієм [4, арк. 100]. Херсонський повітовий собез підпорядковувався Миколаївському, а з 1922 р., у зв'язку із перенесенням губернського центру до Одеси – Одеському губернському відділу соціального забезпечення, а у травні – червні 1923 р. був реорганізований в окружний відділ соціального забезпечення у зв'язку з територіальною реформою (створенням округів, перейменуванням волостей у райони) [6, арк. 19-20] згідно постанови ВУЦВКу від 7 березня 1923 р. [7, арк. 94].

Перехід до НЕПу, що ознаменував крах більшовицьких сподівань на світову революцію, започаткував другий період в історії радянської соціальної політики [2, с. 17]. Влітку 1921 р. відбулося обговорення основних принципів функціонування собезу в умовах НЕПу [1, с. 17], з переходом до якого, як зазначалося в одній із публікацій «Вісника соціального забезпечення», НКСЗ «зумів відшукати нові форми та методи роботи» [8, с. 7]. Відбулося розмежування функцій між Наркомсобезом, Наркомпраці, Наркомосом,

Наркомохоронздоров'я [9, арк. 48]. Висувалися пропозиції щодо скорочення чисельності штату собезу, робилися спроби уніфікації системи діловодства [10, арк. 51, 80].

Розширилися повноваження місцевих органів собезу. Проте паралельно з децентралізацією відносин між відомствами спостерігалось перекладання тягаря соціального забезпечення на місцевий бюджет [11, арк. 79]. Так, у вересні 1923 р. Президія ВУЦВКу констатувала «абсолютну нестачу коштів», що виділяються органам собезу з місцевого бюджету [12, арк. 30]. Зокрема, в Одеській губернії з кошторису 1923 р. на потреби соціального забезпечення було виділено всього 3,2%, а у багатьох українських губерніях цей показник не перевищував й 2% [13, арк. 3]. Тобто, кошти на соціальне забезпечення виділялися державою за залишковим принципом і, звісно, не могли задовольнити запити на соціальну допомогу [14, арк. 26].

Цю проблему держава намагалась вирішити шляхом розширенням джерел прибутків [15, арк. 2; 16, арк. 35] та зміцненням господарської бази собезу [17, арк. 13; 18, арк. 34] (*Таблиця 1*). Так, у жовтні 1923 р. Херсонський собез мав у своєму розпорядженні земельні, городні та присадибні угіддя [10, арк. 41], користувався взятим у 1,5-річну оренду вітряком та сам здавав в орендну експлуатацію гончарну майстерню [6, арк. 19 зв.], був наділений правом на пільгові умови оренди підприємств [19, арк. 2], що виражалось, зокрема, у звільненні від натурального податку у тому випадку, якщо на підприємстві працювали його підопічні [17, арк. 48]. Таким чином, можна говорити про те, що комерціалізація діяльності собезу, яка мала підтримку з боку держави, була не просто вимушеним кроком, а передусім спробою подолання кризи інституту соціальної допомоги.

Однак головною ознакою трансформації системи соціального забезпечення була поява якісно нових для радянської держави форм допомоги населенню, зокрема, державного страхування [10, арк. 58, 59].

Таблиця 1. Джерела формування матеріальної бази і поповнення фінансової системи органів соціального забезпечення у 20-х рр. ХХ ст.*

У добу «воєнного комунізму»		У період НЕПу	
Державний бюджет	Місцевий бюджет	Державний бюджет	Місцевий бюджет
<ul style="list-style-type: none"> ○ Ліквідація та націоналізація дореволюційних установ соціального захисту; ○ розверстка та перерозподіл ресурсів; ○ встановлення «опіки» над майном померлих. 		<p>- Розширення джерел поповнення фінансової системи собезу, до фонду якої надходило:</p> <p>відсоткове відрахування з продовольчого податку; «безгосподарське майно», конфісковане у порядку судових рішень з правом проведення торговельних, орендних та обмінних операцій; конфісковані цінні папери, грошові знаки, дорогоцінні метали, коштовності, ювелірні вироби; 10 % від усіх конфіскованих контрабандних товарів ; 10 % відрахування від вартості посилок; кошти від штрафів за «невірні свідчення, що порушують роботу собезу»; 50% прибутків від продажу лотерейних квитків «Лотерея НКСЗ»; відсоткові надходження від біржових, торговельних операцій місцевого транспорту, театральних вистав, прибутків ресторанів і кафе протягом проведення «Тижнів допомоги інвалідам війни».</p> <p>- Зміцнення господарської бази собезу:</p> <p>надання земельних, городних та присадибних угідь у розпорядження собезу; пільгових умов оренди підприємств; створення виробничої мережі собезу, яка мала функціонувати на принципі самоокупності.</p>	

*Укладено автором на основі: 4, арк. 79, 86, 98; 10, арк. 83, 91; 18, арк. 25; 20, арк. 96; 21, арк. 73; 22, арк. 71; 12, арк. 6; 23, арк. 9, 25; 24, арк. 76.

НЕП поряд із позитивними явищами в економіці поглибила соціальну нерівність і вимагала матеріальної підтримки робітників та службовців, які

становили соціальну опору режиму. Соціальне забезпечення, реалізоване через надання адресної допомоги, виявилось непосильним для радянської держави і владна партія прийняла рішення про побудову соціального захисту на принципах соціального страхування, яке розглядалося як буржуазний і тимчасовий інститут [2, с. 14-18]. Тому соцстрах початково організовувався в рамках НКСЗ. Окрім того, на думку більшовиків, об'єднання соціального страхування у державних органах собезу, мало забезпечити максимальну економію витрат [25, с. 238-244]. Проте на практиці це призводило до того, що за рахунок страхових коштів нерідко відбувалося обслуговування підопічних собезу, зокрема у частині персональних пенсій [26, арк. 57].

Підготовчу роботу із запровадження соціального страхування в Україні було розпочато наприкінці 1921 – на початку 1922 р. [2, с. 20]. У Миколаївській губернії постанова про впровадження соцстраху набувала чинності з 1 грудня 1921 р. [10, арк. 58]. Страховими органами на місцях виступали страхові каси, страхові пункти та страхові уповноважені [2, с. 19]. Безпосереднє керівництво здійснювало Головне управління соціального страхування, котре входило до структури НКСЗ, а з січня 1923 р. передане до Наркомпраці [26, арк. 23].

Важливим принципом, що визначав радянську фінансову систему соціального страхування, було намагання влади перекласти основний фінансовий тягар на приватні підприємства: у той час як державні вносили 5 % внесок до фонду соцстраху, приватні мали сплачувати 10 % [10, арк. 58]. Отже, соціальне страхування мало класовий характер і було пристосуванням соціальної політики радянської держави до нових політичних та соціально-економічних умов.

Виснажливий голод 1921 – 1923 рр., що вразив переважно південні губернії України, негативно впливав на діяльність всієї системи соціального забезпечення. На Херсонщині ситуація виглядала наступним чином: у березні 1922 р. у повіті було 154 567 голодуючих, з яких діти становили – 67 999, тобто 44%. У місті за офіційною статистикою голодувало 13 954 осіб, 4836 з них – діти [27, с. 100], тобто 35%. Передбачалося, що Центральна комісія допомоги

голодуючим (ЦКДопгол) зможе забезпечити їжею 60 – 70 % від загальної кількості голодуючих [28, с. 145]. На практиці ж вийшло, що у вересні 1922 р. у Херсонському повіті діяло 4 харчових пункти для дорослих та 43 для дітей, де разом годувалося лише 28 924 особи з понад 150 тис. нужденних [29, с. 182], тобто лише п'ята частина.

Загалом, сальдо природного приросту населення на Херсонщині було від'ємним: за перші чотири місяці 1922 р. народилося 164, а померло 3722 особи. На 100 новонароджених припадало 3,5 тис. смертельних випадків [30, с. 202]. Станом на вересень 1922 р. у повіті від голоду померло 18 943 людини, з яких 10 454 дорослих та 8489 дитини [29, с. 181]. По місту у 1922 р. з 3600 осіб, які отримали медичну допомогу, померло 53 % [30, с. 202].

Показники смертності серед населення свідчать про те, що Херсонський собез не міг надати реальну допомогу голодуючим, оскільки затримувалися перекази коштів та надходження продовольчого постачання до його фонду, а фінвідділ відмовляв у грошовій допомозі. У лютому 1922 р. Херсонський повітовий відділ соціального забезпечення звертався з проханням до Миколаївського губсобезу про клопотання щодо збільшення фінансування шляхом тиску через губвиконком на фінвідділ та продком м. Херсона [31, арк. 24].

У таких умовах діяльність Херсонського собезу спрямовувалася на контроль перебігу посівної компанії [17, арк. 16] та збільшення грошових фондів на допомогу голодуючим [32, арк. 29], відкриття продкладу при повітовому собезі [11, арк. 57], організацію їдалень та харчових пунктів, однак утримання останніх він намагався перекласти на інші відомства й установи [32, арк. 25]. Отже, система соціального забезпечення турбувалася не про досягнення належного рівня добробуту підопічних, а про збереження їхнього життя.

Протягом середини – другої половини 1920-х рр. ситуація дещо стабілізувалася, однак продовжувалися експерименти з реформуванням системи собезу, оскільки головною проблемою залишався дефіцитний бюджет

органів соціального забезпечення [33, арк. 37; 34, арк. 17; 35, арк. 155]. У грудні 1924 р. відбулася реорганізація Херсонського окружного відділу соціального забезпечення в інспектуру [36, арк. 218], яка супроводжувалася скороченням штату, що раніше складався з одинадцяти співробітників, а тепер налічував лише три одиниці: інспектора, діловода та обстежувача [33, арк. 59], і, звісно, не міг забезпечувати повноцінне функціонування собезу [37, арк. 67]. Для раціоналізації діловодства була введена нова місячна, квартальна та річна цифрова форма звітності [33, арк. 41]. Відбувалася подальша диференціація функцій між наркоматами: після угоди між НКСЗ та НКФ 1925 р. пенсійні виплати підопічним собезу почали здійснюватися через місцеві касові органи НКФ [37, арк. 49, 94].

Адміністративно-територіальна реформа 1925 р. (ліквідація губерній) збільшувала навантаження на окружні інспектури соціального забезпечення, які тепер підпорядковувалися безпосередньо НКСЗ [7, арк. 94], і зумовлювала зростання штату херсонського собезу до семи осіб [38, арк. 9]. Структурно окрінспектура складалася з двох відділів: пенсійного й опікунського [39, арк. 19]. При ній діяли: секція селянських комітетів (товариств) взаємодопомоги, виробниче кооперативне об'єднання інвалідів [33, арк. 61, 62], комітет допомоги хворим, пораненим червоноармійцям та інвалідам війни [36, арк. 218], оргбюро глухонімих [40, арк. 8], конфліктно-експертна комісія у справах соціального забезпечення [41, арк. 16] та Будинки інвалідів [42, арк. 3]. Тобто, можна говорити про те, що протягом середини – другої половини 1920-х рр. спостерігалася тенденція до впорядкування й уніфікації внутрішньої структури собезу з метою підвищення ефективності його функціонування.

Наприкінці 1920-рр. прослідковується посилення адміністративних важелів втручання у роботу собезу, розпочинаються чистки у складі його апарату [43, арк. 160; 44, арк. 31], а значну частину повноважень органів соціального забезпечення передано міським та селищним радам, зокрема, функції з опікунства [45, арк. 69]. Постановою ВУЦВКу та РНК «Про зміну Кодексу про опіку та про місцеві органи влади», затвердженою 25 грудня 1929

р., ліквідовувалися опікунські ради та конфліктно-експертні комісії у справах соціального забезпечення при окружних інспектурах. А на початку 1930 р. сільрадам передавалися справи підопічних собезу, пенсіонування яких відбувалося за рахунок асигнувань з бюджету сільської місцевості [46, арк. 137].

Поступово обмежувалися й економічні пільги та «самостійність» органів соціального забезпечення. Зокрема, постановою НКФ від 3 березня 1928 р. обмежувалися торговельні операції собезу з конфіскованими речами та «безгосподарським майном». Дозволялася лише безпосередня експлуатація, а продаж був можливий тільки за умов їхньої непридатності чи нераціональності використання. Кошти, отримані від нього, мали передаватися до державної скарбниці, а не йти на потреби соціального забезпечення [46, арк. 151]. Окрім того, ще з 1927 р. собез мав функціонувати у «режимі економії», яка у більшовицькій теорії полягала «виключно у раціоналізації апарату та зменшенні адміністративно-господарських витрат» [47, арк. 60]. На практиці ж, часто спостегігалися скорочення пенсіонування та затримка надходження коштів. Так, за розпорядженням НКФ УСРР № 424 собез мав скоротити витрати на 10% протягом першого кварталу 1927/1928 бюджетного року. При чому зазначалося: «Доводимо до вашого відому, що обмежені кредити на зарплатню не впливають, але ж належні 10% Вами мусять бути затримані з кредитів іншого призначення» [48, арк. 120].

Все більш явними ставали командно-адміністративні методи тиску на діяльність системи соціального забезпечення. У січні 1928 року вийшов обіжник НКСЗ № 11 «Про складання 5-ти річного плану» роботи окрсобезів, для утопічного успішного виконання якого за три роки, у листопаді 1929 р. проголошувалося «соціалістичне змагання» між НКСЗ УСРР та НКСЗ РСФРР [46, арк. 99-101, 175]. Отже, зміна характеру діяльності органів собезу зумовлювалася перш за все переглядом більшовиками політичного і соціально-економічного курсу розвитку держави.

У рамках територіальної реформи 1930 р. (перехід до двоступеневої системи управління) відбулася ліквідація окрінспектури, яка супроводжувалася розформуванням її інфраструктури та передачею справ підопічних реорганізованому міському собезу і районним органам влади [49, арк. 244; 50, арк. 1].

Таким чином, функціонування радянської системи соціального забезпечення на початку 1920-х рр. зумовлювалося двома основними чинниками: впровадженням НЕПу та голодом у південних губерніях УСРР. НЕП зумовила трансформацію всієї системи соціального забезпечення, комерціалізацію діяльності та розширення джерел прибутків собезу, появу нових організаційних форм соціальної допомоги, що було спробою подолання кризи соціального забезпечення населення. Голод деструктивно позначився на роботі собезу, який не міг надати реальну допомогу голодуючим. В умовах катастрофічної нестачі коштів та голоду радянський собез намагався дбати не про підвищення прожиткового мінімуму чи досягнення належного рівня добробуту, а про збереження життя населення. Протягом середини – другої половини 1920-х рр. ситуація дещо стабілізувалася, однак продовжувалися експерименти з реформуванням системи собезу. Наприкінці 1920-х рр. прослідковується посилення командно-адміністративних методів впливу на діяльність органів соціального забезпечення, значна частина повноважень яких передавалася міським та селищним радам. Поступово обмежувалися економічні пільги та «самостійність» собезу, вводилося функціонування за п'ятирічним планом. Тобто, діяльність і розвиток системи соціального забезпечення у 20-х рр. ХХ ст. цілковито залежали від волі більшовицької партії і підпорядковувалися визначеному нею курсу побудови тоталітарної держави.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Шарпаций В.Г. Становлення та функціонування системи соціального забезпечення в Українській РСР в 1920 – 30-х рр.: історичний аспект: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора іст. наук / В.Г. Шарпаций. – Чернівці, 2007. – 43 с.

2. Мельничук О.А. Діяльність органів соціального страхування в Україні у 20 – 30-х рр. ХХ ст.: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора іст. наук / О.А. Мельничук. – К., 2010. – 41 с.
3. Мовчан О.М. Повсякденне життя робітників УСРР. 1920-ті рр. / О.М. Мовчан. – К.: Інститут історії України НАН України, 2011. – 312 с.
4. Державний архів Херсонської області (далі – ДАХО). Ф. Р. – 458. Херсонський відділ соціального забезпечення повітової ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. 1920 – 1923 рр. Оп. 1. Спр. 1. Документи (доповіді, звіти та ін.) про діяльність відділу (липень – жовтень 1920). – 115 арк.
5. Там само. – Спр. 13. Постанови, накази Ради Народних Комісарів (листопад 1920 – липень 1921). – 40 арк.
6. Там само. – Спр. 63. Плани, звіти, відомості про роботу відділу окрсобезу (1923). – 45 арк.
7. ДАХО. Ф. Р. – 459. Інспектура соціального забезпечення виконкому Херсонської окружної ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. 1923 – 1930 рр. Оп. 1. Спр. 64. Положення про місцеві органи НКСЗ, протокол наради активу працівників Херсонського окрсобезу, плани й доповіді про його роботу (12 лютого – 20 листопада 1925). – 235 арк.
8. П'ять років // Вісник соціального забезпечення. – 1925. – № 1. – С. 7 – 8.
9. ДАХО. Ф. Р. – 459. Оп. 1. Спр. 23. Звіт і доповіді про роботу Херсонської окружної селянської секції комітетів громадської взаємодопомоги та районних КВД за 1923 – 1924 рр. (1 червня 1923 – 10 жовтня 1924). – 140 арк.
10. ДАХО. Ф. Р. – 458. Оп. 1. Спр. 39. Декрети, накази, вказівки Ради Народних Комісарів УСРР (січень 1921 – листопад 1922). – 265 арк.
11. Там само. – Спр. 56. Листування з відділом соцзабезу, виконкомом та іншими організаціями про надання свідчень про кількість пенсіонерів, виплату грошових допомог та видачу продуктів, надання харчування робітникам та ін. (липень 1921 – січень 1922). – 107 арк.
12. ДАХО. Ф. Р. – 459. Оп. 1. Спр. 3а. Постанови, обіжники Народного комісаріату соціального забезпечення УСРР, Ради Народних Комісарів УСРР та листування з окрвиконкомом, губсобезом про організацію трудових об'єднань інвалідів, відкриття у м. Харкові Центрального будинку інвалідів та ін. (липень – листопад 1923). – 79 арк.
13. Там само. – Спр. 27. Розпорядження, інструкції Одеського губсобезу та Херсонського окрвиконкому про надання допомоги інвалідам, родинам червоноармійців й демобілізованим воякам, звільнення від податків, порядок призначення персональних пенсій та ін. (11 лютого – 17 грудня 1924). – 121 арк.
14. ДАХО. Ф. Р. – 458. Оп. 1. Спр. 25. Доповіді про діяльність підвідділів собезу (січень – грудень 1921). – 42 арк.
15. Там само. – Спр. 23. Постанови та накази Ради Народних Комісарів (червень – грудень 1921). – 12 арк.
16. Там само. – Спр. 54. Листування з народним судом про надання права на власність майна та його продаж (липень – листопад 1922). – 50 арк.

17. Там само. – Спр. 41. Постанови, вказівки та переписка з виконкомом про виконання бюджету, організацію соцзабезпечення при волвиконкомах (грудень 1921 – жовтень 1922). – 50 арк.
18. Там само. – Спр. 62. Листування з народним судом про право користування безгосподарським майном (липень – вересень 1923). – 105 арк.
19. Там само. – Спр. 52. Листування з губсобезом про оренду приміщень, задоволення потреб хлібофондом (лютий 1922). – 4 арк.
20. Там само. – Спр. 64. Листування з міським комунальним відділом та ін. організаціями про безгосподарські будинки і конфіскацію майна та ін. (липень 1922 – березень 1923). – 132 арк.
21. Там само. – Спр. 72. Листування з Одеським губернським народним комісаріатом та ін. організаціями про здавання в оренду приміщень, зарахування на пайок з фонду політичних і профспілкових робітників та їхніх родин (січень – грудень 1923). – 230 арк.
22. Там само. – Спр. 73. Акти оцінювання безгосподарського майна (1922 – 1923). – 98 арк.
23. ДАХО. Ф. Р. – 459. Оп. 1. Спр. 6. Протокол засідання комісії Одеського губсобезу, обіжники й листування з ним про порядок і розміри забезпечення різних груп підопічних собезу, норми продуктового й речового постачання для будинків інвалідів (1 серпня – 27 грудня 1923). – 38 арк.
24. Там само. – Спр. 26. Розпорядження, інструкції Одеського губсобезу та Херсонського окрвиконкому про надання допомоги інвалідам, родинам червоноармійців й демобілізованим воякам, звільнення від податків, порядок призначення персональних пенсій та ін. (10 січня – 13 серпня 1924). – 206 арк.
25. Мельничук О.А. Роль і місце соціального страхування 1920 – 30-х рр. у більшовицькій доктрині суспільного розвитку / О.А. Мельничук // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – Вип. 12. – К.: Інститут історії України НАН України, 2007. – С. 235 – 257.
26. ДАХО. Ф. Р. – 458. Оп. 1. Спр. 78. Документи (плани, звіти, угоди, акти, протоколи, списки та ін.) про діяльність відділу (1923). – 162 арк.
27. Повідомлення голови Херсонського повітвиконкому президії ВУЦВК про необхідність негайної допомоги голодуючим повіту (8 березня 1922) // Голод 1921 – 1923 років в Україні: збірник документів і матеріалів. – К.: Наукова думка, 1993. – С. 100.
28. Висновки працівника ВУЦВК М. Сироти про продовольче становище і боротьбу з голодом у Запорізькій та Миколаївській губерніях (30 червня 1922) // Голод 1921 – 1923 років в Україні: збірник документів і матеріалів. – К.: Наукова думка, 1993. – С. 135 – 146.
29. Із звіту Миколаївської губернської комісії допомоги голодуючим Центральній комісії допомоги голодуючим про свою роботу (не раніше жовтня 1922) // Голод 1921 – 1923 років в Україні: збірник документів і матеріалів. – К.: Наукова думка, 1993. – С. 181 – 184.
30. Із звіту Центральної комісії по боротьбі з наслідками голоду при ВУЦВК про чисельність, харчування, захворюваність та смертність серед голодуючих (1923) // Голод 1921 – 1923 років в Україні: збірник документів і матеріалів. – К.: Наукова думка, 1993. – С. 201 – 203.
31. ДАХО. Ф. Р. – 458. Оп. 1. Спр. 46. Плани, звіти та відомості про роботу відділу (1922). – 278 арк.
32. Там само. – Спр. 53. Постанови і вказівки губсобезу (липень 1921 – травень 1922). – 76 арк.

33. ДАХО. Ф. Р. – 459. Оп. 1. Спр. 34. Доповіді й звіти про організацію та роботу Херсонського окрсобезу, окружного виробничо-кооперативного об'єднання інвалідів, окрсільсекції та будинків інвалідів, дані про чисельність інвалідів війни і праці, родин червоноармійців, пенсіонерів (1 квітня 1923 – 18 вересня 1924). – 65 арк.
34. Там само. – Спр. 98. Доповіді про забезпечення родин червоноармійців по окрузі (23 листопада 1925 – 29 січня 1926). – 19 арк.
35. Там само. – Спр. 652. Кошториси прибутків і видатків Херсонського окружного відділу соцзабезпечення та відомості виплати зарплати співробітникам (1923 – 1924). – 179 арк.
36. Там само. – Спр. 33. Звіти про організацію і роботу Херсонського окрсобезу, районних комітетів взаємодопомоги; заяви інвалідів громадянської війни, членів родин червоноармійців про призначення пенсій, видачу патентів, безкоштовних проїзних квитків та ін. (21 січня – 19 грудня 1924). – 267 арк.
37. Там само. – Спр. 35. Інструкції, обіжники НКСЗ й Одеського губкому соцзабезпечення (3 січня – 29 грудня 1925). – 333 арк.
38. Там само. – Спр. 681. Накази по особовому складу, штатні відомості виплати зарплати співробітникам окрсобезу (3 вересня – 26 листопада 1927). – 47 арк.
39. Там само. – Спр. 166. Акт обстеження роботи Херсонського окрсобезу та Будинку інвалідів (30 березня – 14 квітня 1927). – 27 арк.
40. Там само. – Спр. 482. Статут і положення Всеукраїнського об'єднання сліпих та глухонімих; обіжник Наркомсобезу УСРР про організацію оргбюро глухонімих при окрінспектурі собезу (17 листопада 1928 – 13 вересня 1929). – 66 арк.
41. Там само. – Спр. 478. Обіжник Наркомсобезу УСРР про ліквідацію пенсійних комісій окрсобезів й утворення конфліктно-експертної комісії по справах соціального забезпечення, протоколи засідань конфліктно-експертної комісії окрсобезу (4 березня – 19 серпня 1929). – 16 арк.
42. Там само. – Спр. 621. Інструкція Наркомсобезу УСРР про норми продуктового й речового постачання у будинках інвалідів, відомості Херсонського будинку інвалідів й листування з ним про чисельність його підопічних, надання їм медичної допомоги та ін. (15 липня – 22 листопада 1923). – 111 арк.
43. Там само. – Спр. 531. Протокол II Пленума селянських товариств взаємодопомоги Херсонської округи; постанова президіуму окрвиконкому про ліквідацію СТВ в окрузі й організацію кас соціального забезпечення у колгоспах, листування про кооперування інвалідів (8 січня 1929 – 2 серпня 1930). – 362 арк.
44. ДАХО. Ф. Р. – 459. Оп. 2. Спр. 2. Інструкції й обіжники Наркомсобезу УСРР та Одеського губсобезу про забезпечення інвалідів – членів КП(б)У, родин загиблих комуністів, порядок ведення таємного листування та ін. (30 грудня 1924 – 2 липня 1925). – 41 арк.
45. ДАХО. Ф. Р. – 459. Оп. 1. Спр. 275. Відомості соціального складу пенсіонерів окрсобезу, листування з окрпрокуратурою, райвиконкомами, райсобезами про призначення і виплату пенсій (4 січня – 23 грудня 1928). – 103 арк.

46. Там само. – Спр. 522. Постанови, інструкції, обіжники Наркомсобезу УСРР (9 січня 1929 – 9 вересня 1930). – 298 арк.
47. Там само. – Спр. 173. Обіжники й інструкції Наркомату соціального забезпечення УСРР (27 січня – 23 грудня 1927). – 121 арк.
48. ДАХО. Ф. Р. – 459. Оп. 2. Спр. 1. Херсонський окрсобез; директиви Наркомсобезу з питань мобілізаційної роботи; списки інвалідів, котрі втікли з інвалідних будинків та поцупили речі (4 жовтня 1923 – 11 червня 1930). – 139 арк.
49. ДАХО. Ф. Р. – 459. Оп. 1. Спр. 527. Листування з Наркомсобезом УСРР про призначення пенсій громадянам, підготовку передання документів міському собезу, райвиконкомам, архівам у зв'язку з ліквідацією окрсобезу (2 січня 1929 – 14 вересня 1930). – 282 арк.
50. Там само. – Спр. 710. Акт передачі частини справ Херсонського окрсобезу знов організованому Херсонському міськсобезу (3 травня 1930). – 3 арк.

Д.О. Чеботарьова,
науковий керівник – к.і.н., доц. Г.В. Цибуленко

УДК: 94

**ФОРМУВАННЯ НОВОЇ ОПТИМАЛЬНОЇ МОДЕЛІ УПРАВЛІННЯ
В УМОВАХ РОЗБУДОВИ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ 1991-1996 РР. (ЗА
МАТЕРІАЛАМИ ЧАПЛИНСЬКОЇ РАЙОННОЇ РАДИ)**

Дослідження спрямоване на реконструкцію процесу відновлення та розвитку системи органів влади в 1991-1991 роках на базі джерел архівного відділу Чаплинської районної ради. Висвітлено роботу районної ради та адміністрації Чаплинського району в умовах розбудови незалежної України. Зроблено висновки щодо напрямів удосконалення місцевого самоврядування в нашій державі.

Ключові слова: незалежна Україна, Чаплинський район, державна адміністрація, районна рада, Представник Президента, самоврядування, суспільство.

Сучасний етап розбудови в Україні ефективної моделі громадянського суспільства та держави засвідчує необхідність вироблення єдиної оптимальної концепції управління, наявність якої є важливою умовою поступу вперед. Водночас формування такої моделі, що відповідала б потребам та сподіванням українського суспільства, можливе за умови врахування особливостей його становлення у перші роки незалежності Української держави, зокрема у період з 1991 по 1996 роки одного з найбільш важливих і складних етапів утвердження керуючої ланки України, що супроводжувався спробами пошуку цілісної системи органів державної влади, територіальної організації Української держави.

Одна з найбільш значимих передумов розбудови державного апарату управління в Україні - здобуття нею незалежності. В ухваленій парламентом постанові «Про проголошення незалежності України» та «Акті проголошення незалежності України», що стали наслідком прийняття 16 липня 1990 року Верховною Радою Української Радянської Соціалістичної Республіки самостійно визначає органи виконавчої влади [1, 2].

Позитивну роль у цьому відіграли політико-правові обставини, що зумовили незворотність процесів утвердження української державності, зокрема проведення 1 грудня 1991 року республіканського референдуму щодо підтвердження Акта проголошення незалежності. Понад 90% його учасників підтвердили своє прагнення жити у незалежній державі, що стало історичною віхою в національному відродженні України [3, с. 519].

Подією, яка мала істотне значення для української державності, а, відтак, безпосередньо впливала на формування національної моделі державного апарату управління, стало підписання 7-8 грудня 1991 року у Біловезькій Пущі денонсації Союзного договору 1922 року і було проголошено утворення Союз Незалежних Держав, яку вже 10 грудня 1991 року було ратифіковано Верховною Радою України [4]. Сторони-партнери, бажаючи сприяти вираженню, збереженню і розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності національних меншин, які населяють її території, і унікальних

етнокультурних регіонів, що склалися, взяли їх під свій захист, визнали територіальну цілісність одна одної і недоторканість існуючих державних кордонів. Це дало змогу Україні будувати свою державність та провадити відповідні зміни в політичну систему держави.

Поряд із вказаними правовими актами, що проголошували незалежність України, важливим кроком на шляху формування органів влади стало ухвалення парламентом у липні 1992 році Закону України «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування».

Названі політико-правові чинники заклали необхідну основу формування в Україні національної моделі адміністративного устрою, який враховував би власні, здобуті у процесі розвитку, традиції державного та суспільно-політичного будівництва і водночас відповідав би перспективам розвитку українського суспільства та держави, у тому числі виходячи з аналізу практики державної та суспільно-політичної сфери у роки існування Української Радянської Соціалістичної Республіки. Адже сутність органів влади проявляється у відносинах між їхніми інституціями та соціумом, де він як просторова організація суспільства виконує роль дієвого посередника, що сприяє успішному практичному здійсненню економічних, соціальних, культурних та інших функцій держави. Однак жодних суттєвих кроків у цьому напрямі не було зроблено. Україна успадкувала адміністративний устрій радянської України, що як показав досвід державотворення часів незалежності, став істотною перепорою на шляху здійснення демократичних та ефективних перетворень, оскільки мотивами його формування було прагнення підпорядкувати адміністративну систему структурі партійної влади [3, с. 383].

Можемо зробити висновок, що отриманий від радянських часів адміністративний устрій, який ґрунтується на партійно-ідеологічних та політичних чинниках, став одним із найбільш суттєвих стримуючих факторів на шляху розбудови Української держави та її основних, базових інститутів, створив суттєві перешкоди для формування ефективних засад у відносинах між особою, суспільством і державою.

Однією з таких перепон виявилася проблема вироблення ефективної моделі адміністративно-територіального устрою, постала необхідність реформування системи організації територіальних органів влади та запровадження дієвих механізмів функціонування місцевого самоврядування, адже співіснування у межах однієї адміністративно-територіальної одиниці територіальних громад, інших суб'єктів місцевого самоврядування зумовлює певні відносини між ними в різних галузях громадського життя, що, у свою чергу, потребує чіткого законодавчого врегулювання.

Базовим законом, який регламентував організацію влади на місцях, став прийнятий 5 березня 1992 року Закон України «Про Представника Президента України» [5]. Відповідно до нього було запроваджено механізми централізованого управління найбільш великими та впливовими адміністративно-територіальними одиницями, такими як області, міста Київ, Севастополь, а також райони.

Згідно зі статтею 1 цього Закону Представник Президента України визнавався головою місцевої державної адміністрації відповідно в області, містах Києві, Севастополі, районі, районні міст Києва і Севастополя. Таким чином, саме Представникам Президента належало здійснювати організацію влади на рівні адміністративно-територіальних одиниць [6].

До основних повноважень Представника Президента на відповідній території належали: забезпечення реалізації законів України, указів Президента України, постанов Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, інших актів законодавчої та виконавчої влади, координація діяльності відповідних органів внутрішніх справ, національної безпеки, оборони, статистики та інших органів, підпорядкованих міністерствам, іншим центральним органам державної виконавчої влади, здійснення контролю за додержанням органами державної виконавчої влади, місцевого і регіонального самоврядування, а також підприємствами, організаціями й установами, незалежно від їх підпорядкуванням та форм власності, іншими юридичними особами Конституції України і законів України, указів Президента України, інших актів

законодавчої та виконавчої влади тощо. На основі цього Закону Указом Президента України затверджено Положення про місцеву державну адміністрацію, згідно з яким на представників Президента України покладался обов'язок утворити на базі виконавчих комітетів відповідних Рад народних депутатів, їх відділів, управлінь та інших структурних підрозділів державної адміністрації областей, міст Києва і Севастополя, районів, районів міста Києва та припинити у зв'язку з цим діяльність виконавчих комітетів [5].

Для прикладу наведемо діяльність Чаплинської районної державної адміністрації. За протоколами сесій та розпорядженнями Представника Президента України бачимо поступове формування місцевої виконавчої влади в районі.

Єдність думок і дій депутатського корпусу, які спостерігається за звітний період, забезпечує більш продуктивну роботу районної адміністрації. Аналіз свідчить, що на сесіях адміністрації, у постійних комісіях при підготовці документів і прийнятті рішень відчувалася однотайність депутатів. Однак через об'єктивні причини зроблено було дуже мало [7].

У травні 1992 року була утворена Чаплинська районна державна адміністрація Херсонської області.

На посаду Представника Президента України в Чаплинському районі був призначений Коняшин В.М., його заступником – Лелеко В.П.

Постійними виконавчими комісіями та відповідальними працівниками районної адміністрації зроблено аналіз виконання у районі Указу. Вивчення, показало, що в цілому Закон прийнято позитивно. На місцях втілюють його в життя. Приведено у відповідність структуру. У районному центрі розпочато підготовку до формування складу виконавчої влади. Контролюється адміністрацією склад місцевого господарства, визначення об'єктів комунальної власності, іде пошук нових джерел формування місцевого бюджету і позабюджетних фондів. Впроваджуються нові форми організаційної роботи, поглиблюються демократизм, розширюється гласність [8].

У повсякденній роботі адміністрації на перший план ставиться забезпечення населення продуктами харчування, товарами першої необхідності. Для виконання продовольчої програми в районі розширюється мережа перероблених підприємств. Серйозна увага приділяється розвитку особистих підсобних господарств [8, 9].

Цілком не вирішено питання формування місцевих бюджетів. Органи місцевого самоврядування діють формально. Сільські комітети, що створенні у селах працюють на громадських засадах, не мають ніяких коштів.

Якість роботи виконавчої влади значною мірою залежить від роботи всіх без винятку депутатів, від того, як виконуються ухвалені рішення. Із задоволенням можна відзначити роботу депутатів районної державної адміністрації Колеснікова С.С., Міщенко К.І., Коваленко В.І., Максименка В.І., Свіргоцького М.П. Але, на жаль, цей перелік не довгий. Є значна кількість депутатів, які проявляли активність лише під час передвиборної боротьби [7, С. 8].

Позитивною можна назвати діяльність комісії по агропромислому комплексу, охороні природи та раціональному використанню природних ресурсів і діяльність комісії по будівництву, благоустрою, транспорту, зв'язку, комунальному господарству та побутовому обслуговуванню.

Вузьким місцем у роботі апарату районної державної адміністрації є організація контролю за виконанням рішень, що приймались. На жодному з засідань не було представлено інформацію про виконання того чи іншого рішення сесії. Говорити про те, що вони не виконувались, було б не правильно, але процесом контролю за виконанням рішень треба керувати [7, С. 9].

Депутатам дано накази, які були виконані частково. Проведено роботи по: прийомці в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів, залученню працездатного населення на сільськогосподарські роботи, підвищенню посадового окладу, надані щомісячної соціальної допомоги малозабезпеченим [7, С. 27].

Великим промахом у роботі адміністрації є те, що окремі пропозиції депутатів просто не беруться до уваги. Ніщо так негативно не діє на активність депутатів, як байдужість до порушення ними проблем.

У складній тогочасній ситуації районна державна адміністрація, її секретаріат зосереджують свою увагу на вирішенні важливих питань, що стосуються створення нормальних умов для життя громадян району. Та все ж не можна сказати, що стиль, форми і методи роботи виконавчої влади, його відділів повною мірою відповідають надіям і сподіванням жителів.

Поряд із засадами централізованого управління на рівні адміністративно-територіальних одиниць в Україні продовжувало функціонувати місцеве та регіональне самоврядування, запроваджене ще у 1990 році на підставі Закону України «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування» [11]. Згідно з цим місцеве самоврядування це територіальна самоорганізація громадян для самостійного вирішення безпосередньо або через органи, які вони обирають, усіх питань місцевого життя та власної фінансово-економічної бази. Водночас регіональне самоврядування розглядається як територіальна самоорганізація громадян для вирішення питань місцевого життя.

Територіальною основою місцевого самоврядування проголошувались сільрада, селище, місто, а регіонального самоврядування відповідно район, область. Цим започатковано відхід від дуалістичної теорії і практики в організації місцевої влади та місцевого самоврядування.

3 лютого 1994 року був прийнятий Закон України «Про формування місцевих органів влади і самоврядування» [12], згідно з яким ради усіх рівнів проголошувались органами місцевого самоврядування. Голови рад, за винятком районних у місті, обирались шляхом прямих виборів безпосередньо населенням і за посадою очолювали виконавчі комітети.

Отже, процес децентралізації державної влади, постійно активізувався та все більше відображався у законодавчій політиці держави. Наслідком цього стало прийняття Закону України «Про вибори депутатів і голів сільських,

селищних, районних, міських, районних у містах, областях Рад» [13], яким визначався правовий статус і структура органів місцевого самоврядування, що наділялися власною компетенцією, у межах котрої діяли самостійно.

Для стабілізації діяльності державних інституцій у червні 1995 року між Президентом України та Верховною Радою України укладено «Конституційний Договір про основні засади організації і функціонування державної влади та місцевого самоврядування в Україні» [14], який дещо упорядкував політико-правову ситуацію у державі, не торкаючись фундаментальних аспектів розвитку української державності. Тому подальша законодавча політика у державі була спрямована на розроблення та прийняття Конституції України.

Даний етап з 1991-1996 роки характеризується як складний період пошуку напрямів реформування органів влади, що відбувався в умовах гострих політико-правових дискусій навколо проблем розвитку української державності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року №55-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. - 1990. - №31. Ст. 429.
2. Про проголошення незалежності України: постанова Верховної Ради Української РСР від 24 серпня 1991 року №1427-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1991. - № 38. Ст. 502.
3. Історія держави і права України [підручник] у 2 т. / за ред. В.Я. Тація, А.Й. Рогожина, В.Д. Гончаренка. Т. 2 / кол. авторів: В.Д. Гончаренко, А.Й. Рогожин, О.Д. Святоцький та ін. - К.: Концерн Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. - 580 с.
4. Про ратифікацію Угоди про створення Співдружності Незалежних Держав: постанова Верховної Ради України від 10 грудня 1991 року № 1958-ХІІ // Голос України. - 1991. - 13 грудня.
5. Про представника Президента України: закон України від 5 березня 1992 року № 2167-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. - 1992. - №23. Ст. 335.
6. Положення про місцеву державну адміністрацію: указ Президента України від 14 квітня 1991 року № 252: [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.zakon1.rada.gov.ua>
7. Архівний відділ Чаплинської райдерж адміністрації. Ф. № Р-325 Чаплинської районної Ради, Оп. № 2, Спр. № 672 Протокол 7 сесії Чаплинської районної Ради народних депутатів ХХІ скликання, 72 Арк.
8. Там же, Спр. № 693 Протокол 9 – 10 сесії Чаплинської районної Ради народних депутатів ХХІ скликання, 114 Арк.

9. Там же, Спр. № 714 Протокол 3 сесії Чаплинської районної Ради народних депутатів XXII скликання, 42 Арк.
10. Про місцеве самоврядування в Україні: закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР // Офіційний вісник України. - 1997. - № 25. Ст. 20.
11. Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування: закон України від 7 грудня 1990 року № 533-ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР. - 1991. - № 2. Ст. 5.
12. Про формування місцевих органів влади і самоврядування: закон України від 3 лютого 1994 року № 3917-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. - 1994. - № 22. Ст. 144.
13. Про вибори депутатів і голів сільських, селищних, районних, міських, районних у містах, обласних Рад: закон України від 24 лютого 1994 року № 3996-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. - 1994. - № 8. Ст. 38.
14. Конституційний Договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України // Відомості Верховної Ради України. - 1995. - № 18. Ст. 133.

УДК 94(477): 323.1

А.В. Шкуро,

науковий керівник – к.і.н., доцент А.А. Кучеренко

ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ ТА УЧАСТЬ В НЬОМУ В'ЯЧЕСЛАВА ЧОРНОВОЛА

У статті розглянуто основні етапи становлення Народного Руху України, основні засади та політична основа. Перетворення Руху в партію. Роль та участь В'ячеслава Чорновола в Народному Русі України.

Ключові слова: Народний Рух України, з'їзд, незалежність, демократія.

В науковій літературі багато дослідників зверталися до вивчення питання утворення Народного Руху України, але тема досі залишається актуальною і недостатньо вивченою. Діяльність Руху була тісно пов'язана з відомим правозахисником, політиком, журналістом й громадським діячем – В'ячеславом Максимовичем Чорноволом. Тому й вважається доцільним зупинитися на етапах становлення НРУ та ролі і участі в ньому В'ячеслава Чорновола.

Першим етапом становлення Народного Руху України вважається – інкубаційний, який охоплює час від появи ідеї створення руху до створення НРУ на першому Установчому з'їзді Руху. Люди, які входили до руху могли мати різні погляди, щодо становлення й подальшого розвитку держави, але все ж таки діяли в інтересах держави. На цьому етапі в членів Руху була ідея федералізації. Цю ідею підтримала більшість членів Спілки письменників України[1]. Завдяки цьому рухівцям легше було захищатися від свавілля влади. Вони змогли виголосити програмні положення НРУ. Почалося інтенсивне зростання організацій Народного Руху в областях.

Але на шляху до створення Народного Руху України було багато перепон, а саме, члени КПУ не хотіли появи нової політичної сили, тому дуже часто вони або переманювали учасників Руху на свій бік, або не давали зустрітися з народом(прикладом цього є зірваний виступ НРУ в Одесі їм просто не дали приміщення).

Від часу створення у вересні 1989 року Народного Руху України Вячеслав Чорновіл був учасником Руху та його Великої Ради, з березня 1992 року – співголова, а з грудня 1992 року – голова НРУ. У березні 1990 року В'ячеслав Чорновіл був обраний депутатом Львівської обласної ради та Верховної Ради України. Він був одним з лідерів радикального крила демократичної частини Верховної Ради – Народної Ради. У 1989 році В'ячеслав Чорновіл у своєму виступі на першому Установчому з'їзді Народного Руху України за перебудову зазначав, що він бачить майбутню Україну незалежною демократичною державою. В Програмі Народного Руху України за перебудову [3] вперше в офіційній радянській пресі повстали вимоги суспільно-політичної організації про взаємовідносини суспільство — держава: побудова в Україні суспільства, яке базується на засадах гуманізму, демократії та соціальної справедливості; створення в Українській РСР громадянського суспільства, що гарантує забезпечення економічних підвалин політичної і соціальної свободи кожної особистості; обмеження втручання держави в економічне та соціокультурне життя; забезпечення сприятливих умов для функціонування добровільних

асоціацій і спілок як форми реалізації творчої енергії та ініціативи громадян; зведення до мінімуму патерналістської функції держави у ставленні до народу.

Другий етап в історії Руху(1989 р.) є власне Народний Рух України за перебудову він охоплює час між I і II з'їздами НРУ і характеризується перетворенням організації з федеративної на виключно самостійницьку за ідейною спрямованістю. Саме з ініціативи В. Чорновола Галицька Асамблея на референдумі у Галичині винесла на розгляд запитання про повну державну самостійність України. Після створення в 1990 Української республіканської партії (УРП) і Демократичної партії України (ДемПУ), НРУ уклав неформальну коаліцію з цими політичними силами та іншими, дрібнішими організаціями[4].

Першою великою акцією НРУ була участь в організації "Живого ланцюга" з людей, що стояли взявшись за руки по узбіччю дороги Івано-Франківськ - Стрий - Львів - Луцьк - Рівне - Новоград-Волинський - Житомир – Київ, 22 січня 1990 в честь 71-ї річниці "Акта Злуки"- об'єднання Української Народної Республіки з Західноукраїнською Народною Республікою в 1919. В цьому заході безпосередню брав участь В'ячеслав Чорновіл.

Перший Установчий з'їзд оголосив мету НРУ – розбудову в Україні демократичного гуманного суспільства і створення суверенної української держави, яка будуватиме свої стосунки з іншими республіками СРСР на підставі нового союзного договору. А вже на другому Установчому з'їзді було вирішено добиватись незалежності України та створення демократичної республіки.

Третій етап охоплює процеси після Другого з'їзду і до здійснення рухівської цілі – досягнення політичної незалежності України. В цей час НРУ переконався, що він нездатний взяти владу до своїх рук, тому що він не є реальною важливою політичною силою на даний момент в Україні. Для того, щоб втілити свої ідеї в життя потрібно стати партією, мати програмні документи, статут та дійти згоди всередині Руху чого, на жаль, не вдавалося. Головним перетворенням на цьому етапі вважається те, що до статуту НРУ була включена головна мета – досягнення незалежності України, а з назви

прибрано згадку про "перебудову". Були обрані керівник НРУ (Іван Драч), його заступники, центральне правління, секретаріат, політрада, координаційна рада, рада колегій і рада національностей[2].

Четвертий етап(1 грудня 1991р.), саме і став тим періодом, коли утворюється партія Народний Рух України. Багато хто з членів з самого початку не бажав перетворення Руху в партію, головним противником цього був В'ячеслав Чорновіл, який говорив, що на даному етапі Рух ще не може бути партією, бо спершу потрібно докорінно змінити документацію Руху, адже партія не будується на застарілих документах якоїсь громадської організації, а на соціально політичній базі. Багато хто з дослідників вважає, що перетворення Руху в партію починається з того часу, коли в організацію НРУ було відправлено 22 листи від відомих членів Руху, зокрема Івана Драча, Дмитра Павленка, Олександра Бураковського, Юрія Бадзьо, Михайла Гориня та ін., в цих листах йшлося про те, що на даному етапі просто необхідно створити партію, брати участь в виборах і кожен з тих хто писав листа прагнув очолювати партію[1].

П'ятий етап (1991 р.) починається з виборів на пост президента України, коли НРУ висунув своїм кандидатом від партії В'ячеслава Чорновола. На виборах 1 грудня 1991 Чорновіл посів друге місце після Леоніда Кравчука, набравши 23,27% голосів. Під час передвиборчої кампанії фактично розпалась коаліція НРУ, УРП та ДемПУ, так як останні висунули своїх кандидатів на пост глави держави.

Шостий етап – треті Всеукраїнські Збори НРУ, на яких був відвернений розкол партії, назріваючий в зв'язку з протистоянням В'ячеслава Чорновола, з одного боку, та Івана Драча і Михайла Гориня, з іншого боку. Всі три діячі були обрані співголовами НРУ. Крім того, була офіційно розірвана коаліція з УРП і ДемПУ, які заявили про підтримку нового президента України - Леоніда Кравчука. НРУ ж оголосив про свою опозиційність.

Сьомий етап (4 - 6 грудня 1992) – розкол в партії, на Четвертих Всеукраїнських Зборах НРУ, коли главою партії був обраний В. Чорновіл.

Якщо говорити про принципи партійного будівництва, то модель Чорновола – це найкращий зразок того, якою має бути партія. І розкол Руху якраз і відбувся через інше бачення цієї моделі прагматичним крилом, через конфлікт романтиків і прагматиків. Як говорила сестра В. Чорновола Валентина Чорновіл: «Те, що відбувся той розкол у партії, це не тому, що він не зміг організувати людей. Це все йшло ззовні – просто було необхідно знищити самого Чорновола» [2].

Незадоволені його політикою вийшли з партії і створили "Всенародний Рух України" (ВНРУ). На з'їзді також було вирішено офіційно переформувати НРУ в політичну партію, оскільки до цього він офіційно вважався політичним рухом. 1 лютого 1993 Мін'юст України зареєстрував НРУ як політичну партію з цього починається історія Руху, як політичного, а не громадського об'єднання.

Народний Рух України у своєму головному програмному документі визначив, що вирішальною для реалізації гарантій національної безпеки України повинна стати її інтеграція в європейські політичні та економічні структури. Постулати, що були викладені в Програмі НРУ 1993 року, знайшли своє відображення і в наступних її редакціях 1996 та 2001 років. У той же час Народний Рух через свого головного ідеолога висловив необхідність виходу України з СНД, участь в якому є перешкодою процесу інтеграції, а для забезпечення рівноправних українсько-російських відносин уникати входження до замкнених економічних та політичних угруповань за участю Росії, здатних поставити під загрозу безпеку України чи можливість її інтеграції в європейські структури. Ці, задекларовані в Програмах НРУ, пункти щодо зовнішньополітичного курсу України послідовно втілювалися Чорноволом у життя. Його участь у складі постійної депутатської делегації в Раді Європи та внесок у прискорення прийняття України до впливової міждержавної організації красномовно свідчили про наміри бачити Україну в Європі. В'ячеслав Чорновіл неодноразово висловлювався щодо необхідності тіснішої співпраці з країнами так званої Балто-Чорноморської дуги. Не можна не згадати про послідовну позицію Чорновола щодо важливості євроатлантичної інтеграції

України. Уже в 1992 році НРУ ставив питання про бажаність розширення НАТО й про перетворення цієї структури в систему колективної безпеки в Європі, де б знайшлося місце й для України. Уже в 1997 році Народний Рух у своїх заявах ставив пряму вимогу до Президента й Уряду негайно подати заявку на вступ нашої держави в НАТО. Прискорення курсу України на європейську, а особливо на євроатлантичну інтеграцію Чорновіл пов'язував з підтримкою України на цьому шляху з боку США. “Ми хочемо, щоб Америка... остаточно повернулася обличчям до України” [5].

Саме Народний Рух України став тією політичною силою, в рамках якої В'ячеслав Максимович прийшов до влади й вже політичним шляхом втілював провідні ідеї у життя. Як один з найактивніших членів Руху, а згодом і його керівник, В. Чорновіл мав незаперечний вплив на формування ідеології цієї партії. Його радикальні ідеї сприймалися далеко не всіма, але саме цей радикалізм у поглядах і діях дав змогу розставити певні орієнтири для українських політиків сьогодення. Те, що низка проголошених ідей Чорновола є сприйнятими та проголошеними як напрями державної політики, доводить його далекоглядність та стратегічне мислення.

Отже, дослідивши питання, приходимо до висновку, що утворення Народного Руху України було дуже важливим на шляху до здобуття Україною незалежності. Саме Рух став тією об'єднуючою силою, яка згуртувала український народ та укріпляла міжнародні позиції України, як держави.

Література:

1. Гончарук Г.І. Народний Рух України. Історія. – Одеса: Астропринт, 1997. – 380с.; іл..
2. Давимука С. Львівський період державотворчої діяльності В. Чорновола 1990-1992 років. — Офіційний сайт партії Народний Рух України: <http://nru.org.ua/>
3. Ключковський Ю. Роль В'ячеслава Чорновола у формуванні ідеології Руху. — Офіційний сайт партії Народний Рух України: <http://nru.org.ua/>
4. Тарасюк Б. Чорновіл бачив Україну Європейською державою. — Офіційний сайт партії Народний Рух України: <http://nru.org.ua/>
5. Чорновіл В. Про Народний Рух України // Чорновіл В. Пульс української незалежності: Колонка редактора. — К.: Либідь, 2000. — С. 63.